

FĂRŞEROTII

STUDIU LINGVISTIC ASUPRA ROMÂNIILOR DIN ALBANIA

INTRODUCERE

In vara anului 1928, făcând o călătorie în Peninsula Balcanică, m'am oprit timp de o lună în Albania, spre a cerceta graul Românilor din această țară.

În Albania Români sănt răspândiți în orașe și la țară. Cei dintâi se ocupă cu comerțul și meseriile, cei din urmă cu pastoritul sub forma nomadă.

Aceștia sănt *Fărșeroții*.

Cu prilejul acestei călătorii am putut cunoaște și pe Albanezi.

Inainte de războiul balcanic, ar fi fost o imposibilitate pentru un cercetător din cuprinsul imperiului turcesc, să facă studiu în Albania prin călătorii la fața locului. Era destul să se afle că este un intelectual din Macedonia, pentru ca imediat să fie bănuit de membru al comitetului revoluționar și întemeiat pentru totdeauna. La aceasta se mai adăugă, desigur, și greutățile care provineau din lipsa căilor de comunicație ca și din nesiguranța vieții, într'o țară în care bandiții de codru puteau să te ucidă numai pentru o bucătică de pâine.

Așa se explică faptul, de ce până pe la începutul veacului al XIX-lea, chiar dintre călătorii străini, rari erau aceia care se aventurau să călătorească în Albania. Abă după eliberarea Greciei, Orientul balcanic începuse să devină mai bine cunoscut străinilor. Dar și atunci, la început, numai prin scrierile unor militari sau consuli cum au fost Leake, Pou-

*

queville, Hahn, Coussinery etc , care, bucurându-se de protecția autorităților pe lângă care erau acreditați, se puteau mișcă în voie pentru cercetările lor științifice. Numai mai târziu începură să vină în număr mai mare și alți învățați care să studieze stările din Albania.

Astăzi, deși căile de comunicație lasă mult de dorit — în întreaga Albanie nu există o singură cale ferată — iar deplasările sănt foarte scumpe, împrejurările s'au schimbat cu desăvârsire. Albania nu mai este provincia oropsită din imperiul otoman. De cincisprezece ani ea există ca stat național independent, și, după frământările perioadei de tranziție, a cărei prelungire se datorește mai mult războiului mondial decât lipsei de înțelegere dintre Albanezi, viața a început să se așeze. Ca o urmare firească a acestei normalizări, astăzi avem în Tânărul stat albanez acea siguranță a vieții — mai cu deosebire pentru călătorii străini — care poate fi învidiată chiar de Grecia, emancipată acum un veac.

Intr'adevăr, în tot timpul călătoriei mele în Albania centrală, n'am avut să mă plâng de nici o neplăcere din partea autorităților. Abia am ajuns la Corița, cu ajutorul d-lui președinte al Senatului albanez de atunci, mă-am putut lua toate precauțiunile pentru ca, la nevoie, să pot fi ajutat de unele persoane influente din centrele unde călătoream. Spre marea mea surprindere, nicăieri n'am fost obligat să cer concursul lor, de oarece pretutindeni mă simțeam liber și nestingherit ca în țara mea proprie.

*

Intreaga lucrare se împarte în două părți. În partea întâi fac o descriere a călătoriei, în partea a doua tratez despre limba Românilor din Albania.

In descrierea călătoriei mele vorbesc și despre Albanezi. În timpul din urmă, în Albania s'au petrecut evenimente care interesează și pe cetitorul român. Asupra acestor evenimente am stăruit pe alocuri, însă, firește, numai în măsura în care îngăduia cadrele unei lucrări cu caracter lingvistic.

Iată autorii care s-au ocupat în treacăt sau în particular cu elementul românesc din Albania. O bună parte din scrierile lor au fost citate în lucrarea mea *Români Nomazi*.

F C H L POUQUEVILLE, *Voyage dans la Grèce Tome deuxième* Paris, 1820 În capitolul LVI (p 385) se vorbește despre Români din Moscopole și împrejurimi Vezi și p 217 despre mișcările Fărșeroților

JOHANN GEORG V HAHN, *Albanesische Studien* Jena, 1854 Se vorbește despre Români din Berat și Muzachia (p 16), după aceea despre numărul lor din ținuturile Tirana, Šiak, Cavaia, Elbasan, Muzachia, Ţcodra, Prizren, Dibra și Ohrida (p 133)

L HEUZEY, *Le mont Olympe et l'Acarnanie* Paris, 1860 Se vorbește în special despre Români din Albania, care se coborau cu turmele în Acarnania Vezi citatele date de mine în *Români Nomazi*

'Α Ἀραβαντινός, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου ἐν Ἀθήναις 1867 In vol II autorul se ocupă cu răspândirea Românilor în Epir și Abania de sud, însărând pentru Albania următoarele localități ocupate de ei Premeti, Frașari, Cosina, Fearica, Moscopole, Bitcuchi, Niculița, Șipsea El dă și numărul caselor ocupate de Români

I CARAGIANI, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, București 1891 Reeditat de Academia Română 1929 Capitolul II *Români Fărșeroți* tratează despre originea Sulăților. p 4 sqq

G WEIGAND, *Die Aromunen*, vol I — II, Leipzig, 1894 și 1895; *Von Berat über Muskopolie nach Giordscha*, publicat în *Globus nr. 61* (1892). *Die Aromunen in Nordalbanien*, publicat în *Jahresb XVI*

A BALDACCI, *Itinerarii Albanesi* (1894 — 1895) Roma 1917 Informații asupra Românilor din diferite regiuni; — *Berat e il Tomor* Roma 1914 În fine ultima lucrare a autotului *L'Alabama*, publicată în 1930 în „Publicazioni dell' Istituto per l'Europa Orientale”, Roma Vezi în special capitolul „Il Romanesmo Macedo-albanese” p 184 și dedicația din fruntea cărții „Ai popoli generosi dell' Albania e della Montagna Nera nelle memorie dell' Illiride antica fortemente uniti dai „Bajraktari”, ai „Fărșeroți” di sangue romano, con la più alta fede dedico questo volume”

I NENTESCU, *Dela Români din Turcia europeană* București, 1895 Autorul dă informații multe, însă de cele mai multe ori exagerate De altfel, întreaga lucrare este umflată

KARL PATSCH, *Das Sandschak Berat in Albanien*, publicat în *Schriften der Balkankommission III*, Viena, 1904 Dă informații despre Fărșeroți din Muzachia

M EKREM BEI VIORA, *Aus Berat und vom Tomor*. Sarajevo, 1911 Vorbește, în treacăt, despre Fărșeroți din Muzachia și Berat

SPIRIDON GOPCEVICI, *Das Fürstentum Albanien* Berlin, 1914 Vorbește despre numărul Românilor din anumite orașe

C N BURILEANU, *Dela Români din Albania* Bucureşti, 1909, I Romeni din Albania Bologna, 1912 Se dau cele mai bogate informaţiuni asupra Fărşeroţilor pe baza unor călătorii (trei) făcute la faţa locului

A HABERLANDT, *Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien* Viena, 1917 Indică regiunile locuite de Fărşeroţi, cu informaţiuni despre locuinţele şi ocupaţiunile lor

BENEDETTI DE LUCA, *Gli Aromeni nel Nuovo Assetto Balcanico*, Roma, 1919 Vorbeşte şi despre Românii din Albania

T PAPAHAGI, *La Români din Albania*, Bucureşti, 1919 Note de călătorie asupra Fărşeroţilor

I BOURCART, *Les confins albanais administrés par la France (1916—1920) contributions à la géographie et à la géologie de l'Abanie moyenne* Paris, 1922, (publicat în *Revue de géographie*, X) Informaţiuni despre Românii din Albania.

ALBERT WIRT, *Der Balkan, seine Länder und Völker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft und Weltverkehr* Berlin, 1926 Vorbeşte despre numărul Românilor din Albania

LEONARD SCHULZE JENA, *Makedonien Landschafts- und Kulturbilder* Jena, 1927. Autorul vorbeşte despre mutările Românilor din Albania

T SELENICA, *Shqipria me 1927* (Albania în 1927) Lucrare plină de informaţiuni asupra Albaniei Vorbeşte în treacăt despre Români

In afara de aceste lucrări, mai sânt şi unele articole privitoare la Români din Albania, publicate în revistele aromâneşti. *Lumina*, anul I (1903), p 213—214: *Comuna Ferica (Fier)* şi *satele româneşti din imprejurul ei* de SPIRIDON PAPA Autorul dă numărul familiilor româneşti la 56 comune, *ibid* p. 215—218 *Sela de sus* de V PAPAINUSI, institutor în Dolani Fărşerotu din această comună, peste 260 familii, sânt veniţi din Albania Se dau şi cântece, *ibid* p 265—266 *Români din Vilaetul Scodra (Scutari)* de P DANISCA Se dau 9 comune cu locuitori Aromâni de lângă Şiak şi 4 de lângă Durazzo *Lumina*, anul II (1904) p 114—115 *Români din cazaua Premeti* de P CIVICA Se dă numărul comunelor locuite de Români din ținutul Premeti şi din Muzachia, *ibid* p 201—203 *Fărşeroţi sau trăseroţi din Vilaetul Ianina* de acelaşi Se vorbeşte despre numărul lor (2—2500 familiu) şi portul lor *Frăfăla*, anul I (1904) p 27—38. *Aromânilor din Permeti şi din horile de-anvarliga* de C PISOTA *Almanah macedo-român*, director-fondator Dr Taşcu Şunda (1902) p 164—166 *Din Muzachia* de ILIE PAPAHAGI Articol plin de exagerări, atât referitor la numărul Aromânilor cât şi la obiceiurile de la nuntă *Graful românesc* (anul I, nr 9) p 183. *Colaborare albano-română* de MITU DONA Se dau preţioase informaţiuni la înfiinţarea şcoalelor româneşti din Albania, *ibid* (anul II nr 11) p. 195—209 *Români din Albania* de TH CAPIDAN, *Peninsula Balcanică* (anul VIII, nr 5—6) p 71. *Cum s-au înfiinţat întăriile şcolii din Albania* de EPAMI-NONDA BALAMACE

PARTEA I

DESCRIEREA CĂLĂTORIEI DE LA BITOLIA LA MOLOVIŞTE

In ziua de 6 Iulie 1928, am plecat din Cluj și, după o călătorie de patru zile prin Bulgaria și Jugoslavia, am ajuns la *Bitolia*.

Partea cea mai interesantă a acestui oraș, cu un pronunțat caracter românesc, sănt împrejurimile lui. Așezat la poalele muntelui *Peristera*, el se întinde în dreapta și în stânga râului *Dragor*, cu o perspectivă minunată în partea dinspre apus, unde nenumărate coline acoperite cu verdeață se lasă până în preajma orașului.

Trecuseră cincisprezece ani de când nu-l mai văzusem. În timpul marelui războiu suferise multe stricăriuni din partea armatelor germane, care se aflau așezate până aproape de comunele românești *Târnova* și *Magarova*, situate la o distanță numai de zece km. de oraș. Cartierele românești, care ocupă tot centrul orașului, au rămas aproape neschimbate. Ici și colea se mai vede câte o casă în ruine. Însă cele mai multe au fost zidite din nou și, pentru unul care n'a cunoscut starea orașului de după războiu, nu se arată aproape nici o schimbare. Numai lumea nu mai este aceeași. Aproape toate familiile românești cu o situație mai bună au plecat. Cele mai multe din ele s'au așezat în Salonic și în celealte centre din Macedonia grecească.

De altfel, orașul, în ce privește comerțul, era mort încă dinainte de marele războiu. Odată cu trecerea lui la Sârbi, și se tăia orice comunicație cu Salonicul, care îl alimenta cu tot felul de mărfuri aduse pentru interiorul Macedoniei. Acum însă pare să mai părăsit. Lipsește animația de altă dată. Este drept că pe la periferia orașului s'a așezat multă lume venită din satele bulgărești. De asemenea un bun număr de Români din Moloviște și din celealte două comune românești—*Magarova* și *Târnova*—a ocupat casele părăsite ale Românilor din centrul orașului. Cu toate acestea, față de ceea ce a fost

Bitolia înainte de războiul balcanic, astăzi ea apare aproape pustie. Numai cartierele românești, în care se găsesc biserică și clădirile școlilor secundare, își mai păstrează vechiul aspect. Aici și astăzi se aud vorbindu-se numai românește

După o sedere de câteva zile în Bitolia, mă pregăteam să merg în Moloviște. Înțeam să aud graiul Românilor din această comună din gura femeilor bătrâne. Spre norocul meu, tocmai atunci sosise în Bitolia d-l Dr. George Ciamba împreună cu părintele său, amândoi originari din Moloviște. El veneau să meargă în comună, pe care nu o văzu seră dinainte de războiul balcanic. Prilejul era cel mai numeros, de oarece ei fiind din partea locului, mult mai ușor puteam să intru în vorbă cu lumea de acolo.

1 Drumul spre Moloviște
Sus pe munte Gopeș

A doua zi după sosirea lor în Bitolia, fui invitat să iau loc în mașina lor și la ora 6 dimineața am ieșit din oraș apucând direcția spre apus.

Abia am făcut un drum de zece minute, am ajuns aproape de comuna românești *Magarova* și

Târnova, pe care le-am lăsat la stânga. Continuând drumul mai departe, în direcția de miazănoapte, ne-am apropiat de un punct, de unde puteam privi cu ochiul liber la frumoasa comună românească *Gopeș*, așezată sus de tot, pe pantă munțelui ce se ridică înaintea noastră, într-o poziție încântătoare. Am mers aşă câteva minute, desfătându-ne privirile în fața comunei, după aceea, cotind șoseaua spre miazăzi, am luat-o de-alungul unei văi, care ne-a scos drept în Moloviște.

Moloviște este o comună pur românească. Altădată ea avea o populație de cel puțin 3 000 de locuitori. Casele ei de piatră, zidite la poala unui munte, se ridică în pantă la o înălțime destul de mare. Ajungând în comună, ne-am dat jos în piață „Mujgagă”. Cum am auzit de numele pieții, care derivă, desigur, din „moș Gagă”, am simțit numai decât că mă găsesc într-o insulă de Români cu particularități de graiu

2 Moloviște

deosebite de restul dialectului aromân, nu numai în fonetism și și în lexic. Un cuvânt ca „moș”, pe cât știu, nu există în dialectul aromân. De asemenea nici numele „Gagă”. Ele se întâlnesc numai la Meglenoși. De altfel, cuvântul „moș” nu se întrebunțează la Molovișteni nici ca apelativ. El a rămas legat de numele moșneagului moloviștean, de la care își trage numele piața comunei.

Am intrat într'un local din piață, unde ne-am odihnit puțin, după aceea am ieșit, ca să vizităm comună. Jumătatea clădirilor erau părăsite. În timpul marelui războiu, toată lumea plecase din comună. Ea nu s'a mai întors, de oarece orașul Bitolia cu care lucrau Moloviștenii, pierzând mult din

însemnatatea lui comercială, lumea nu mai avea ce face în comună. Astăzi Moloviștea nu mai are decât cel mult o sută de familii, toate sărace și necăjite. Familii mai bune sănt acelea care se găsesc așezate în Bitola. Ele vin vara ca să petreacă o lună-două în comună. Cei mai mulți dintre bărbați sănt lemnenari. Ei taie lemn din pădure și le duc la Bitolia spre vânzare.

După ce ne-am cunoscut cu Români și am făcut mai multe vizite în comună, în care timp mi-am putut nota toate ob-

3 La „Arghughana”

servațile privitoare la limbă, la ora zece am pornit, întovărășiti de cățivă Român din comună, spre mănăstirea *A g h չ u g h չ a n a* (Sfânta Ana). Drumul pe jos, din comună până la mănăstire, a ținut ceva mai mult de două ore, urcând numai la deal. Cum am ieșit din comună, am trecut mai întâi pe la localitatea *S ժ m t u*, după aceea am continuat drumul printr-o pădure de fag, până când am ajuns la mănăstire. Înălțimea muntelui pe care se găsește zidită Aghiughana are peste o mie de metri. Deși am ajuns pe la amiază, când căldurile erau destul de mari, un vânt din spate bătea

atât de răcoritor, încât mă simțeam fericit că am putut scăpa pentru câtevă clipe de zăduful năbușitor din Bitolia. După ce am vizitat biserică, restaurată numai de câțiva ani, am prânzit în apropierea unei fântâni cu o apă atât de rece, încât, după ce ai umplut paharul, trebuia să aștepți câteva minute ca să se încălzească puțin apa, și numai după aceea să bei. După masă ne-am odihnit la umbra unor stejari de lângă biserică, iar la ora cinci am început să coborî spre Moloviște. În Moloviște am mai făcut încă o vizită—două de rămas bun, și la ora șapte am pornit înapoi spre Bitolia, unde am ajuns înainte de a se înoptă.

In Bitolia n'am mai rămas decât o singură zi. Imediat după aceasta am trecut frontiera Greciei, îndreptându-mă spre Florina.

DE LA FLORINA LA CORIȚA

FLORINA – PISUDERI – BIGLIȘTE

De la Bitolia până la Florina, orașul de la frontieră grecească dinspre Serbia, nu-i decât o oră cu trenul. Înainte de războiul balcanic, orașul *Florina*, numit de Albanezi *Fălăriňă* (Felerine), iar de Bulgari *Hlerin*, era locuit numai de Turci, Bulgari și Albanezi. Români erau foarte puțini. Astăzi, spre marea mea surprindere, Turci nu mai există. Toți, împreună cu un număr de Albanezi musulmani, s-au refugiat în Asia-Mică. Iar dintre Bulgari n'au mai rămas nici pe jumătate. Cei mai mulți s-au văzut nevoiți să plece în Bulgaria. În locul lor s'a așezat un număr mare de Aromâni și Albanezi. Aromâni sănt veniți din Bitolia și din comunele românești din împrejurimile acestui oraș, ca Magarova, Târnova, Nițopole, Crușova, etc. Nemulțumiți de stăpânirea sărbească, care le-a închis școalele și bisericile, ei au trecut în orașele din Grecia unde, după câte am putut află, se împacă mai bine cu Grecii. Ei se ocupă cu comerțul. Mai toate hotelurile, dar mai ales restaurantele, sănt conduse de ei. Chiar la gara din Florina, restaurantul mare de după gară este ținut de trei frați români din Târnova.

Albanezii sănt veniți din regiunea Corița. O parte din ei făceau comerț în Florina înaainte de războiul balcanic; alții au trecut în acest oraș în timpul turburărilor din 1914-1915 în Albania. Fără a fi grecizați, ei toți sănt grecmani și nu vor să audă nimic din ceea ce se petrece în Albania, pe care pe nedrept o numesc a doua Turcie. În privința aceasta n'ami să uit impresia ce mi-a făcut conversația pe care am avut-o cu proprietarul mașinei, care trebuia să mă ducă în Albania. Vroiă cu orice preț să mă convingă că situația Albanezilor

4 Florina

creștinu din Albania este mai rea decât aceea de pe vremea când ei se aflau sub stăpânirea Turcilor.

Dar în afară de această înlăturiere în populația Florinei, care îmi schimbă cu desăvârșire imaginea pe care o aveam acum 15—20 de ani înaainte, mai venea o altă împrejurare care mă făcea să mă simt străin în acest oraș. De unde până înaainte de războiul balcanic în Florina se vorbea numai bulgărește și cevă turcește, acum nu se auzea decât grecește. Abia după ce m'am întâlnit cu câțiva Aromâni și Bulgari, mi-am dat seama de această subită grecizare a orașului. În

Macedonia grecească toți locuitorii sănt obligați să vorbească grecește, indiferent dacă ei sănt Români, Albanezi sau Bulgari Aromâni, după câte îmi spunea proprietarul restaurantului unde luam masa, un Aromân din Crușova care îsprăvise doi ani la liceul român din Bitolia, sănt cevă mai tolerați. Albanezii caută ei singuri să uite limba albaneză, ca să ajungă naii repede Greci Numai Bulgarii continuă pe ascuns să vorbească în limba lor, însă și ei, când se întâmplă să fie prinși de către autoritățile grecești vorbind bulgărește, atunci sau sănt amendați cu sume mari, sau trimiși peste granită în Bulgaria. La răspândirea limbii grecești în Florina a contribuit, firește, și prezența în număr mai mare a refugiaților greci, care nu cunosc altă limbă

A doua zi dimineața am plecat cu mașina spre Corița, primul oraș mai mare din Albania în apropierea frontierei grecești. Drumul direct nu ține decât patru ore. Noi însă am ajuns spre seară, de oarece în drum ne-am oprit câte două-trei ore prin comunele românești

De la Florina șoseaua merge prin mai multe cotituri la deal, până când ajunge pe înălțimile muntelui Nerečka. În drum nu se văd decât numai sate bulgărești, dintre care Ermensko este comuna cea mai mare. După un drum de două ore, ne-am apropiat de coama muntelui, zăriind din deparțare comuna românească *Pisuderi*. Am înaintat suind încă vreo cinci minute și am intrat în comună. Este punctul cel mai înalt, de unde apoi drumul merge coborînd până spre frontiera Albaniei

Cine a avut prilejul să vadă comuna Pisuderi, ușor își poate face o idee despre minunata poziție a aşezărilor românești din Balcani În tot drumul nostru de la Florina, în vreme ce satele bulgărești se înșirau toate jos în vale, Pisuderi, cu casele ei în piatră, se înălță ca o strajă pe povârnișul vârfului de munte, dominând toată valea în care se aflau aşezările bulgărești. Pe vremuri Români noștri își alegeau aceste poziții inaccesibile pentru celealte neamuri din Balcani, din cauza ocupațiunii lor cu păstoritul. Dar nu de puține ori

ei erau nevoiți să se izoleze astfel de restul lumii și din cauza deselor incursiuni din partea Albanezilor musulmani, pe care îi puteau respinge cu mai multă ușurință de pe înălțimi.

Intreaga comună are peste 200 de case cu o populație

5 Fărsheroate din Bigliști

de 800 locuitori, toți Români. Deși aproape toți sănăt veniți din Albania, graiul lor se identifică cu limba Românilor grămusteni. Înainte de războiul balcanic, ei aveau și o școală românească. Acum nu o mai au, însă, în târg ca și acasă, ei nu vorbesc decât numai românește.

După două ore de popas, în care timp am stat de vorbă cu mai mulți Români, mi-am continuat drumul mai departe. După ce am trecut frontiera albaneză, am ajuns la *Bîglîști* (alb *Bilîști*), o comună mare cu 400 de case

6 Fărșeroate din Bîglîști

și 2000 locuitori, dintre care cei mai mulți sănt Albanezi. Numărul Românilor se urcă la 300 de locuitori, iar Bulgaria aproape că nu mai există.

Români din Bîglîști sănt Fărșeroți veniți din comunele din apropiere, Pleasa, Stropani, Dișnîja. Unii chiar din in-

teriorul Albaniei. Cei mai mulți se ocupă cu păstoritul, foarte puțini și cu transporturile

In Bigliști am avut prilejul să cunosc prima gospodărie fărserotească Fiecare Român își are locuința lui Ea se alcătuiește din trei încăperi, dintre care una este ținută cevă mai curat și servește pentru primirea oaspeților In cealaltă se găsește războiul cu așternuturile în țesături de lână, așezate într-un colț unul peste altul Cum vine un străin, o femeie mai bătrâna scoate o velință și o întinde, ca să se așeze oaspele După aceasta îi aduce cafeaua Mobilierul casei este redus la strictul necesar. Paturi nu există, căci lumea doarme pe jos.

Cu toate că în timpul șederei mele de două ore în această comună am avut prilejul să vorbesc cu mai mulți Români, graiul lor 1-am studiat mai bine, în zilele de târg, la Corița, unde Români veneau în număr mai mare.

De la Bigliști mi-am continuat drumul spre Corița, trecând pe lângă marea comună *Z u m b l e a c* (alb *Z u m l a k*), locuită numai de Albanezi musulmani De aici apoi, lăsând la stânga noastră comunele românești, cu un bun număr de locuitori albanezi *P l e a s a* și *D i s n i t a*, ne-am îndreptat direct spre Corița, unde am ajuns pe la orele șapte de după amiază.

CORIȚA ȘI IMPREJURIMI

ROMÂNI DIN CORIȚA – TÂRGUL DIN CORIȚA – DIŞNITA – MOSCOPOLE – BOBOȘTIȚA – ASEZĂRILE FÂRSEROTILOR NOMAZI ÎN COLIBE – TIPUL FÂRSERULUI. MOSCOPELEANULUI ȘI ALBANEZULUI

C o r i ț a, numit de Fârseroți *C u r ċ a o*, după alb. *Korča*, este cel mai îngrijit oraș din Albania, luminat cu electricitate și prevăzut cu drumuri mai regulate In afara de aceasta, în Corița se găsește și un otel, clădire nouă, cu tot confortul necesar¹⁾.

Așezat în pantă și înconjurat de ramificațiile munților din apropiere, în fața orașului se deschide o perspectivă mi-

¹⁾ Corița trecea ca oraș frumos chiar cu un secol înainte (1820), în vremea lui Pouqueville „Ghéortcha, située dans cette vallée, paraît une ville moderne” (*Voyage dans la Grèce* p 387)

nunată · în direcția din spre miazănoapte se vede ridicându-se *Muntele Sec*¹⁾, numit de Albanezi *Mal i thatë*, cu o înălțime de două mii de metri, în spre miazăzi muntele *Morava* — o ramificație a muntelui Gramos — din care izvorîște râul cu același nume ce trece prin mijlocul orașului, iar la apus, la o depărtare destul de mare, apare coama munților *Goră* și *Opari* (alb *Malet e Gorës, Malet e Oparit*), mai puțin înalți decât Muntele Sec. Cum ieșă puțin afară din oraș, spre miazăzi se văd cu ochiul liber comunele *Mboria*, *Drenova* și *Bobotitza*, toate așezate la rând și la o distanță numai de câțiva km. pe deasuprale care se lasă de pe ramificațiile muntelui Morava.

După nume, Corișa, la început, trebuie să fi fost o așezare slavă. Tradiția albaneză spune că înainte de căderea Albaniei sub stăpânirea turcească, orașul de azi era un simplu cătun, numit *Pestäpi*, alb *Peshstëpi* (din *pesh-shtëpi*, „cinci case”), alcătuit din câteva case și o biserică, numită *Shën e Premete* (Sfânta Vinere). După ocuparea definitivă a Albaniei de către Turci, printre feciorii căpetenilor albanezi luați ca ostaceci la Adrianopole, se afla și un oarecare Iljo (Ilie), fiul preotului din comuna *Panariti*, pe care Turci, forțându-l să treacă la islamism, l-au numit Iljo-bei. Acest Iljo-bei, în lupta ce s'a dat pentru ocuparea Constantinopolului de către Turci, a făcut vitejii atât de mari, încât atrase luarea aminte a Sultanului Mohamet II, care, mai târziu, îl supranumi *Cogia Mirahori*. Iljo-bei, cu acest nou nume, servî ca militar credincios sub Sultanul Baiazit II, de la care mai târziu își ceră voie să se reîntoarcă în Albania. Sultanul îi încuvînță cererea, dăruindu-i cu firman trei sate din Albania *Bitcuchi* (alb. *Vith-kuge*), *Lesnia* și *Corița*, numele acestuia din urmă în firman sta scris *George*. Cu acest firman Cogia Mirahori se întoarse în

¹⁾ Un munte *Sec* se întâlnește și în ținutul Veria. Este cel mai înalt de prin părțile în care Aromâni originari din Pind își au așezările lor. În apropierea lui se află un alt munte numit de păstorii aromâni *Corluat sel Lungu* (piciorul cel lung). Cf. revista *Peninsula Balcanică*, anul IV, numărul I, 18

Corița, ca să ia comuna în stăpânire (1484). După sosirea lui în sat, în calitate de Albanez musulman, el avu grija să prefacă biserică *S h ē n e P r e m t e* în gramie, care există încă până azi, sub numele *G e a m i a e m a d h e* (gramia mare). El muri în 1500 și fu înmormântat lângă *Geamia e madhe*¹⁾

Astăzi Corița este capitala de prefectură și are o populație, după recensământul din urmă, de 19.491 locuitori,

7 Corița

dintre cari 14.991 creștini ortodocși și 4.572 Albanezi musulmani. Este singurul oraș din Albania, în care Albanezii creștini formează elementul preponderant. Însă printre acești creștini trebuie socotiți și Aromâni, în număr de peste 4.000 de suflete, pe care statistică albaneză nu-i dă.

Pentru Albanezi, Corița are o deosebită însemnatate și pentru faptul că puțini naționaliști, care au contribuit la crearea Albaniei de astăzi, au ieșit din acest oraș. În Corița

¹⁾ TEKİ SELENICA, *Shqipria më 1927*, p. 315

s'a înființat în 1886 prima școală primară albaneză. Corița eră centrul de unde se răspândeau primele cărți albanezești tipărite la București, după ce societatea albaneză „Drita” din Constantinopole, desființată de autoritățile turcești, fu transferată la București.

Nu mai puțină însemnatate are Corița și pentru Români. Corița este cel mai important centru cultural românesc din întreaga Albania. Școala românească din Corița s'a înființat în 1881, înainte de școala albaneză, iar românismul din acest oraș a dus cele mai înverșunate lupte în contra grecismului, suferind chiar martirul prin pierderea mult regretatului părinte Haralambie Balamace, răpus de către agenții patriarhiei din Constantinopole, numai fiindcă nu pregetă să lucreze pentru răspândirea culturii naționale printre Români din Albania.

Români din Corița sănt Fărșeroți și Moscopoleni. Cei dintâi sănt veniți din satele din apropierea orașului *Pleasa*, *Disnita*, etc., cei din urmă din *Moscopole*, *Sipasca*, *Nicea* etc. Sî unii și alții se ocupă cu comerțul și meserile. Ca situație materială, Moscopolenii formează elita orașului. Însă nici Fărșeroții nu stau rău. În timpul șederii mele în acest oraș, am vizitat peste patruzeci de familii și am avut plăcerea să constat că mai toți Români au o situație materială bună. La aceasta a contribuit, desigur, și averile pe care cei mai mulți dintre fiu de Fărșeroți le-au făcut în orașele din America. Toți aceștia, întorcându-se acasă, s'au apucat de afaceri și astăzi ei au o situație destul de bună.

Este destul să intri în casa unui Fărșerot din Corița, ca să-ți faci o idee despre felul cum acești Români, deși nomazi la origine, odată așezați în locuri stabile, știu să ducă acea viață civilizată, cu care se poate mândri românismul din sudul Dunării, pentru că ea este proprie numai elementului românesc din Peninsula Balcanică. Fărșerotul, om sobru și cu socoteli, nu se gândește decât numai la buna stare a familiei. Când intri în casa lui, primul lucru care te izbește este marea grija ce poartă pentru întreținerea curăteniei

în casă. Odată introdus în camera de primire, care este mai mare și mai frumos mobilată, simți o desfătare, admirând gustul cu care Fărșerotul știe să-și împodobească locuințele, cu țesături ieșite numai din mâna femeii fărsheroate

8 Farshtetji din Corița

In timpul călătoriei mele, școala primară ca și cele două clase de liceu erau închise Guvernului albanez, sub pretext că ar vrea să statifice școlile românești, a dispus închiderea lor, nu numai în Corița, ci și în celealte centre în care mai există câte o școală românească Astăzi, din cele ce am putut

află din ziarele albaneze, școala primară din Corița să a re-deschis. Ea este pusă sub conducerea unui director albanez merituos și cu carte, Ilie Qafezezi

In afara de școală, Români mai au și o biserică, poate cea mai frumoasă din câte și-au putut ridică Români din Peninsula Balcanică. A fost clădită cu banii lor proprii și cu ajutorul Fărșeroților din America și din Țară. Ea este așezată în mijlocul orașului, în nemijlocită apropiere de mahalalele în care locuiesc Români. Cata-piteasma și pictura bisericii au fost executate la București, pe cheltuiala marelui filantrop și sprijinitor al cauzei românești în Balcani, Iorgu Steriu, originar din comuna Pleasa.

In zilele de târg, în Corița se coboară Fărșeroți de pretutindeni, purtând fiecare căte un nume generic, după numele regiunii de unde vin *Plesoți* din comuna Pleasa, *Căstră-nioți* din Custreț, *Jărcăni-oți* din Jarcani, *Uianuit* din Uianic, o comună părăsită de pe muntele Tomor, în fine *Culoniatî* din Colonia, *Curtișanî* din Curtesi, *Ciamerianî* din ținutul Ciameria, în fața insulei Corfu, și chiar *Muzichiarî* sau *Mizuchiarî* din Muzachia

9 Fărșerot din Corița

Ei vin cu turme de oi, cu cai și catârî încărcăți cu saci plini de lână, cu unt și brânză și cu tot felul de țesături în lână, pe care femeile lor le lucrează în timpul iernii acasă. Mai toți sănt însoțiti de femeile lor mai în vîrstă. Nevestele tinere și, mai cu seamă, fetele rămân acasă. Prezența lor dă târgului din Corița un aspect particular, atât prin îmbrăcă-

minteia lor cu totul deosebită de aceea a țăranilor albanezi, cât și, mai ales, prin gesturile și înfățișarea lor mai deajată. Fărșerotul vor bește tare, strigă, gesticulează, răspunzând cu aceeași ușurință în românește ca și în albaneză mușteriului care vine să-i cumpere marfa. Femeile lor nu se lasă cu nimic mai prejos decât bărbății. Ele sănt tot așă de active ca și ei, și cunosc bine afacerile târgului.

Portul la bărbăți nu se prea deosebește de acela al celorlați Români din Tesalia, Pind și Gramoste. La Făr-

șeroți, predominantă costumul alb. Dar sănt printre ei care poartă și haine negre. Pe cei mai mulți 1-am văzut purtând pe cap o căciulă, pe care ei o numesc *fesi*. Cuvântul *căciulă* pronunțat și *căciușă* există, însă numai pentru desemnarea acoperemântului de pe cap, oricare ar fi forma lui. La început, Fărșeroții purtau căciulă albă. Ea se potrivea cu costumul lor alb. De la independența Albaniei încoace, oficialitatea albaneză introducând căciula neagră, un fel de fes turcesc.

10 Biserici româna din Corița

de pâslă neagră, mulți Fărșeroți au început să poarte această căciulă. De altfel, portul fesului roșu la Albanezi nu s'a introdus decât târziu de tot¹⁾.

Pe corp poartă *cocači* (cocače, cōče) sau *selnică*, care este un fel de flanelă, după aceea *cameași* (cămeše, cămeši, cămeşii) „cămașă”, însă cu mai multe falduri pe dinainte, și,

II Români din Corița

aș cum am avut prilejul să-i văd pe Fărșeroți, îmbrăcați în port de sărbătoare, cu mâncile cevă mai largi decât la ceilalți Români. La unu această cămașă este de culoare cenușie sau albastru închisă (Vezi fig. 26). Peste cămașă vine un *geamandan* (ğamandan, ȝimandan, ȝumandane) făcut din *adimt* „postav”, închis pe dinainte (fig. 8, 9, 14, 15, 26) sau deschis ca să se vadă cămașa (fig. 8, 11, 12). Sânt unii care îl poartă în partea de sus închis cu un nasture și în partea de jos deschis (fig. 14). De asemenea nu toate geamandanele

¹⁾ Cf. HAHN, Alb. Stud. p. 29.

sânt făcute din postav Mulți îl poartă din pânză de *manușă*, altu din *cundoandir* (*condoander*), tot un fel de pânză Peste geamandan vine o tunică numită *șigune*, (*șagune*, *șâgune* *șaguni*) Când faldurile de pe ea sânt ceva mai multe, atunci Fărșeroțu îi zic *șigune cu cline* Ea este de culoare albă (fig. 8, 9, 11, 12), din postav lucrat acasă și pe dinainte se închide numai cu brâul, pe care Fărșeroțu îl numesc *băr* (*bap*, *bep*) Dar se poartă și *șigune* neagră numită *dulumă* (*dulumică*, *dușumică*, *dușnică*), cu mâneci despicate (fig 15) Brâul este făcut din țesătură de lână Unii îl poartă și din stofă cumpărată Culoarea lui este închisă Peste *șigune* vine *cundușu*, făcut de obicei din șaiac alb Este scurt până la brâu, cu colțurile pe dinainte rotunde și cu mânecile până la cot crăpate pe dinăuntru, ca să se vadă cămașa (fig. 8, 9). Peste *cunduș* vine *sarica* (*sapca*) albă flocată, purtată cu părul pe dinafără,

12 Fărșerot din Corița

ca îmbrăcăminte de lux (fig 9, 11,), cum obincă și mai mult cehnici sau fiu lor, sau cu părul pe dinăuntru, aşa cum se poartă de obicei Insă *sarica* poate fi și de culoare neagră. Peste *sarică* se poartă *talagan* (*tălaşan*, *tășagan*), pe care îl mai numesc și *căpote cu zărculă* (*zăpculă*) *Talaganu* se face din șaiac mai gros, din *gravano* sau

mai subțire, făcut ca șigunea, spre a putea fi purtat mai ușor. În fine, vine *tîmbaręa* de păr de capră. Ea se poartă de obiceiu iarna.

Pe picioare Fărșeroții poartă, în afara de izmene, *čgarits* (čopets), „cioareci” și *šälväri* (šilvări, šärvări), *čidic*, un fel de puturi, pe care i-am văzut la Români din Tîrana, *brecuše* (bricuše), pantalonii negri și largi purtați de Români de prin Cavaia. Cioareci sânt legați sub genunchi de *caltsavetă* (caῆtsavetă). Ca încălțăminte au *pärpödz* (pap-podz sg. pääppode) „ciorapi”, *tsäruhe* și *päputšä* „ghete” (fig. 8, 9, 13). Ghetele din fig. 14 se cheamă *päputšä kī-qešt*.

Fărșeroții cări vin mai des în orașe își mai schimbă puțin portul. Așa sânt acei care, în loc de cioareci, poartă *čidic* sau *brecuše*. Unii obiciunesc să păstreze cevă din portul de acasă, dar peste el mai adaugă și cevă de la oraș. Această tendință de modernizare se observă mai ales la femei.

Mai izbitor decât portul bărbaților este acela al femeilor. Fărșeroata îmbrăcată în port de țară te impresionează mai întâi prin coafura ei. Tânără sau bătrână, ea poartă tradiționala *čupare* (čipape, čapape, čapäp), un fel de potcap înalt, cevă mai ascuțit la vârf, susținut pe cap, la Fărșeroatele bătrâne, cu o legătură făcută împrejurul mărginei inferioare, iar la fete, de obiceiu, fără această legătură. La femeile bătrâne ciuparea este acoperită câte odată cu o cârpă albă. Această cârpă o numesc *petică albă ti pi čupare* (cârpă albă pentru ciupare) sau *čičerqane*. Numirea din urmă se întrebunează rar. Partea superioară a ciuparei, la unele Fărșeroate mai are încă un fel de etaj (fig. 32), la cele mai multe ea este dreaptă, însă prevăzută la amândouă extremitățile cu un șir de bani sau mărgele. Această ciupare se mai păstrează în comunele și cătunele fărșeroșești care sânt mai departe de orașe. În celealte localități înălțimea ei scade, luând forma așa cum se vede în fig. 5 sau în fig. 6. Ea are în față o bandă lată, numita tot *čupare*, pe care se găsesc cusute mai multe șire de bani. Această ultimă formă a ciuparei, împodobită la nevestele tinere cu mulți bani de ar-

gint sau de aur, se mai numește *căčulă cu florii* Fărsheroatele care trăesc în orașe, însă tot mai jin la portul lor de acasă, nu mai poartă șupare. Ele umbă cu capul gol sau legate cu o pânză de mătase subțire numită *škepi*, lăsând părul de dinainte să se vadă cât mai mult (fig. 23, 30). Restul îmbrăcăminte este aşa cum 1-am descris în *Români Nomazi* (p 84) Aci mai însemnez numele unei haine, pe care n' am dat-o în lucrare citată *sărăcuște* (*săpăcuști*, *săpacuști*, *săpăcuști*), un fel de scurteică care ajunge cevă mai jos de mijloc, cu poalele din față tăiate rotund ca la jachetă (fig. 34), iar la spate cu mai multe încrățituri (fig. 40) Spre deosebire de *gunelă*, ea se poartă cu flocul pe dinăuntru, gunela este fără floc

Fărsheroatele, mai mult decât celelalte Aromânce, arată o plăcere deosebită pentru podoabe scăpitoare De aceea nici una din ele nu este lipsită de *nęle* „inele”, *veri* „cercei”, *bilngucă di mänă* „brătară de mâna”, *monokluri* (măno-kluri, mănokirii) *ti di guše*, un fel de amulete de aur sau de argint, care se poartă atârnate de gât, *bayur* (bayur, bayop) *di florii* „salbă de aur”, *čupraki* (*čupraklı*) *ti mesi pi bāq*, *di asimi*, *flori i sirmatiro* „ceapraz pentru brâu, de argint, aur, sau în filigran, și *căstura cu patru singuri sublisi spindzurată di čupraki* și *băgată tu ȝeaþi* „briceagul cu patru lănțișoare subțiri”, pus în buzunar

Pe dinainte poartă toate *puryeo* (pârgăeu, puðgæao, puðyao), cu mai multe încrățituri la cele tinere, și simplu la cele bătrâne. Acest șorț este susținut de o curea de lână, numită *tuzgă* (dizgă)

In tot timpul șederii mele de o săptămână în Corița, zilnic mă duceam în târg, în mijlocul acestor Români, ca să-mi strâng materialul lingvistic de care aveam nevoie, despre care se va vorbi în partea a doua a acestei lucrări.

Din Corița am făcut trei excursiuni. una în *Dışnışa* și celelalte două în *Moscopole* și *Boboshta* și

Cu câteva zile înainte de sosirea mea în Corița, 60 de familiile de Fărsheroți din *Pelasă* plecaseră în România. În comună nu mai rămăseseră, după informațiunile ce mi s-au

dat, decât numai șase familii, aproape toate originare din Dișnița. De altfel, Românii din Pleasa erau originari din *Frașari*, *Cortesi* și *Jarcani*. Cu un număr de Români aşă de redus, comuna pe care o văzusem în treacăt,

13 Fărșeroți din Pleasa

când veneam spre Corița, nu mai prezentă aşă mare interes, mai ales că, în zilele de târg, cunoscusem la Corița pe cei mai mulți dintre Fărșeroții din Pleasa. De aceea m'am decis să mă duc numai în Dișnița, însotit de doi din foștii mei elevi de la Școala Superioară de Comerț din Salonic. Con-

stantin Zega, fărşerot şi profesor la şcoala comercială albaneză din Coriţa şi *Constantin Araia*, fostul director al şcoalei primare române din Coriţa.

14 Fărşerot din Pleasa

Distanţa de la Coriţa până la *Đišnija* este 20 de minute cu maşina. Comuna este aşezată pe aceeaşi ramură a masivului Gramos, numită munţii *Morava*, pe care se află situată

Pleasa Ea numără 100 de case, dintre care 20 de familiș sânt Fărșeroți așezați mai de mult, iar 10 familiș Muzăchiștri (Fărșeroți din Muzachia), venite cevă mai târziu Fărșeroți cu Muzăchiștrii se încus-cresc De aceea, după graiu, ei sânt amestecați Particularității proprii Mu-zăchiștrilor se întâlnesc în graiul Fărșeroților și invers

Cum am ajuns în comună, am fost întâmpinat de un grup de Fărșeroți în frunte cu celnicul Lambi Spânu El credeau că le aduc vesti despre deschiderea școalei românești, pentru care făcuseră de mai multe ori cereri la inspectoratul albanez din Corița și nu li se dăduse nici un răspuns Celnicul fărșerot mi-a arătat și clă-direa din comună, cea mai mare și mai spațioasă, pe care o dăruiește pentru lo-cal de școală „rămânească” După ce i-am asigurat că guvernul albanez are cele mai bune intenții pentru luminișarea lor în limba „rămânească”, am început să vizitez comună, intrând mai întâi în casa celnicului, după aceea și în locuințele celorlalți Fărșeroți

Ca și la Bigliști, Fărșeroții din această comună nu trăesc în călive (colibe), ci în case clădite în piatră, fiecare formând

15 Fărșerot din Dîșnița

o locuință cu două până la patru încăperi, dintre care una este *ahuri* sau *plentsă* (grajd) pentru vite, iar celelalte de locuit. Mobilierul din casă este mai redus decât acela pe care l-am

16 Fărșero tă din Dîșnița

nii *tsarcu*, *cumașu* sau *buțaru*, în care se adăpostesc oile și caprele, făcute toate din niuiele de *ianură* și învelite bine cu paie ca și *mandra*, spre a feri oile de prea multă zăpadă și ger¹⁾.

¹⁾ În Dîșnița am auzit pentru întâia dată cuvântul *tată* „mamă” (cf

După ce am stat o jumătate de zi și mi-am luat în-

17 Moscopoleană

semnările de care aveam nevoie, spre seară ne-am întors în Corița.

Raporturile albanoromâne în Dacoromania II 514) pronunțându-se jâdă Sub această formă cuvântul se aude și în Clisura (cf M Beza, Pe Drumuri p 15 „Casa părintească”)

Acum aşteptam să văd Moscopole Deşi graiul Românilor din această comună îmă era bine cunoscut de la Moscopolenii din Coriţa, totuşi țineam să văd ruimile unui oraş care numai cu două veacuri înainte fusese metropola culturii româneşti din Balcani, iar faima bogăŃilor elementului românesc din acel oraş, ca şi mulŃimea bisericilor ajunseseră legendare în mintea Românilor din Macedonia

Moscopolenii au dat elita românişmului balcanic. Din ei au ieşit vestiŃii neguŃători din cursul sec XVII şi XVIII care au introdus comerŃul din Apus în Balcani. Ei au fost primii purtători de cultură apuseană în Peninsula. Tot ei odată cu marele comerŃ, au putut introduce în Balcani, artele şi meserii învăŃate în ţări străine. În fine, ei au fost aceia care, după ce economiceşté au reuşit să-Şi creieze o situaŃie materială excepŃională de înfloritoare, s-au gândit şi la carte, înfiinŃând în Moscopole, pe vremea aceea cel mai populat oraş din Albania, înalte instituŃii şcolare, din care, printre învăŃaŃii români în limba elinească, ca vestitul Calcheu, Manduca, Ioasaf, patriarhul din Ohrida, au ieşit şi iubitorii de carte românească scrisă în graiul moscopolean ca Teodor Cavallioti, Daniil Mihali Adam Hagi, Moscopoleanul, şi, mai ales, vestitul protopop Constantin Ucuta, care, chiar în prefaŃa cărŃii sale, nu se sfia să spună că scrie „pentru gloria neamului românesc”. Cât de setoŃi pentru řtinŃă erau pe atunci Moscopolenii, se poate vedea din păŃania Tânărului student moscopolean Constantin Hagi Ceaganî, care, după ce vizitase pentru studii FranŃa, Anglia şi Italia, întorcându-se la Moscopole şi nefind lăsat de părînŃi să-Şi continue mai departe studiile, a făcut drumul pe jos de la Moscopole până la universitatea din Halle, unde a rămas trei ani, ca să-i povestească bătrânului profesor Tunmann îninunŃaŃii despre mulŃimea, viaŃa, řtinŃa şi comerŃul Arămânilor moscopoleni.

Iată în ce termeni ne vorbeşte Pouqueville despre distrugerea acestui famos oraş, pe care îl vizitase numai cu douăzeci de ani după marea catastrofă: „Pasteurs vigilants, ouvriers économes, ces Valaques, qui se prétendaient descend-

dus des Romains établis dans la Candavie par Quintus-Maximus, avaient relevé, dans le onzième siècle, sur les ruines de l'antique ville des Mosches, celle de Voschopolis, et d'un simple camp de bergers, elle était devenue la métropole commerciale de l'Epire. On y comptait, vers le milieu du siècle dernier, près de quarante mille âmes, et en 1788, sa population, augmentée d'un tiers, promettait de superbes destinées aux chrétiens de cette partie presque ignorée de la Grèce. Les écoles de Voschopolis florissaient ; la civilisation s'annonçait, sous les auspices de la religion et de ses ministres, telle qu'elie parut une fois dans le monde aux bords fortunés du Paraguay, lorsque l'envie et le fanatisme se liguerent pour détruire l'ouvrage de la sagesse. Les hordes mahométanes de Dagli et de Caulonias donnèrent les premières le signal des malheurs, en commençant à détrousser et à assassiner les caravanes qui fréquentaient le marché de Voschopolis. De leur côté, les beys turcs du Musaché, sous prétexte de secourir les sujets molestés du Grand-Seigneur, mirent garnison dans la ville, et après dix années de dévastations, de rapines et de guerres, Voschopolis disparut de la surface de l'Albanie !¹⁾

A doua zi dimineață, întovărășit de cei doi prieteni, care mă însotiseră la Dișnița, am plecat cu mașina la Moscopole. Am pornit cevă mai de dimineață, ca să putem ajunge în comună, pe când lumea se află în biserică.

Distanța de la Corița până în Moscopole este de 40 de km. Cu mașina puteam ajunge în cel mult două ore. Însă drumul rău și podurile aproape toate stricate ne-au împiedecat să ajungem la timpul dorit în sat. Abia pe la orele zece și cevă am început să ne apropiem de comună. De la o depărtare de câțiva chilometri se văd ruinile vechiului oraș. Este așezat pe o câmpie, care se lasă ușor în pantă la poalele muntelui *Opari*, pe care locuitorii din comună îl numesc muntele „Costi al Manduca”.

¹⁾ *Voyage dans la Grèce* (1820), p. 392—393

Intinderea vechiului oraș are aproape trei chilometri. El era despărțit în două porțiuni egale de apa unui râuleț, numit „râulu al Dzegă”, care curge din spre apus. Cum pătrundem

18 Moscopoleană.

în oraș, vreo câteva minute umblăm cu automobilul numai printre ruine, până când, ajungând în mijlocul comunei, ne oprim în fața unei grădini, unde ne așteptau câțiva Români, care știau despre sosirea noastră. N'am stat pe loc să ne odihnim aproape defel, căci la ora unu trebuia să fim la masă la mănăstirea Sf Ioan Prodromul, care este situată ca

la un chilometru și cevă afară din vechiul oraș. Incepem să vizităm cartier cu cartier. În afară de temeliile clădirilor, dintre care unele au trebuit să fie foarte mari, n'au rămas decât grămezile de pietre răsturnate pe locul în care au fost zidurile caselor Astăzi, din vechea Moscopole, n'au mai rămas decât fântânile și vreo șapte, opt biserici din cele douăzeci care s'au păstrat până cu vreo patruzeci de ani înainte. Fântânile erau răspândite în tot orașul. Se pare că fiecare

19 Biserica Sf. Atanasie (Moscopole)

cartier mai mare își avea fântâna lui. Aceasta se poate vedea din faptul că azi se găsesc fântâni printre ruini, acolo unde nu există nici o casă de locuit. Ele s'au păstrat, toate, cu zidăria lor și cu aceeași apă bună și abundantă, care a potolit setea atâtitor Români moscopoleni de altădată, învioretorii cartierelor de azi moarte.

Bisericile păstrate numai în cele patru ziduri, cu prispele lungi, susținute de câte 12 până la 14 coloane de piatră, se găsesc presărate la distanțe relativ mari pentru puținele case de azi, grămadite în mijlocul vechiului oraș. Aproape toate au aceeași formă. Sunt foarte lungi, având porțiunea dinaintea altarului rezervată numai pentru bărbați mult

mai adâncă decât restul rezervat pentru femei. Ca să poți trece de la locul femeilor la acela al bărbaților, trebuie să cobori 5—6 trepte. Toate bisericile au avut catapitesme artistic sculptate în lemn și poleite în aur. Astăzi aceste catapitesme, ca și amvoanele se mai păstrează numai în bisericile Sf. Nicolae, Sf. Petru și Sf. Atanasie. Celelalte, care erau și mai frumoase, au fost ridicate în timpul

20 Mănăstirea Sf. Prodrom (Moscopole)

marelui războiu împreună cu o bună parte din icoane și tot ce aveau mai de valoare, de către armatele aliate. În ceea ce privește „Metropola”, biserică în care slujea mitropolitul, te apucă groaza când pătrunzi în ea. Cum intri, la dreapta, vezi urmele unui cuptor mare făcut de Francezi pe timpul marelui război pentru nevoie armatei. Păreții sănt atât de afumați, încât abia se vede câte o parte din figurile sfinților. Catapiteasma, tronul metropolitan și amvonul sănt aproape distruse. Părțile din sculpturi de pe acestea, mai artistic lucrate, au fost toate jefuite. A împresia că o nouă nenorocire, și mai teribilă decât aceea din sec. XVIII, s'a abătut asupra acestui nenorocit oraș. În afară de aceste

biserici, Moscopole are și două mănăstiri una cu hramul „Profetul Ilie” de la marginea orașului, alta „Sfântul Ioan Prodrom”, așezată cevă mai departe de oraș, într’o poziție încântătoare

La această din urmă mănăstire, ne-am dus să prânzim. Mănăstirea este încunjurată de clădiri cu camere nenumărate pentru primirea oaspeților La sosirea noastră, ele erau ocupate mai toate de familiile moscopolene din Corița, care veniseră să petreacă lunile de vară la munte Ea este condusă de o eforie alcătuită din Români din Moscopole, din care fac parte și Moscopoleni așezați în Corița După ce am vizitat biserică, care s’a păstrat mai bine decât bisericile din Moscopole, ora fiind înaintată, am prânzit După masă, după ce am vizitat împerejurimile din apropiere și ne-am odihnit puțin la umbra copacilor de lângă mănăstire, la ora cinci am pornit cu mașina spre *S i p s c a*, de unde, seara, am ajuns la Corița

A doua zi, la ora 7 dimineața, am plecat la *B o b o s - t i ţ a*

Țineam să văd această comună locuită în cea mai mare parte de Bulgari, pentrucă mai de mult auzisem că locuitorii ei vorbesc un dialect slav foarte arhaic și cu particularități, care nu se întâlnesc în graiul Slavilor din Macedonia În afară de aceasta, mai doream să văd și pentru faptul că într’însa se găsește mănăstirea Sfântul Nicola, zidită în 1503, în care, la 1709, vestitul patriarh *Ioasaf*, Aromân de origine din Moscopole, fu ales episcop în Corița, înainte de a ajunge patriarh (ultimul, de la 1718—1745) în Ohrida „Im dortigen Nicolauskloster wurde 1709 eine Synode abgehalten, auf der der berühmte spatere Patriarch Joasaph zum Erzbischof von Koryza erhoben wurde” Încă până azi se păstrează în biserică Sf Clemens din Ohrida mitra patriarhală, împodobită cu pietre scumpe, pe care Români din Moscopole au dărui-o ilustrului lor compatriot „Zu den Merkwürdigkeiten (der Kirche des Heiligen Klemens) zahlt eine prachtvolle silbervergoldete, mit Edelsteinen geschmückte Mitra, welche die Kaufleute der damals blühenden

3*

den und schwerreichen Kaufmannsstadt Moscopolis 1727
ihrem Landsmann, dem grossen Patriarchen und Erzbischof
Ioasaph, gestieftet hatten”¹⁾

Drumul de la Corița la Boboștița merge spre miazăzi,
trecând pe lâugă comunele *Drenovo* (mai vechiul *Dren-*
kovo) și *Mboria*, amândouă locuite de Bulgari. În Mboria
se găsesc și câteva familii de Fărșeroți. După o călătorie cu
mașina numai de o jumătate de oră, am ajuns în comu-

Boboștița este așezată pe povârnișul unui deal acoperit
cu atâtă vegetație, încât chiar după ce te-ai apropiat de
ea, casele nu se văd decât numai după ce ai intrat în
comună.

Cum am ajuns în sat, ne-am îndreptat direct spre mănăstirea Sf Nicola. Acăi ne-au întâmpinat un bătrân cu o bătrânană, care ne-au poftit să intrăm în mănăstire, vorbindu-ne
în dialectul literar Erau Bulgari din localitate, care trăiseră
multă vreme în România. Foarte mulți Bulgari și Albanezi
din Boboștița trăesc și azi în Tară, ca neguțători sau mese-
riași. Dintre Albanezi cei mai mulți sănt așezați la București.
Unul dintre aceștia era și tatăl scriitorului nostru Victor
Eftimiu.

După ce am vizitat biserică din mănăstire, am făcut o
plimbare prin comună. Acăi am stat de vorbă cu câțiva bătrâni, însemnându-mi particularitățile de limbă care nu se
întâlnesc în graiul macedo-bulgar. Fără a încercă să fac o
expunere amănunțită, pe care mi-o rezerv pentru un mic
studiu, acăi mă mulțumesc să spun că, după câte am putut
observa eu, deosebirea între graiul Bulgarilor din Boboștița
și între acela al Bulgarilor din Ohrida, constă mai puțin
în formele gramaticale și mai mult în accent. În ce pre-
iesește lexicul, în afară de unele forme albanezești recent pri-
mite în limbă, n'am putut observa nimic mai deosebit de
limba Bulgarilor din Macedonia.

¹⁾ H GELZER, *Vom Heiligen Berge und aus Makedonien*. Leipzig (1904)
pag 154

Comuna numără vreo 180 de case cu 1 000 de locuitori, dintre care mai mult ca jumătate sănt Albanezi ortodocși iar restul Bulgari. Spre deosebire de Bulgari din restul Macedoniai, care, în cea mai mare parte, țineau de biserică exarhatului din Constantinopole, Bulgari din Boboștița au fost patriarhiști, dependenți de episcopatul din Corița. De aceea ei au avut limba greacă în biserică Astăzi Bulgari din Bo-

21 Călîve Fărşeroteşti

boștița sănt nevoiți să învețe numai albanezește și, mai curând sau mai târziu, vor fi desnaționalizați.

Nu departe de Boboștița se găsesc și niște colibe fărșeroștești, în care păstorii nomazi petrec în lunile de vară. Toate laolaltă, vreo treizeci la număr, alcătuesc un cătun. Înainte de a te apropiă de aceste colibe, pe care Fărșeroștii le numesc „călîve”, văzute de departe, ai impresia că te găsești în fața unor cuiburi de albine sau a unor ciuperci mari răsărite din pământ. Numai după ce ai intrat în cătun și-ți ieșe lumea înainte, vezi că ele sănt locuințe omenești. Acest fel de așe-

zări ale Fărșeroților, care se ocupă cu creșterea oilor, se găsesc răspândite pretutindeni în părțile muntoase din centrul și sudul Albaniei

O colibă, aşă cum se vede în figură, are o lungime de la cinci până la șase metri în diametru. Înălțimea ei, socotită din vârful colibei până la pământ, abia trece peste trei metri. Însă înălțimea părților laterale este mică. De aceea, la intrare, trebuie să fii cu băgare de seamă, ca să nu dai cu capul de părete. Deschizătura pe unde intri în colibă, ca înălțime, este mai mică decât statura mijlocie a unei persoane, iar grosimea pereților nu trece peste zece sau cincisprezece centimetri. Colibele se fac din crengi de lemn împletite și din paie. Partea superioară este acoperită cu paie. Însă există și colibe, cum am văzut în Muzachnia, care sănt făcute numai din crengi simple sau tencuite cu pământ.

Mobilierul unei colibe este redus la strictul necesar câteva țoale de învelit, grămădite unele peste altele, stau într-o parte a intrării, iar în cealaltă parte războiul de țesut. În păretele din fund, la mijloc, este vatra în care se găsesc mai multe vase pentru fierful laptelui sau preparatul mâncării. O căldărușă atârnată de un cărlig fixat pe acoperișul colibei, stă aproape în permanență suspendată deasupra vatreriei. Pe jos, de obicei, nu-i așternut nimic. Numai când vine câte un străin, în semn de cinste, i se întinde o velință, ca să se așeze.

De altfel, Fărșeroții noștri, ocupăți aproape peste tot cu turmele și obiceinuți să petreacă toată ziua afară în aer liber, nu simt nevoie de comoditățile cu care sănt obiceinuți țărăni lor cu viață sedentară așezată în târguri și orașe. Fărșerotul păstor intră în colibă numai în timp de vreme rea. Încolo, mănâncă, petrece, se odihnește și doarme afară, ziua ca și noaptea, întins pe iarbă verde. De aceea, deși cuvântul „pat” există în graiul lor, totuși obiectul le lipsește. Patul la ei, în timp de ploaie, este rogojina sau velința așternută pe pământ. Fărșerotul, sărac sau bogat, cât timp se ocupă cu creșterea oilor, duce viața nomadă, aşă cum am descris-o în studiul meu *Români Nomazi*. Cum se așează

22 Mulsul otior și preparatul cașcavalului la Fășeroți

la oraș și începe o altă ocupațiuine, o rupe cu viața de munte și repede se obiceinuște cu noua viață orășenească

Cevă mai departe de cătun se află și o „stane” (stână), făcută din piatră, în care se fabrică cașcavalul Cerând informațuni despre prepararea lui, am aflat că ea este identică cu a păstorilor români din Pind așezată în Veria¹⁾

Spre seară, după ce am vizitat, în Boboștița, mănăstirea „Panaghia”, ne-am întors în Corița.

Din Corița trebuia să-mi continuu drumul mai departe, în centrul Albaniei Însă a doua zi era târg, din care cauză mi-am amânat plecarea încă pentru o zi două, cu nădejdea că în ziua târgului era să dau de Fărșeroți veniți din comunele mai îndepărtate Intr'adefăr, în ziua următoare, sculându-mă dis-de-dimineață, am găsit piața plină cu Fărșeroți veniți, unii de prin călivele *Duşari*, *Peotopapa* și *Chiafsăz* (alb *Qafëzezi*), alții din *Bitcuchi* (alb *Bithkuq*), *Grabovici* și *Remeñi*, în fine, câțiva chiar de prin împrejurimile orașului *Premeti*.

In piață mai întotdeauna eram întovărășit de cei doi prieteni ai mei Const Zega și Araia Trecând prin târgul unde se vinde lână, într'un colț, am dat de mai multe Fărșeroate mai în vîrstă, care ședeaau în dosul unor saci mari, plini de lână Vroind să intru în vorbă cu ele, le-am întrebat de unde sănt Una din ele s'a grăbit să-mi răspundă „di iuva” (de nicăeri) Cum de nicăeri, le-am întrebat în dialect Vara nu aveți locuințe, unde stați mai multă vreme? „Azi așa him, măne aco” (azi săntem aici, mâine încolo) mi-a răspuns bătrâna. Acest răspuns scurt și cuprinzător mi-a lămurit întreaga problemă a nomadismului fărșerot, confirmându-mi părerea expusă mai pe larg în *România Nomazi*.

Alături de Fărșeroți, în piață, se află un număr mare de țărani albanezi, veniți din interiorul Albaniei centrale In fața acestei mulțimi, mi se infățișă cel mai potrivit prilej ca să-mi

¹⁾ Despre felul cum se fabrică brânzeturile și în special cașcavalul, am vorbit pe larg în *România Nomazi*, Capițolul *Suirea oilor la munte* pag 96

fac o idee despre tipul Albanezilor, față de Fărșeroți și de celealte elemente din Albania

Ceea ce vizitasem până acum, nu eră, propriu zis, teritoru curat albanezesc Satele bulgărești de-alungul șoselei Florina-Bigliști¹⁾ constituie o prelungire a elementului slav din Macedonia vestică, până la granița teritoriilor albaneze De asemenea cele trei comune Mboria, Drenova, Boboștița reprezintă ultima prelungire a elementului slav ajuns până aproape de povârnișul munților albanezești Nu vorbesc despre Români, care, ca element flotant, se găsesc răspândiți pretutindeni

In ce privește, mai întâi, pe Fărșeroți, pentru ca să poți cunoaște tipul lor, nu ai neapărată nevoie să cătreeră toată Albania centrală Este destul să asisti în zilele de targ la Corița In acest oraș, alături de Fărșeroți, ai prilejul să cunoști și pe Moscopoleni Dacă ai posibilitatea să te duci și în Moscopole, atunci îi poți cunoaște și la ei acasă Dar chiar cei din Corița ajung spre a-ți putea face o idee despre deosebirea care există între unu și altuia

Fărșerotul, aşa cum l-am cunoscut pentru întâia dată în targul din Corița și am continuat să-l studiez în interiorul

23 Fărșeroate din Corița

¹⁾ *B i g l i š t i*, după cum arată și numele, a fost, la origine, o comună bulgărească Astăzi aproape mai toți Bulgarii sunt albanizați Se găsesc numai câteva famili cari continuă să vorbească bulgărește

Albaniei, este mai desghețat decât toți Români din Peninsula Balcanică. El este foarte mobil, cu mișcări degajate, spontan la vorbă și cu o bogătie de gesturi, în care poate nu înai Grecul îl întrece. Statura lui este mijlocie. Pe mulți i-am văzut ceva mai scunzi, însă aproape toți bruni, cu trăsăturile regulate, cu ochii negri și cu privirea ageră. Peste tot, ca infățișare, el reprezintă poate tipul cel mai frumos la tulpinile românești din nordul Peninsulei Balcanice. Când se tocnesc în piață, ei vorbesc tare, căutând prin orice mijloace să convingă pe cumpărător. Femeile lor nu se deosebesc de bărbații. Ele sunt mult mai sprintene decât Grămostencele din comuna Livădz, pe care le-am văzut în călătoria mea din Meglen. Numai că sunt prea muncite. De aceea ele pierd foarte mult din frumusețea lor și, din acest punct de vedere, sunt inferioare bărbaților.

Față de acest tip, poate, unic între Români din Peninsula Balcanică, pentru care Weigand a afirmat că „el se poate compara cu soldatul legionar roman”¹⁾, Moscopoleanul se deosebește mai întâi prin lipsa de rusticitate în apucături și în mișcări, aceasta nu numai la cei așezați în Corița, ca elemente orășenite, ci și la Moscopolenii din sat. Moscopoleanul nu vorbește tare și nici nu trece peste măsura gesturilor obișnuite. În afară de aceasta, ca temperament, el este mult mai liniștit, iar în vorbă foarte măsurat. În special femeia moscopoleană își face impresia unei matroane. Chiar la țară, în Moscopole, ea umblă îmbrăcată orășenește, purtând pe cap un „cimber” negru, iar pe corp o rochie neagră, peste care vine o scurteică, iarna captușită cu „ilmadz”, iar vara fără căptușelă. În ce privește statura, n-am putut face o deosebire între unu și altu. Ca toți Români din Peninsula Balcanică, ei au o statură mijlocie, la unu chiar peste mijlocie, cu culoarea feței mai puțin brună decât la Fărșeroți. Aceștia par sărăciți la față și din pricina

¹⁾ „Der Vergleich mit einem römischen Legionssoldaten ist ganz am Platze” (Weigand, *Die Aromunen* I p. 259).

drumurilor Printre Moscopoleni am văzut și tipuri blonde
Intre Fărșeroți, acestea sănt rare de tot

Cu totul altfel se prezintă Albanezii In prima zi, când am ajuns la Corița, am avut prilejul să-i cunosc în număr mai mare în restaurantul otelului la care de scînsesem Erau vreo treizeci de persoane, toți Albanezi Tipul lor m'a surprins, mai întâi, prin culoarea feții, după aceea și ca statură. Albanezul nu este blond de tot, însă de culoare mai deschisă, care îl deosebește de Aromân De asemenea el este de statură mai înaltă Cu cât înaintezi mai în spre nordul Albaniei, cu atât dai de staturi și mai înalte Eu nu m'am dus decât numai până în Durazzo și Tîrana Însă toți aceia pe care i-am întâlnit în drumul meu, începând din Elbasan, Cavaia, Pekini, etc , erau înalți și uscățivî Multî din ei îmi aminteam tipul Sârbului Pe Sârbi îi văzusem în număr mare la Salonic, în timpul marelui războiu, când armata sârbă din insula Corfu, refăcută, trecea prin Salonic spre granița Serbiei

DE LA CORIȚA LA ELBASAN

**DRUMUL SPRE POGRADET – LACUL OHrida MĂNĂSTIREA SFÂNTUL
NAUM – COMUNA LINI**

A doua zi dimineața, la ora 4, am plecat din Corița, luând drumul spre Pogradet Mai întâi o luarăm pe șoseaua care duce spre Florina, continuându-ne drumul spre miazănoapte până spre Dîșnița și Pleasa, pe unde trecuserăm la sosirea noastră în Corița. După aceea, apucând drumul în spre apus, am lăsat lacul *Malic* la stânga, începând să suim pe povârnișurile muntelui *Sucha* Cum am ajuns la o înălțime de vreo sută de metri, dintr'odată apărî înaintea noastră marele lac *Ohrida*, cu fața lui întinsă ca o pânză de argint Am făcut semn șoferului să mâne mai încet, spre a putea gustă din frumusețile unei priveliști cu adevărat încântătoare. De la înălțimea în care ne găseam, îi puteam vedea toată întinderea. Noi fiind

la extremitatea lui sudică, nu puteam zări cu ochiul liber decât țărmurile din dreapta și din stânga lui Extremitatea nordică se pierdeă în zare, acoperită de o ceată deasă, care încet-încet începea să se ridice Acum începem să coborim de pe deal Suprafața apei ia dimensiuni și mai mari, iar pe țărmul stâng al lacului, în spre răsărit, apare vestita mănăstire *Sfântul Naum*, îmbrăcată în haina

24 Pogradec

ei albă ca zăpada și înconjurate cu atâta verdeajă, care se oglindeste în fața lucei a lacului linistit Nu săntem decât la șapte km departe de ea De aci înainte drumul merge coborind, pe o șosea bine îngrijită, până ajungem la țărmul lacului Mai mergem încă vreo trei km și ajungem în Pogradec Aci ne oprim puțin ca să vizităm orășelul.

Pogradec (alb *Poradeš*) se intinde în formă de amfiteatru pe panta unui deal înalt, în fața lacului Ohrida De la Pogradec până la mănăstirea Sf Naum nu săntem decât 4—5 km Locuitorii din Pogradec n'au voie să se ducă la mănăstire, deoarece ea se află pe teritoriul sârbesc Iugoslavia și-a întins granițele, în această parte a Peninsulei, atât de adânc în teritoriile albaneze, încât bieții locuitori din împrejurimi, care altă dată erau obiciuși în fiecare

an să facă pelerinaj la mânăstirea din Ohrida, acum, din pricina greutăților ce li se fac la trecerea frontierii, se mulțumesc numai s'o admire din depărtare

Astăzi Pogradeț este reședința subprefectului din Corița. Are vreo 450 de case cu 2500 de locuitori aproape toți Albanezi, dintre care mai mult ca jumătate sunt ortodocși. În Pogradeț sănt și 30 famili românești. Toți sunt Fărșeroți veniți din interiorul Albaniei. Stând de vorbă cu doi bătrâni, care veniseră cu lână în targ, am aflat că aproape mai toți sănt din *Colonia* și *Muzachia*. Graful lor nu se deosebește de acela al celorlalți Fărșeroți, pe care i-am studiat în Corița.

După ce am vizitat tot orașul, mi-am continuat drumul de astădată șoseaua ne duceă de-alungul lacului Ohrida, trecând pe lângă cătunele albanezești cu locuitori musulmani *Maniiliști*, *Udaniști*, și *Piscupati*, până când am ajuns în comuna mai mare *Lini*. Drumul cu mașina, cu iuțeală potrivită, de la Pogradeț până la această comună este aproape de două ore. *Lini* are aproximativ 150 de case cu locuitori albanezi, dintre care jumătate sănt creștini ortodocși, jumătate musulmani. Profitând de faptul că, la intrarea noastră în sat, se găseă un grup de bărbați și femei la petrecere, am oprit mașina, ca să ne aprovizionăm cu apă.

Intrând în vorbă cu ei, mi-au arătat că satul lor este singurul cu locuitori albanezi creștini. De aci înapoi, cu cât înațăm pe interiorul Albaniei, cu atât elementul creștin dispare. Intrebându-î dacă toți Albanezii sănt din localitate, mi-am răspuns că unii sănt veniți din interiorul Albaniei. Dintre Albanezii musulmani sănt câteva famili care își trag originea din comuna *Sămitra* (alb *Shemitra* din lat *santus Demetrius*), înălțul Gramș, în județul Elbasan.

După o oră și mai bine de popas, am pornit mai departe de astădată în spre apus, urcând în pantă un deal care se ridică dinaintea noastră. De pe acest deal ne-am aruncat privirile încă odată asupra lacului Ohrida, care se vedeă

acum în întreaga lui întindere Mi-aduceam aminte de aceeași impresie pe care am avut-o în 1900, când, într'o excursie făcută cu mai mulți profesori de la liceul român din Bitolia pe muntele Peristera, ajungând pe vârful muntelui, am avut în fața noastră lacul *Prespa* Vedeam cu ochiul liber aproape toate așezările omenești din prejurul lacului Numai orașul Ohrida, care se află așezat la extremitatea nordică a lacului Ohrida, nu se vedea. Acum, de pe înălțimile dealului în care ne găsim, zărim în depărtare și orașul Ohrida, învăluit într'o ceată ușoară. De la mănăstirea Sf Naum până în Orhida, în linie dreaptă, nu sănă decât treizeci de chilometri. Însă urmărind drumul de pe țărmul lacului, distanța trece de patru zeci de chilometri. Mai în spre stânga, la extremitatea nordică a lacului și numai la o depărtare de vreo zece chilometri de Ohrida se vede orașelul *Struga*, locuit de Bulgari, Albanezi și Români.

Acum încet-încet sum pe cotiturile muntelui *Mocra*, care se înalță majestos în fața noastră. Intrăm în vechea șosea *Via Egnatia*, care unează, pe vremuri, Dyrrachium cu Thessalonike. Ea pornește din Durazzo, de pe țărmul Adriaticei, trece prin Elbasan, și, ajungând în punctul în care ne găsim noi, o luă împrejurul lacului Ohrida, trecând prin Struga, Ohrida, Bitolia, de unde apoi, prin Edessa-Vodena, ajungează la Salonica. Pe acest drum am umblat după ce am ajuns la Tirana.

Până în comuna Lini mai întâlneam câte un cătun în drum. De aci înainte până în Elbasan nu se vede nimic. Dacă n'ar fi să dăm de câte un grup de chervanagi făreroși, care vin cu mărfurile lor spre Corița, tot ținutul, cu frumusețile lui sălbatece, ar părea pustiu.

După o oră de drum, tot continuând direcția spre apus, ajungem la izvoarele râului *Sumbi*. De aici se văd cu ochiul liber înălțându-se spre miază-zii munții *Camia*, mult mai înalți decât *Mali i thate* din ținutul Corița. Șcumbi izvorăște din acești munți, curge în sprij direcția de miazănoapte până aproape de comuna Džura, aproape

de Elbasan , după aceea o ia în spre apus și se varsă în Adriatica Acum mergem de-alungul văii acestui râu, a cărei lărgime nu trece peste 10—15 metri Apa pe alocuri nu este adâncă și râul curge în strecurându-se printre codri care ajung la înălțimi destul de mari Oră de câte ori trecem

25 Căstrănoți

peste un pod, ne ținem bine de automobil, de teamă ca să nu ne prăbușim în apă Podurile de-alungul acestui râu sănt făcute din stâlpă și traverse atât de subțiri, încât, la prima vedere, ai impresia că treci peste niște punți de chibrituri În fine, ajungem în comuna Džura și, fără a ne opri, ne continuăm drumul mai departe pe șoseaua care șerpuește dealungul râului Pe la amiază, săntem în Elbasan, patria lui Christoforid.

4 DE LA ELBASAN LA TIRANA

ORAȘUL ELBASAN – ALBANEZII MUSULMANI BEKTAŞI ŞI MEVLEVI – NUME DE LOCALITĂȚI DE ORIGINE CREȘTINĂ – APOSTAZIA LA ALBANEZI – MENTALITATEA ALBANEZULUI MUSULMAN – PEKINI – CAVAIJA

E l b a s a n, cel mai nou dintre orașele vechi din Albania, nu este aşă de mare El numără zece mii de locuitori, dintre care peste o mie sănăt Români, iar restul Albanezi musulmană Este aşezat pe o câmpie acoperită cu păduri de măslini Orașul este drăguț pe din afară, din pricina vegetației abundente pe care i-o dau pădurile de măslini Cum pătrunzi înăuntru, ai impresia că te găsești într'un oraș din Asia centrală Chiar de la intrare în oraș, pe ulița principală, nu vezi decât două șiruri de ziduri lungi străpunse la distanțe nici de câte o poartă, în dosul căror se ascund case scunde și urite, fără nici o fereastră pe stradă In centru, unde se găsește piața, se mai află clădiri cevă mai răsărite Dar peste tot, impresia ce-ți face orașul este sumbră și te-ai simțit fericit, dacă ai putea scăpa fără să fiu nevoit să înoptez în oraș

Elbasan este centrul foștilor Albanezi creștini de altă dată, care, după ocuparea Albaniei de către Turci, au trecut în massă la islamism Chiar orașul este o creațiune a sultanului Mahomed II

După religiune, poporul albanez se împarte în două Albanezi creștini, al căror număr abia dacă trece peste 200.000 — vorbesc numai despre Albanezii din Albania — și Albanezi musulmani, care trec peste 500 000 Dintre creștini o treime sănăt catolici

După regiune, Albanezii musulmani ocupă mai mult centrul Albaniei, iar creștini ortodoxi sudul, în extremitatea nordică se găsesc Albanezii catolici

Intre Albanezii creștini și Albanezii musulmani se găsesc aşă numiții *bektași*, o sectă a Albanezilor musulmani, care sănăt pe jumătate creștină pe jumătate musulmană, și cred în metempsihoză. Centrul lor cste Elbasan Dar, deși numărul lor nu trece peste 6 – 7 mii, ei sănăt răs-

pândiți de la Croia până în Arghirocastru. Bektașii trec printre Albanezi musulmani de schismatici pentru că ei,

26 Căstramot

deși cred în marele profet, nu disprețuesc nici învățările lui Hristos Mai puțin numerosi decât Bectașii sănăt *Mevlevi*, o altă sectă de Albanezi musulmani, care se

deosebesc de cei dintâi în ritual și mai ales în felul cum își fac rugăciunile¹⁾

Albania fiind, după expresia lui Iorga, o țară pe jumătate italiană, ca una care, în întreaga ei configurație geografică, ține de Italia²⁾, la început, țineă de biserică de la Roma. În sec. IV întâlnim în Scutari pe episcopul Bessus³⁾. Abia în secolul al VIII, când împărații bizantini au reușit să-și întindă dominația până în partea de miazănoapte a țării, legăturile dintre biserică albaneză și biserică romană fură întrerupte, iar episcopii din regiunea Scutari fură supuși jurisdicției mitropolitului din *Durăs* (Durazzo). Această stare a ținut până în sec. XI, când biserica de la Roma reușî să înființeze un arhiepiscopat în Antivari, care există și astăzi, și de care în toate episcopatele din nordul Albaniei. De aci înainte influența bisericii ortodoxe se mărginî numai în centrul și sudul Albaniei, prin mitropolia de la Ohrida, care în 1762 fu unită cu Patriarhatul din Constantinopole⁴⁾.

Din acest punct de vedere, ceea ce interesează pe cercetător este faptul că, mai mult ca în orice altă țară din Peninsula Balcanică, creștinismul albanez, redus azi la proporții aşă de mici, altă dată a dus o viață foarte intensă. Despre aceasta ne dau lămuriri nu numai terminologia bisericească care, ca și la Români, este de origine creștină,⁵⁾ ci mai cu seamă mulțimea numelor de localități luate din domeniul religios. În privința aceasta Albania poate fi socotită ca țara cea mai bogată în nume de localități de origine creștină veche. Pe unde treci, trebuie să dai de căte un

¹⁾ T. SELENICA. *Shqipria më 1927*. p CXLVII, ANTONIO BALDACCI, *L'Albania*, p 299

²⁾ N. IORGA. *Istoria răsborului balcanic*, lectii ținute la Universitatea din București, 1925, p 43

³⁾ A DEGRAND. *Souvenirs de la Haute-Albanie* Paris (1901) p 269

⁴⁾ CONST. JIRECEK. *Albanien in der Vergangenheit* în *Illyrisch-Albanische Forschungen* de Dr. Ludvig von Thallöczy

⁵⁾ Cf. cuvintele *prijt, shënit, kështërë, meshë, llter*, etc. din lat presbiter, sanctus, cristianus, missa, altarium etc (Vezi despre aceasta R. HELBIG *Die italienischen Elemente im Albanesischen*, p 104)

nume local, botezat după numele unui sfânt. Și ceea ce pare și mai important, este faptul că cele mai multe nume din domeniul religios se găsesc tocmai în ținuturile în care elementul creștin a fost siltit de către Turci să treacă la islamism.

Astfel, pe când în părțile de miazănoapte ale Albaniei, de unde creștinismul a iradiat pentru întâia dată nu numai în Albania ci și în întreaga Peninsulă Balcanică, avem numai două nume de localități. *Sānghini* (alb *Shēngjīnzi*), derivat din *śām* (lat *sanctus*) și *Ghini* (lat *Iohannes*), în districtul Fandi din ținutul Mirdita, și *Sānmirija* (alb *Shēnmrija*) derivat din lat *sancta Maria*, în districtul Mal i zi (muntele negru) din ținutul Puka, amândouă în regiunea Scodrei, din contră, în ținuturile Tiranii și Elbasanului, în care elementul creștin este reprezentat numai prin Aromâni, avem 15 nume de localități. Dintre acestea în Elbasan întâlnim: *Sāmilī* (alb *Shēmīlli*) „sfântul Ilie”, o comună mare situată în districtul Cermenica, cu o populație albaneză de religie musulmană. Cu numele *Sāmilī* există în ținutul Elbasan și un cătun mic locuit de Albanezi mahomedani ca și un nume de munte *Kodra e Simalit*, „codrul lui Sfântul Ilie”. După aceea *Sāmitra* (alb *Shēmitra*) „sfântul Dumitru”, comună în districtul Gramși, locuită numai de Albanezi musulmani *Sincola* (alb *Shinkolla*) „sfântul Nicolae” (cf dacor „Sânnicoară”), comună situată aproape de orașul Pekini, în drumul de la Elbasan spre Cavaia, cu locuitorii numai musulmani, *Sinaprente* (alb *Shinaprente*) „sfânta Vinere” (*prente* în alb „Vineri”) un cătun de 15 case. Alte două cătune cu numele *Sinaprente* se găsesc în Arghiocastru, iar un munte *Komja*. *Sānprente* există în ținutul din Elbasan. De asemenea *Sinioni* (alb *Shinoni*) „sfântul Ion” și *Sānghini*, care se găsesc și în regiunea Scodrei. În afara de acestea, avem și două formațiuni mai nouă, probabil, refăcute după cele vechi, *Sinelmas* (alb *Shinelmás*) din *śin* „sfânt” și Elmas nume turcesc, un

cătun mic în care se găsesc și creștinii, *Sımrızà* (alb. *Sımrızà*) „Sfântul Rîza”, cu locuitorii numai mahomedani

In Tirana avem următoarele trei nume de localități, *Sănghani*, „Sfântul Ioan”, despre care să vorbit mai sus Cel mai mare este *Sănghani emad* (Sfântul Ioan cel mare), iar celelalte două mai mici *Sănghani vogăl* (Sfântul Ioan cel mic) și *Sănghani*, toate situate în apropiere de Tirana și cu populații musulmane *Săngherghı*, „sfântul Gheorghe” poartă numele suprefecturei din Tirana Un *Săngherghı* se află și în Malacastra *Sămrija* (alb *Shemeriya*) din lat Sancta Maria, comună măricică în districtul *Săngherghı* Un munte cu numele *Sămari* (alb *Shenmeri*) se găsește în Mat din județul Dibra *Şinkolla* (alb *Shinkolla*) în județul Petrela în Tirana, astăzi un cătun cu câteva case

Coborind în părțile din spre miazăzi, numărul numelor de localități cu nume creștin scade In schimb, numărul Albanezilor musulmani, care locuiesc în ele se menține.

Incepând de la răsărit spre miazăzi, în județul Corița avem un singur nume *Sancolassi* (alb *Shenkolassi*) „sfântul Nicula” din districtul Bighiști Este locuit numai de Albanezi mahomedani

In județul Berat avem șapte nume de localități *Sıngherghı* (alb *Shingiergi*) „Sfântul Gheorghe”, cătun situat în Tarcani din Malacastra, locuit numai de albanézi musulmani, *Sıngherghı*, cătun ceva mai mare decât cel dintâi în Libofşa din Lușnia, locuit numai de creștinii. Alte două *Săngherghı* sănt situate unul în Nicai-Merturi din Tropoia, altul în Bituci din același județ Primul are locuitori creștinii, celălalt locuitori musulmani Două cătune poartă numele *Sinpetăr* (alb *Shinpetăr*) „sfântul Petru”, locuite de Albanezi creștinii și musulmani. Un alt *Sămbetra* (acelaș cu *Sinpetăr*) se află în Berat, pe muntele Tomor Un nume de munte *Sänpietär* (alb. *Shenpietär*) există în Mat, în județul Dibra In

fine *Sincolassi*, despre care au vorbit mai sus, se află situat în Lîbofşa din Luşnia, cu locuitori creștini. În afara de acestea, mai avem două formațiuni nouă *Sinelmasi* (Sf Elmas) în Luşnia, cu un mic număr de locuitori musulmani, și *Sinimlachi*, (Sf Imlachi) cevă mai mare, situat în Lîbofşa, cu locuitori creștini.

În Arghirocastru avem numai trei comune cea mai mare este *Sinapremta* (alb *Shinapremta*) „Sfânta Vinere” în regiunea Gramş, cu locuitori musulmani *Sânvăsili* (alb *Shenvasili*) „Sfântul Vasile”, sat cevă mai mare, situat în Delvin și *Sânandrița* (alb *Shenendrica*) „Sfântul Andrei” (diminutiv) în Ciameria, amândouă locuite numai de Albanezi creștini. În ținutul Curveleş din Arghirocastru se mai află un nume de munte *Sândrenița* (alb *Shendrenica*), identic cu Șanăndrița.

Trecerea poporului albanez la islamism nu s'a efectuat dintr-o dată. Ea a ținut veacuri de arândul După Hopf, cei dintâi care, după moartea lui Scanderbeg, au îmbrățișat islamismul cu scopul numai de a-și păstră privilegiile avute din timpul Albaniei libere, au fost șefii de clanuri. După ei a urmat poporul. Acesta nu și-a părăsit credința strămoșească decât numai de frica beilor turci. În afara de aceasta, cu trecerea lor la mahomedanism, ei ajungeau stăpânitorii raialelor creștine, înzestrați cu atâtea pământuri cât puteau să prade de la frații lor rămași creștini. Astfel ținutul Cermenica din Elbasan a îmbrățișat mahomedanismul în timpul revoluției franceze, iar cea mai mare parte din Laberia, abia la începutul sec XIX, în timpul lui Ali-Paşa. Acei dintre creștini care nu voiau să treacă la islamism, din catolici se făceau ortodoxi. Numai Mirditii și Malisorii din nordul Albaniei și-au păstrat cuarma în mână confesiunea catolică. Albanezii din Himara au rămas creștini până în secolul XVIII. Abia după aceasta, au trecut la islamism¹⁾.

De altfel, sentimentul religios la Albanezi fiind mai

¹⁾ Vézi FAN S NOLI, *Historia e Skenderbeut*, cap IV, p 271

superficial decât la celealte popoare balcanice, cazurile de apostazie la ei au fost mult mai frecvente. În privința aceasta Pouqueville, în opera sa *Voyage dans la Grèce*, ne povestește o întâmplare care ilustrează perfect de bine ușurința cu care Albanezii treceau de la creștinism la mahomedanism. În 1760, locuitorii creștini ai unui întreg ținut dintre Berat și Premeti, în care se aflau vreo 36 de sate, suferind prea mult din partea Albanezilor musulmani din satele vecine, voiau neapărat să scape odată de nenorocirile care îi amenințau. Intru căt Paștele se apropiau și ei intrau în postul mare, s-au decis să țină postul cu toată stricteță, crezând în felul acesta că Dumnezeu le va veni în ajutor, ca să-i scape de frații lor musulmani. Însă Paștele veniră și soarta lor rămase tot aceeași. Atunci, după o înțelegere comună, au chemat pe hogea din localitatea vecină și imediat au trecut la mahomedanism. A doua zi, înarmându-se până în dinți, s-au repezit asupra satelor de unde le venea necazul. Acum ei erau mahomedani și puteau să se răzbune! Altă dată un întreg trib din valea Drinului a trecut la islamism, pentru motivul că preotul dintr-o comună mai mare nu începuse slujba religioasă la biserică la ora fixată de șeful tribului. Cazurile se pot înmulții la infinit¹⁾. Fapt cert este că poporul albanez a fost predispus la apostazie mai mult decât ceilalți creștini din Balcani, în special, decât Aromâni, care trăiau în nemijlocită atingere cu ei. Iar această predispoziție nu venea atâtă din dorul de a-și păstră libertatea, cum interpretează Albanezii musulmani, cât din dorința de a continua mai liber actele lor de brigandaj.

Roaidele acestei apostazii se văd astăzi în gradul mai înapoiat de cultură, în care se găsesc musulmanii Albanezii care au avut nenorocirea să treacă la islamism, odată cu noua credință, își însușeau și viața stăpânitorilor orientali

¹⁾ Vezi despre aceasta Fr. Gibert, *Les pays d'Albanie et leur histoire*. Paris, 1914, p. 36 sqq și Paul Sieberer, *Albanien und die Albanesen*. Wien 1910, p. 108 sqq

care, fără multă muncă, aşteptau să le vină totul de a gata. Duhul oriental a pătruns atât de adânc în firea Albanezului mahomedan, încât rămâi uimit de prefacerea la care a fost supus. Pentru ca cineva să poată vedeă această deosebire, nu este nevoie să străbată toată Albania. Ajunge să viziteze un oraș locuit de Albanezi mahomedani — cum ar fi Elbasan sau chiar Pekini — și unul locuit de Albanezi creștini — cum ar fi Corița sau chiar Berat. În cele dintâi va vedeă tipul celui mai înapoiat oraș asiatic, în cele din urmă va da de un progres simțitor în întreținerea mai curată a străzilor ca și în aspectul clădirilor.

Și, după cum această deosebire confesională a lăsat urme adânci în firea Albanezului, tot aşă ea a reușit să-i schimbe și mentalitatea. Albanezul mahomedan se socotește mai întâi turc și după aceea Albanez. În privința aceasta, după cât am putut înțelege, mare încurcătură îi aduce limba. El își aduce aminte că nu este Turc, numai când vorbește albanezește și nu știe să spună nici o vorbă turcească. Dar rău îi pare că nu știe turcește. Desigur că și în privința aceasta trebuie făcută o deosebire între Albanezul orășean, mai înaintat în cultură, și țăranul incult. Sânt foarte mulți dintre cei dintâi cari își dau seama de situația lor nenorocită, creată numai de religie. La aceștia nu se poate vorbi despre fanatismul turc. Cu toate acestea, nici ei nu-și schimbă bucuros calpacul negru, care nu-i decât un simplu fes turcesc, cu pălăria europeană. Totuși trebuie să recunoaștem că, sub actualul regim, se depun silințe uriașe pentru apropierea dintre musulmani și creștini. Pentru a evita fricțiunile ce s-ar putea produce la anumite ocazii între unii și alții, după noua constituție, micul regat nu are o religie de stat. „Te gjith fet e besimet ne vendin tone, Jane te nderaura dhe liria e ushtimit dhe e praktimit te jashtme te tyre esht e siguruar” (în țara noastră orice credință este respectată și libertatea exercițiului ca și practicarea ei în public este asigurată). De asemenea n'am putut constată nicio neînțelegere între creștini și musulmani în chestii religioase. Din contră, în ziua când

biserica ortodoxă albaneză a reușit să se emancipeze de Patriarhia din Constantinopole declarându-se biserică autocefală, actul a fost salutat cu o egală bucurie atât de Albanezii creștini cât și de cei mahomedani.

Această silință de înțelegere se poate urmări mai ales în literatura Albanezilor musulmani „Şchipitarul este Şchipitar, înainte de a fi musulman sau creștin. Ce a fost atunci când a avut credința lui proprie, credința Pelasgilor, aceea fu și în momentul când a trecut la creștinism, și tot aceea a rămas când a îmbrățișat mehomedanismul. Pe Şchipitar credința nu l-a schimbat de loc, căci el întotdeauna a pus și pune naționalitatea înaintea credinței”¹⁾. În manualele lor de religie, au un capitol special pentru viața și învățăturile lui Isus, încheind că, dacă religia creștină ne învață să câștigăm viața viitoare, religia mahomedană ne îndeamnă să ne câștigăm atât pe cea de astăzi, prin apărarea patriei, cât și pe cea viitoare, prin fapte bune²⁾.

Dar dacă Albanezul creștin sau musulman este lipsit de adevăratul sentiment religios, în schimb el și-a păstrat aceeași noblețe de suflet, atunci când un străin se vede nevoie să-i ceară ospitalitatea. Pentru Albanez nu există zi mai fericită decât aceea în care a putut găzdui și ospătă pe un străin. Îi tot aşa nu-i durere mai mare pentru el decât atunci când, primind pe un nenorocit în casă, din cauza sărăciei, n'a avut cu ce să-l ospăteze. În privința aceasta se povestește un caz tipic, care ilustrează de minune mărinimia sufletului albanez. În ținutul Scodra (Scutari) stăpânește pe vremuri satrap Mustafă pașa, numit Buşatlı. Într-o bună zi i-au adus înainte pe un brigand vestit, care băgase spaima în Albania de nord. Satrapul,

¹⁾ „Shqiptari esht Shqiptarp erpara se te jete Myshiman a i Krishter C-ka kene kur kish besen e tij, besen e Palasgevet, ay qe si u be Krishter, av esht edhe si mori besen e Muhamedit Shqiptarin feja nuk e ka ndryshuar fare, se ky, perpara fese, ka vene e ve kurdohere kombesin” (T Selonica, 1b, p. CVI).

²⁾ Cf. *Dijeni Praticke Besimitare*, Shkodër, 1927, p. 88.

mulțu uit că a putut, în fine, pune mâna pe el, fără să-l judece, 1-a comunicat sentința de moarte. Însă văzând pe brigand prea puțin impresionat, 1-a întrebat dacă a fost vreodată în viață lui mai amărît decât în clipa când 1-a comunicat sentința de moarte „da, răsunse brigandul, într'o zi când mi-a venit în casă un străin și n'am avut nici pâine să-l ospătez”.

In Elbasan ne-am oprit ca să prânzim. După masă am făcut o plimbare prin oraș, întovărășit de domnul Becea

27 Drumul Elbasan-Pekini

Anton, vechiu absolvent al liceului român din Bitolia și senator în parlamentul albanez, după aceea ne-am pregătit de plecare. La întoarcere trebuia să trecem din nou prin acest oraș. De aceea, fiind grăbiți ca să ajungem mai repede la Cavaia, unde doream să ne oprim cevă mai mult, după două ore de popas ne-am suit în mașină pornind din nou la drum.

Drumul de la Elbasan la Cavaia merge până la un punct de-alungul râului Șcumbî. După aceea, luându-o cevă mai spre nuazănoapte, trece prin regiuni muntoase.

După o oră și cevă de călătorie numai de-alungul albiei râului Șcumbî, am ajuns în orașelul *Pekini*. Este reședința

subprefectului din Elbasan și numără vreo 200 de case cu 1500 de locuitori, toți Albanezi musulmani. După înfățișare, Pekeni este un simplu târguleț. Lăsat în voia soartei, în ce privește curățenia străzilor și îngrijirea clădirilor, el se prezintă mai înapoiat decât Elbasan. Primind informațiuni că în Pekini nu se găsește nicio familie de Români, n'am stat prea mult pe loc, continuându-ne călătoria mai departe. După un drum de o oră, am ajuns la *Cavai*.

In hanul în care ani descins se aflau și câteva familiile de Fărșeroți, originare din călivele *Batai* și *Vila*. Întrând cu ei în vorbă ca să-nu însemnez particularitățile de limbă, am aflat că nu le mai merge bine cu cărăvănăritul. Ei mi se plângneau că nu mai pot câștiga aproape nimic cu transporturile. Marea concurență pe care le-o fac autocamioanele este pe punctul de a desființa aproape cu desăvârșire transportul cu chervanele, care se află exclusiv numai în mâinile Fărșeroților.

Intr'adevăr, în Albania, din cauza lipsei de căi ferate — în toată țara nu circulă niciun tren! — automobilismul a luat în anii din urmă o desvoltare atât de mare, încât călătorind cu mașina pe șoselele care leagă centrele mai mari, ai impresia că te afli într'o țară din Occident. Numai după ce ieși din munți și dai de orașele Elbasan, Pekini, Cavaia și chiar Tirana, simți că te găsești în extremul Orient.

In timpul călătoriei mele, aproape toate șoselele se reparau. Șoseaua principală, care leagă capitala de Elbasan și Corița, nu este mai rea decât o șosea din arterele principale din țară. De asemenea șoseaua Berat-Fieri, isprăvită numai cu un an înainte de călătoria mea, este bună. Numai șoseaua de la Durazzo spre Berat este foarte rea, iar podurile, după propriaile mele constatări, se găsesc într'o stare lamentabilă.

Când cea mai mare parte din șoselele de pe arterele principale vor fi în stare să înlesnească circulația automobilelor, atunci se va isprăvi cu chervanagilâcul Românilor noștri. Ei văd de pe acum acest lucru, și mulți dintr'înșii și-au

vândut catărui, ca să-și cumpere o, sau să se ocupe cu negoțul

Spre seară am ieșit să vizitez orașul Cavaia este mult mai mare decât Pekini Are 1300 de case, cu un număr de 6300 locuitori, dintre care 5000 sunt Albanezi musulmani, iar restul de 1300 Albanezi creștini și Români Ca înfățișare, orașelul este cevă mai civilizat de cât Pekini Numărul Românilor din acest oraș nu trece peste 500 de suflete. Dintre ei foarte puțini sănăt Fărșeroțu Cei mai mulți

28 Cavaia

sânt veniți de prin satele din Ohrida, unii chiar din apropierea orașului Corița

In Cavaia am găsit mai multă mișcare decât în Elbasan In ziua în care am sosit, deși nu era zî de targ, piața era destul de animată Intregul negoț este în mâna Aromânilor Ca situație materială, sănăt unii din ei care stau mai bine decât cei mai cu stare Români din Tirana

A doua zi dimineața am pornit spre *Vila* Cătunul este locuit de Albanezi musulmani și Români, toți reprezintă 160 de suflete Fărșeroțu, aproape mai toți, erau plecați din comună După informațiunile ce mi s-au dat, numărul Fărșeroților din împrejurimile Cavaiei abia se ridică la 400

de suflete Altă dată erau mai mulți El se găsesc în continuă mișcare, astfel încât numărul lor se schimbă ușor numai în zece-douăzeci de ani Hahn, vorbind despre Români din împrejurimile Cavaiei, dă cel puțin zece sate românești! „In dem Thale von Kawaja finden sich, ausser der stadtischen Colonie, wenigstens 10 walachische Dorfer“¹⁾ Aceste sate despre care vorbește Hahn au fost desigur așezări de călive pe lângă comunele locuite de Albanezi, aşa cum sănt și astăzi așezările Fărșeroților din Batai și Gresa Pe la amiază m'am întors în Cavaia

Seara pe la ora 7 am plecat din Cavaia, continuând drumul mai departe Abia am apucat direcția spre apus, și marea a început să se zărească După un sfert de oră ne apropiem de țărmul Mării Adriatice Acum o luăm de-alungul țărmului, trecând pe lângă orașul Durazzo, pe care îl lăsăm la stânga. Seara pe întunecate, intrăm în Tirană, capitala Albaniei, coborînd la Otel Continental

5 DE LA TIRANA LA DURAZZO

TIRANA – AROMÂNII DIN TIRANA – ASPECTUL ORAȘULUI – INFLUENȚA ITALIANĂ – RENASTEREA ALBANIEI – LIGA DIN PRIZREN – BESA SHQIPITARE – SOCIETATEA ALBANEZĂ DIN CONSTANTINOPOLE – SOCIETATEA „BASHKIMI” – REVOLUTIA DIN COSOVA (1910) – MBRET WILHELM I PARÈ – APARIȚIA LUI AHMED MUHTAR ZOGOLLI. ACTUALUL ZOGU I, MBRET I SHQIPITARE – DURAZZO

Obosit de un drum atât de lung, seara n'am putut vedea orașul decât din balconul camerei de la otel În fața mea aveam „Gëamia e madhe”, iar în dosul ei, mai spre stânga, se ridică coama unui munte, la poalele căruia se află așezată Tirană

A doua zi dimineața m'am sculat să vizitez orașul Cum am ieșit pe poarta otelului, am dat de un grup de băieți și fete care vorbeau românește De la ei am aflat mahalalele în care locuiesc Români, precum și unele magazine mai mari din centrul orașului. De altfel, chiar în seara sosirii mele la Tirană, proprietarul otelului mă asigurase că

aproape toți creștinii din Tîrana săt Români Această stare a elementului creștin din actuala capitală a Albaniei trebuie să fie veche, de oarece însuși Hahn ne vorbește despre preponderanța Românilor din Tîrana „im mudîrlîk Tyrana wohnen nur Wlachen in der Stadt”¹⁾

Românilor din Tîrana nu săt localnici El săt veniți din împrejurimile Moscopolei Unul din ei cu care am vorbit, mai țin minte de legăturile lor cu Românilor originari din Grabova și Nicea, așezați prin Berat și alte centre din

29 Tîrana

Albania Cei mai mulți dintre Români se ocupă cu comerțul O bună parte din otelurile și restaurantele capitalei săt ale lor Dar ei cunosc și meserile cei mai abili lucrători în filigran săt Românilor De asemenea cei mai buni crotori săt tot ei Numărul lor se ridică cel mult la 1500 de suflete Dacă ținem seama de faptul că Tîrana, înainte de a fi ridicată la rangul de capitală a Albaniei, avea numai 2200 de locuitori, numărul Românilor, care a rămas și astăzi același, este relativ mare Dar Tîrana, în cei șapte-opt ani din urmă, a crescut foarte mult După recensământul din 1926, numărul locuitorilor se ridică la 12000

¹⁾ HAHN, Alb Stad , p 133

După înfățișare, Tîrana nu întrece dimensiunile unui târgușor mai mare. Ea este închisă între dealurile ce se lasă de pe povârnișurile unor munți care se văd cu ochiul liber, și, ca așezare, are o poziție destul de frumoasă. Mîșcarea din târg este mai vie decât în orice alt centru din Albania. În afară de țărani albanezi care vin din centrul și nordul Albaniei cu mărfurile lor încărcate în căre cu două roate mari trase de boi, se mai găsește multă lume din provincie, care vine să-și aranjeze treburile pe la diferitele ministere.

Aspectul capitalei este cu totul oriental. Este drept că se lucează pe capete la occidentalizarea ei, prin alinierea străzilor, care sănt înguste, murdare și întortochiate, dar oricâtă muncă s'ar depune la refacerea ei, înfrumusețarea capitalei nu se poate efectua numai în intervalul de un deceniu sau două. Pe vremea când mă găseam eu în Tîrana, străzile încă nu a-

30. Muzachia Fărsheroate din Imîștea

veau nume. Abia m'am putut orienta ca să găsesc locul poștei. După ce l-am descoperit, n'am putut face nicio îspravă, deoarece ora fiind șapte după amiază, birourile erau închise și nu se găseau nici un funcționar care să primească scrisorile.

Ca mai în toate orașele din Orient, în Tîrana se găsesc cafenele multe. Ele sunt pline de lume la orice oră de peste

zi, dar mai ales seara Tirana este singurul oraș din Albania, în care lumea, la cafenea, citește ziare Dintre foile streine „Corriere della Serra” este cel mai răspândit El se vinde cu acelaș preț ca în Italia De altfel, influența italiană în Tirana se simte mai mult ca ori unde Armata este îmbrăcată în uniformă italiană Cei mai mulți studenți din școlile streine sănătății în Italia În restaurante, în afara de albaneze, se vorbește și italienește. Tirana este plină de mărfuri aduse din Italia. Ele sănătății mai eftine, pentru că sunt aduse pe mare și nu sănătății supuse la taxe vamale prea ridicate. Numai reclama din magazine se face în favoarea modei franceze

Pe stradă rar se văd femei. Dacă se întâmplă să apară câte una, ea este voalată ca la Turci Numai femeile creștine umbătăi îmbrăcate după moda nouă Înainte de marele războiu, și femeile creștine se îmbrăcau ca turcoaicele Astăzi ele își mai păstrează acest port numai în Elbasan și împrejurimi Dar din câte am cunoscut acum în urmă de tot în ziarele din Tirana, un curent de modernizare a început să pătrundă și printre femeile musulmane din Albania După „Gazeta e Re” (Gazeta Nouă), la o serbare națională din Pekini, cel mai înapoiat orășel din Albania, locuit numai de Albanezi musulmani, printre asistente se aflau și două doamne din înalta societate musulmană, care apăruseră cu fețele descoperite „me fytyre te zbuluet” Cazul a fost comentat ca un mare eveniment

Este drept că modernizarea Albaniei locuită de musulmani evoluază încet Însă pentru aceasta, guvernul albanez n'a fost nevoie să recurgă la măsurile lui Kemal. El lasă ca totul să pornească de la sine, aşa cum numai cu jumătate de veac înainte a început tot de la sine renașterea întregului popor albanez

De oarece, la noi Români, nu se știe aproape mai deloc ceeace patrioții albanezi au făcut pentru înfrîparea micului lor stat național, cu mult înainte de războiul balcanic, înainte de a merge mai departe cu descrierea călătoriei mele, în cele ce urmează voi arăta pe scurt primele

frâmântări la Albanezi pentru redeșteptarea conștiinței naționale

Prima manifestare de trezire la o viață națională, s'a făcut pe vremea răsboiului rusu-turc din 1877. Tratatul de la San-Stefano, care lărgea granițele statelor slave din Peninsula Balcanică în mod extraordinar, răpea Albaniei o seamă de provincii locuite numai de Albanezi. Prin acest tratat, o fâșie de la nord spre sud, care intră adânc în teritoriul Albaniei, cădeau în posesiunea Serbiei și Bulgariei. Aproape toată partea meridională cu Arghiocastru și Corița treceau la Grecia. În fața acestui pericol de desfășurare a teritoriului național, o seamă de patrioți albanezi au început o mișcare de protestare, mai întâi la Poartă, după aceea la Marile Puteri.

31 Fărșeroți din Muzachta

Astfel, în vara anului 1878, având loc în orașul Prizren cea dintâi adunare a tulpinilor albaneze de pretutindeni, la care au luat parte delegați din întreaga Albanie. La această adunare s'a putut constitui prima ligă albaneză, *Liga e Prizrenit* (Liga din Prizren), prezidată pentru întâia dată în mod public de marele naționalist *Abdul-bei Frașari*, alături de care se găseau, din partea Albanezilor de nord, *Prenk Bib-Doda* și *Hodo Paşa*, iar, din Gusinie, *Ali-Paşa*. În această adunare s'au pus bazele primului crez național albanez *Besa shqiptare*, comun pentru toate confesiunile, în virtutea căruia, cevă mai târziu, în alte adunări ținute în Frașari, centrul Albanezilor din sud, s'au redactat, mai întâi, un statut, care regula organizarea și funcționarea

Ligei, după aceea, o proclamație de cea mai mare însemnatate pentru noua evoluție a chestiunii albaneze în Balcani.

In această proclamație Albanezii cereau de la Poartă următoarele drepturi: 1) reunirea tuturor teritoriilor albaneze într'un singur vilaiet, 2) numirea de funcționari care

32 Fărșeroți din Ciameria (Berat)

cunosc numai limba țării, 3) răspândirea instrucțiunii în limba albaneză, 4) constituirea unui consiliu general în capitala vilaietului, care să se adune de patru ori pe an și în care trebuie să se desbată hotărîrile pentru reforma administrativă; 5) întrebuințarea unei sume din veniturile statului pentru instrucțiunea și lucrările publice din Albania¹⁾.

¹⁾ Permbledhja e Shqipris ne nje Vilajet, 2 perdonimi i atyre nepeunasve që dñe gjuhën e vendit, 3 perhapja e aresimt neper shkolla në gjuhën

După alte date culese de Lumo Skendo (Mîdat Frașari) și publicate în studiul său *Lidhja e Prizrenit* în *Kalendari Kombiar* (1926) p 65, proclamația Albanezilor conținea șapte puncte

Acest întâi document istoric a fost redactat în 10 Noemvrie din 1878

În împrejurările în care se găseă atunci guvernul turcesc *Liga e Prizrenit* era singura stăpână pe situația din Albania, mai cu deosebire că această atitudine luată de Albanezi față de hotărîrile congresului din San-Stefano convineă și Porții. De aceea, după ce Poarta a fost pusă în curent cu conținutul proclamației din Frașari, Liga adresă un memoriu Marilor Puteri, în care sfârșeă cu următoarea declarație „Albanezii în nici un caz nu vor primi hotărîrile congresului din Berlin, în ce privește cedarea ținuturilor albanezești în mâinile Grecilor sau ale Sârbilor”¹⁾

Când Puterile, cu tot protestul Albanezilor, cedără Muntenegrului ținuturile din Ulkim, atunci Liga e Prizrenit pregătì o armată de mai multe mii de Albanezi recruatați toți din Albania de nord, care trebuia să apere teritoriile amenințate. La sud Abdul bei Frașari făcù același lucru cu o armată de voluntari strânsă din ținuturile Dangli, Colonia, Lascovikë, Premeti, Scrapari, Dîșnița și Corița. Dacă cu toată resistența lor, la nord, ei nu reușiră să salveze teritoriile pierdute, în schimb, la sud, izzbutiră să păstreze vilaietul Ianina și ținutul Ciameria, care trebuia să fie cedate Greciei odată cu Tesalia.

shqiptare, 4 formimi i nje kshilli te per gjithshme ne qendren e Vilajetit, i cilë do te mbledhes kater here ne mot dhe vendimet e tij per reforma do te ishni zbatushme, 5 per dorimi i nje shumeje nga t'ardhunat e per gjithshme per aresim e P Botore ne Shqipri” (*Shqipria me* 1927, p 13)

¹⁾ „Shqipitaret nuk pranonin vendimet e kongresit te Berlinit per sa u perkiste leshimit te tokave shqiptare ne duart Greke e Sllave” (*Shqipria me* 1927 p 14).

In ce privește campania Grecilor din Elada dusă cu ajutorul Albanezilor grecmani, în contra demersurilor Ligii din Prizren la Poartă și la Marile Puteri, să se vadă broșura *Refutation d'une Brochure Grecque* par un Valaque Epirote, extras din *Courrier d'Orient*, 1879

Dar, dacă rezultatul activității acestei Ligi n'a fost atât de mare pe teren politic, în schimb, ea a contribut foarte mult la apropierea ce s'a făcut între diferitele tulpini albaneze și, mai ales, la formarea sufletului albanez în sensul unei conștiințe naționale unitare.

După liniștirea stăriilor din imperiul turcesc, Poarta ordonă desființarea Ligei, care avea partizanii în întreaga Albania, arestând și internând pe fruntașii ei, cum erau *Abdul-bei Frașari*, *Prenc Bib-Doda*, *Hodo-Paşa* și alții. Cu toate acestea, Liga continuă să existe, de astădată sub forma unei societăți culturale „*Shokeri e te shtipur shkronja shqip*” (Societate pentru tipăritul scrișului albanez) cu sediul la Constantinopol¹⁾, unde se aflau frații *Abdul-bei* și *Samu-bei Frașari*, acesta din urmă fiind și președintele societății²⁾. Societatea numără 27 de membri dintre personalitățile cele mai marcante, între care figura, în afară de cei doi Frașari, *Ioan Vreta*, un încocat naționalist, *Pandeli Sotir*, cu o activitate extraordinară

33 Fârșeroate din Ciameria (Berat)

¹⁾ Vezi *Dituria*, numărul 2 din 1 Dec 1926

²⁾ Samu-bei conducea și un jurnal turcesc „Terxhuman-i Shark” în care apără drepturile Albanezilor (Vezi *Lumo Skendo*, 1b, 26)

desfășurată mai târziu la București, *Petro Poga, Vas-Paşa* și alții

Prima adunare s'a ținut la 1 Iunie 1880. În această adunare s'a admis mai întâi alfabetul albanez prezentat de Sami-bei Frașari. Apoi, în mai multe ședințe consecutive, s'a stabilit statutele după care trebuia să se conducă noua societate. Ea avea ca scop principal răspândirea de cărți albanești scrise cu alfabetul latin, conceput de Sami-bei Frașari. Acest alfabet primind unele modificări ce i s-au adus la congresul din Bitolia (1909), este cel de astăzi, întrebuințat în toată Albania.

La început Societatea din Constanținopole a desfășurat o activitate foarte intensă. A tipărit abecedare și manuale albaneze pentru școalele primare. A înființat prima școală primară în Corița. A răspândit cărți în toată Albania. În fine a reușit să arate poporului albanez din patrie, care era cu desăvârșire ignorant, că i se pot da învățături și în limba lui națională.

Această activitate n'a prea plăcut Porții. În afara de aceasta, nici Patriarhia, care urmărează pur și simplu grezizarea tuturor creștinilor — această Patriarhie care a fost o pacoste și pentru noi Români — nu vedeă cu ochi buni mișcarea Albanezilor, căci ea ducează direct la înlocuirea școalelor și bisericilor grecești prin cele albaneze, să cum să și întâmplat, de fapt, după independența Albaniei. De aceea numai după câteva luni de existență, Societatea a fost nevoită să se mute în străinătate. Țara cea mai potrivită în care Albanezii se puteau bucură nu numai de cea mai mare libertate, ci și de ajutorul efectiv al autorităților locale era România, numită pe atunci de către patrioții albanezi „Vatan i lirimevet” (Patria libertăților). Astfel în anul 1881 Societatea se mută la București, iar mai târziu, după ce s'au înființat sucursale în Egipt, Bulgaria, America, etc., ea a ajuns o societate independentă de celelalte, purtând numele *Drita* (Lumina), după numele primei reviste publicată la Constantinopole și redactată în Corița, în 1909, de un membru tot din familia Frașari, anume *Midat Frașari*.

(Lumo Skendo), scritor fecund în mai multe limbi și un apărător al cauzei albaneze

Acum toată activitatea societății din Constantinopole s'a mutat la București, unde *Ioan Vretă* trimitea materialul

34 Fărșeroate din Muzachia Cosina

de tipărit Societatea *Drita* mai târziu (1887) își schimbă numele în *Dituria* (Știință). La București începură să se tipărească o mulțime de cărți, între care și operile bardului național *Naim-bei Frașari*, fratele mai mic al celor doi Frașari (Abdul și Sami), ca *Skender-beu*, *Qorbelaja*, etc.

După moartea poetului Naim-bei Frașari (20 Oct 1900) activitatea 'societății' s'a mai micșorat¹⁾.

Intre timp în Albania apare o nouă mișcare politică. Luând ca model organizațiile revoluționare bulgare din Macedonia, Albanezii începură și ei să se organizeze pe ascuns. În 1906 societatea din București unindu-se cu cele-

35 Färşeroṭi din Jarcani

alte societăți din străinătate, formează o singură societate *Bashkimi* (Unirea), al cărei scop pe față era lumenarea prin cultură a poporului albanez, însă, în fond, ea urmărește realizările politice.

În această stare îi surprinse pe Albanezii din patrie și străinătate mișcarea Junilor Turci și proclamarea constituției turcești din 1908.

¹⁾ Cf publicația festivă *Naim-Frašerit, vjershëtori i dh'educatorit kombetar* (Lui Naim-Frașari, poetului și educatorului național), lucrare apărută din inițiativa unui grup de studenți albanezi din Graz, cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de la moartea poetului, 1925.

Acum toți patrioții albanezi credeau că a sosit vremea, când și pentru ei trebuia să înceapă o epocă de dezvoltare culturală și literară. De aceea ei se grăbiră să deschidă școli cât mai multe, să publice cărți și reviste, să se organizeze în cluburi, în fine, să se folosească cât mai mult de noua situație creată, pentru ca să poată trezi pe popor mai repede la noua viață națională. Însă Junii Turci nu vedea cu ochi buni această mișcare de emancipare a poporului albanez. De aceea, chiar de la început, ei au încercat să producă o desbinare în sânul poporului albanez prin atragerea de partea lor a câtorva înalți funcționari de origine albaneză din Constantinopole, care se opuneau întrebunțării literilor latinești în scrierile albanezești. În acest scop aceștia se constituiau într'un club, publicând ziarul „*Udhe*” („Dreptate”) (drum drept), în care se combăteau literile scrisului ghiaur, recomandându-se scrisul sfânt cu litere arabe. Dar toate aceste intrigi nu mai puteau prinde, de oarece imediat după aceasta izbucnă revoluția din Kosovo (1910), care se întinse peste toată Albania.

Intervenția lui Turgut-Paşa reușî să potolească răscoala¹⁾, însă curând după aceasta izbucnă răsboiul balcanic cu sfârșitul lui victorios pentru popoarele creștine. Acum Sârbii ocupă centrul și nordul Albaniei, iar Grecii se așează în partea de sud.

In împrejurările acelea o nouă mișcare se produse în rândurile Albanezilor din afară. Bătrânul *Ismail Kemal-bei* din Constantinopole veni la București, ca să se înțeleagă cu Albanezii din capitala noastră asupra hotărîrilor ce trebuau luate față de evenimentele care se petreceau în patrie. După un consiliu intim, Ismail Kemal-bei a plecat la Valona, și în 28 Noemvrie 1912, fu proclamată independența Albaniei, care fu recunoscută de către Marile Puteri, în conferința ambasadorilor din Londra, ținută în 20 Decem-

¹⁾ Pentru revoluția din 1910 vezi MARIE AMALIE FREIN VON GODIN, *Aus dem neuen Albanien* Vien 1914

Deasemenea N IORGA, *Istoria răsborului balcanic*, capitolul *Răscoala Albaniei*.

vrie din acelaș an. După câteva lumi (22 Martie 1913), o altă conferință fixă granițele Albaniei, iar pe la începutul primăverii anului următor, Albania avu pe primul ei rege în persoana lui *Wilhelm de Wied* — nepotul reginei Elisabeta a României — care trebuia să poarte numele *Mbret Wilhelm și parê* (regele Wilhelm întâi).

36 Fărșeroată din Colonia

Era un moment, în fine, când prietenii unei Albanii libere și independente au văzut realizându-se visul lui Scanderbeg. Cu toate acestea, în popor nu era hniște completă. Elementul mahomedan nu prea vedea cu ochi buni alegerea unui rege „kaur” pe tronul Albaniei. Această stare de spirit ca și alte împrejurări de afară duseră la revoluția din *Szacz*, în urma căreia mbretul *Wilhelm* și mbretereșa *Sofia* fură nevoiți să părăsească Albania, în 6 Septembrie din același an.

După izbucnirea marului războiu, Albania a fost ocupată rând pe rând de către armatele sârbești, italiene, austriace și franceze. Sub ocupația austriacă a apărut pentru întâia dată, în calitate de conducător al Albanezilor, Tânărul ofițer *Ahmed Muhtar Zogoli*, care mai târziu trebuia să ajungă regele *Zogu I* al Albaniei, după ce mai întâi fusese ministru, președinte de consiliu și președinte de republică.

tineretă și cădea într-o criză economică și socială. În 1912, o revoltă a populației musulmane și greco-ortodoxe împotriva regimului monarhic a dus la instaurarea unei republici. În 1913, o altă revoluție a adus la putere un nou regnău, în care regele Wilhelm și soția sa, Sofia, erau proclamați mbret și mbretereșă. În 1924, după ce Wilhelm a murit, soția sa, Sofia, a devenit regină și a întemeiat din nou o monarhie.

După două zile de sedere în Tirana, în care timp am avut prilejul să cunosc și pe ministrul nostru din Albania, d-l Trandafirescu, a treia zi am plecat spre Durazzo. De la Tirana am apucat aceeași șosea pe care venisem până la Şiac, târguleț însemnat, după cum am văzut mai sus, pentru revoluția din 1914, în urma căreia primul rege al Albaniei a fost nevoit să abdice. În oraș nu m'am oprit decât o oră, ca să mă informez dacă se găsesc Români în localitate. Niciunul Toți locuitorii săi Albanezi musulmani. De asemenea nici în împrejurimile orașului nu se observă așezări românești, deși Hahn, vorbind despre colonia românească din Cavaia, spune că „Drei Dorfer der Kustenebene von Schjak haben Walachische Kolonien”¹⁾. De la Şiac, am continuat drumul spre apus și, după o jumătate de oră, am sosit în Durazzo. De la Tirana până la Durazzo nu sănt decât 40 de km, pe care îi poți parcurge cu mașina într'o oră.

Durazzo sau *Durus* și *Durăs*, cum îi zic Fărșeroții, este așezat în formă de amphiteatru, la poalele unui deal, care se lasă până la fjordul mării. Are o poziție admirabilă, mai ales când te uiți din depărtare și vezi casele albe scăpind de pe înălțimile cetățuiei care domină întreg orașul. Strada principală este o continuare a drumului care duce de la Tirana la Durazzo, ajungând până în port. Mica prață se află așezată la capătul acestei străzi, aproape de port. Aici este centrul în care staționează toate automobilele și punctul din oraș în care se observă cea mai multă mișcare. În schimb, în port, nu se vede nicio activitate. Cele mai multe mărfuri sănt adăpostite în aer liber. Pe vreme de ploaie multe din ele sănt supuse stricăciunii. Aici am întâlnit un număr de chervanagi aromâni, care încărcau sare și mărfuri pentru a le transporta în interiorul Albaniei. El erau originari din comunele *Fracula*, *Cipleaca*, *Grabianni*, *Chelbăsira*. Profitând de prezența lor în port, mai ales că mai aveau încă două-trei ceasuri până la plecare, m'am

¹⁾ HAHN Alb Stud., p. 133

interesat de graiul și număriul lor Unul din ei, Lambi Bechua, în vîrstă de peste 60 de ani mi-a dat unele infor-

37 Fărșeroți din Colonia.

mațiuni cu privire la drumurile cărăvănarilor fărșeroți, despre care voru vorbi amănunțit în alt capitol

Românii din Durazzo sănt toți neguțători Ei vorbesc un dialect care îi deosebește de Fărșeroți Cei mai mulți

sânt veniți din centrele românești din partea de sud a Macedoniai unii chiar din orașele mai mari din Albania, ca Berat și Elbasan. Numărul lor abia trece peste o mie de suflete. De altfel, întreaga populație a orașului este de cinci mii de locuitori, dintre care trei mii sânt musulmani și restul creștini.

Graful Românilor din Durazzo este aproape același cu al Românilor din Tirană. El se deosebește de limba fărșeroților și, ca particularitate locale, în afară de cele cunoscute din limba scriitorilor români din sec XVIII, nu prezintă aproape nimic nou.

După o ședere de câteva ceasuri, aproape de amiază mi-am continuat drumul spre *Muzachia*, numită de Albanezi *Muzeké*.

6 DE LA DURAZZO LA BERAT

LUSNIA – MUZACHIA – CARBUNARA – BERAT – ROMÂNI DIN BERAT

Drumul de la Durazzo spre Muzachia duce în spre miazăzi, de-alungul coastei Mării Adriatice. Am mânat 5—6 minute, și am ajuns în fața reședinței de vară a regelui Zogu I. Ne-am oprit puțin ca să vedem pe din afară clădirea și am pornit din nou, luându-o tot de-alungul mării, însă cevă mai în spate stânga, lăsând între sosea și țărmul mării o distanță de câteva sute de metri. După aceea am apucat-o pe drumul din spate Cavaia, pe unde am venit la Tirană, și continuând am trecut râul Șcumbî, aproape de Pekini. Acum mai coborîm și suntem încă câteva minute de-a lungul dealurilor care se lasă de pe munții *Dumrē* și *Darsi* (Malet Dumres e Darsise), apoi intrăm în câmpia din fața noastră care se pierde în zare *Muzachia*.

Muzachia este singura porțiune din Albania, în care nu se mai văd munți sau dealuri. În toate celelalte regiuni pe unde am trecut, începând de la Corița până în Tirană, abia dacă am întâlnit în drum câte o porțiune de doi trei kilometri de pământ șesos. Pretutindeni numai munți și dealuri. Nici câmpia care se întinde în fața capitalei nu-i

ășă de mare. Numai porțiunea din partea de miază-ză a orășelului Cavaia este cevă mai mare. Dar și aci într'o parte și alta se văd cu ochiul liber colinele care se lasă la poalele munților. În Albania, vorbind de ținuturile pe unde am trecut eu, munții și dealurile ajung aproape de țărmul mării. N'am să uit cât de plăcut impresionat am fost în drumul de la Elbasan la Tirana, când, după ore de călătorie în mijlocul munților, abia am ieșit de după cotitura unui

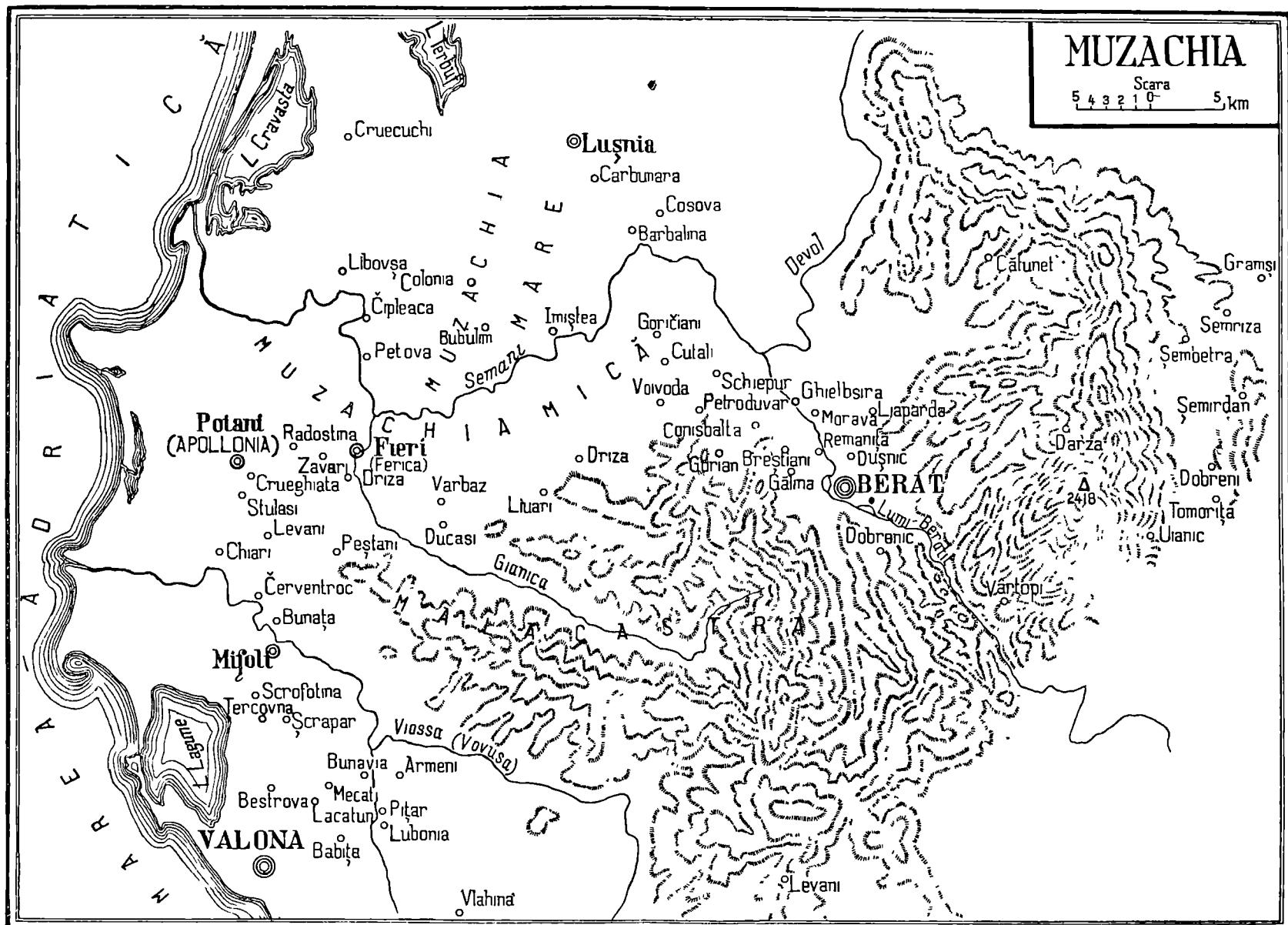

38 Muzachia Luşnia

deal înalt, și imediat am dat de țărmul Mării Adriatice. Distanța care ne despărțea de țărm era abia de patru cinci chilometri.

Am continuat drumul în spre miază-ză, la stânga lacului *Tarbuf*, și pe la amiază, după două ore de călătorie, am ajuns în Luşnia, unde ne-am oprit.

Luşnia este reședința subprefectului din Berat Are vreo 400 de case, cu o populație de două mii locuitori, dintre care numai patru sute săi Albanezi creștini și Români, restul musulmani. După numărul locuitorilor, Luşnia nu este decât un simplu târguleș. Cu toate acestea, el este cevă mai îngrijit, are un număr de clădiri nouă și un pod zidit în ciment, care trece peste râul ce curge prin mijlocul

orașului In Lușnia se găsește și o școală de agricultură, înzestrată cu toate mijloacele de trebuință pentru pregătirea elevilor agronomi.

La restaurantul în care am descins, singurul cevă mai mare în fața căruia se opresc toate mașinile, proprietarul este un Tânăr robust, care, după înfățișare, păreă a fi Aromân. Am intrat cu el în vorbă și am aflat că este din părțile Beratului. Imediat după aceasta, m'ami așezat la

39 Muzachia Drumul Lușnia-Berat

o masă unde se aflau câțiva Färsheroți din comunele de pe câmpia Muzachiei *Lıboğazı*, *Vârtop* și *Catalı*. Am intrat cu ei de vorbă, ca să-mi însemnez unele particularități de limbă, și să-i întreb despre mișcările lor cu turmele Toți, afară de Cușu Grogia, erau păstorii. Ei veniseră în târg cu lână, unt și brânză, ca să le desfacă în Lușnia. Unul din ei, Duci Jana, care cunoșteă bine preparatul cașcavalului, mi-a dat lămuriri asupra felului cum fabrică Färsheroții cașcavalul. La fel ca și Românii din Pind așezați în ținutul Veriei, ei vând laptele la negustorii din Albania și Grecia pentru tot intervalul de la începutul primăverii până în toamnă. În timpul verii neguțătorii angajează Färsheroți cu fabricarea cașcavalului. Aceștia îl pre-

pară la fel ca și Români din Pind despre care am vorbit pe larg în „Românii Nomazi”

Exprimându-mi dorința ca să vizitez comuna *Carbunara*, ei nă au prevenit că acum în lunile de vară aproape toți Români sănt plecați la munte Se plângneau de scumpețea vieții, de greutatea dărilor și, mai ales, de seceta mare ce a bântuit în vara aceea, când aproape până în toamnă târziu nu căzuse nici un strop de ploaie Tot de la ei am aflat că după patru zile era să se întâia în Lușnia un târg la căre trebuia să coboare Fărșeroți de prin părțile muntoase ale Albaniei centrale

După graiu, ei nu se deosebeau de Fărșeroți pe care îi întâlnisem la Cavaia Unul dintre ei Cușu Giogia, care multă vreme se ocupase cu transporturile, îmi dădu informații despre Români din *Petova*, *Zavarri* și *Radostinia*, situate în imediatul *Guriza*, la dreapta râului Semen. Tot de la el am aflat despre mișcările Fărșeroților din acele părți precum și despre unii termeni referitori la numele catăriloii După o ședere de trei ore și mai bine în Lușnia, am pornit spre Carbunara Am mers câteva minute pe cotiturile unor dealuri mai înalte, după aceea am pătruns în câmpia Muzachiei

Muzachia, numită de Albanezi *Muzeke*, iar de Fărșeroți *Mizuchea*, este câmpia care se întinde pe amândouă țărmurile râului Semen. Ea începe de la râul Șcumbi, la miaza noapte, și se întinde în spate miazași, de-alungul țărmului Adriatic, până aproape de dealurile muntelui Malacastra La răsărit, continuând pe valea râului Osium, ajunge până în imediatul Berat

Intregul imunit al Muzachiei se împarte în două porțiuni *Muzeke e Madhe* (Muzachia Mare) de-a dreapta lui Semen, și *Muzeke e Vogël* (M. Mică), de-a stânga lui Pământul acestei câmpii este foarte fertil. Numai că el nu este peste tot cultivat Afară de unele porțiuni mici sămânate cu porumb, restul, mai totul părăsit De altfel, în vara în care am călătorit eu, din cauza secetei prea mari, întreaga regiune era pustie Cătunele presărate pe această câmpie sunt atât de rare, încât dacă n'ar fi să întâlnescu

în drum, din când în când, câte un grup de Fărșeroți, ai crede că te găsești în pustiul Saharei Până acum, după lămuririle care mi s-au dat la *Fieri* (Fearica), Albanezii nu profită de bogăția solului Muzachiei, nici în anii când se face câte o recoltă bună Acei câțivă bei Albanezi care stăpânesc întreaga câmpie se mulțumesc cu atâtă cât le trebuie pentru nevoile lor proprii

După o jumătate de oră am ajuns în Carbunara Comuna este locuită de Albanezi musulmani Cevă mai la o parte, se află și locuințele câtorva familiilor de Fărșeroți săraci Cei mai mulți din ei se ocupă cu transporturile Dar și această mesele trebuie să o părăsească, din cauza transporturilor cu autocamioanele În comună erau numai câteva femei Doi fărșeroți, care se pregăteau să părăsească comuna, mi-au dat lămuriri despre situația și numărul lor

După două ore de popas, am continuat drumul mai departe până la *Cuci*, unde a trebuit să ne oprim, ca să trecem râul Devol După o jumătate de oră de aşteptare, ne-am îmbarcat cu mașina pe o punte plutitoare și am trecut dîncolo de râu De aci am continuat pe șoseaua care merge de-alungul albiei lui Osum, pe care Albanezii îl numesc *Lumi Beratit* (Râul Beratului) După un drum de o oră, am început să zărim din depărtare, coama muntelui *Tomor*, numit de Fărșeroți *Ndumor*¹⁾. Este cel mai înalt munte din Albania Cu

40 Fărșeroată din Carbunara.

¹⁾ În literatura populară Tomor apare cu acest nume

cât înaintăm, cu atât muntele răsare în dosul orașului Berat, ale cărui case albe de pe cetățuia orașului încep să lucească. Acum se arată întreaga coamă a muntelui cu cele două vârfuri *Tomorița Mare și Tomorița Mică*, și, numai după vreo zece minute, ajungem lângă cătunul românesc *Dușnic*, pe care îl lăsăm la stânga, înaintând direct spre oraș La 6 după amiază intrăm în Berat

Berat, nenumită în anticitate *Pulcheriopolis*, ca poziție, este cel mai frumos oraș din Albania. Din depărtare arată mai frumos chiar decât Durazzo Aromâni îi zic *Villard* și sub aceasta formă este atestat și în literatura populară¹⁾. El reprezintă punctul cel mai înaintat al vechei influențe slave în toponomastica din Albania centrală²⁾. Cu privire la numele orașului este interesant de relevat faptul că, pe când Albanezii au păstrat forma care vine direct de la slav. *Belgrad*, „oraș frumos”, Aromâni l-au moștenit sub forma medio-greacă *Βελγράδι* (cu b inițial redat prin

Dălägats dinăparte,
tretsets marea la năparte,
Ndomor š-pi munts arcă,
și păduri di kün stufoši

Alergați din cealaltă parte,
treceți marea la o parte,
Ndomor și Munțu Roșii,
și păduri de pini stufoși

L.t Pp 994

¹⁾ Ea inșits tu valea vearde,
si scriats ună la carte,
la pașelu di Vilarde

Ia ieșiti în valea verde,
să scrieți o scrisoare,
La pașă din Berat

Lit Pop 1018

Tu altă parte se întâlneste sub formula *Vilar*

Ta s-te-aducă tăș Vilară;
tăș Vilară la tăitate,
s-tsă pitrec lai Nace, frate,
neînțuini cu sănătate

Să te-aducă până în Berat,
până în Berat la cetate,
ca să-ți trimet, măi, Nace, frate,
închinăciuni cu sănătate

Lit Pop 1017

²⁾ Elementul slav din Albania centrală se mai întâlneste numai în comunele de lângă Corița Bigliști, Drenova, Emboria și Boboștița. În timpurile mai vechi acest element se întindea și mai mult în interiorul Albaniei centrale. Pe la începutul sec XVI, I. Musachi în a sa *Istoria della casa Musachia* (cf Hopf, *Cron croco-rom* 1873 p 280) amintește despre Slavii din ținutul Opari (astăzi în prefectura din Corița) spunând „Il paese d'Opari ch'è abitato di Schiavoni”

6, după pronunțarea greacă), din care mai târziu au făcut *Villard* Este, poate, singurul oraș din Albania, pentru care Aromâni păstrează o denumire veche, deosebită de aceea întrebunțată de Albanezi. Aceasta se explică din faptul că, mai mult ca în orice punct al Albaniei, și din toate vremurile, elementul aromânesc a existat în număr mai mare pe muntele Tomor, la poalele căruia se află așezat orașul Berat. În privința această Hahn este cel mai vechi autor

41 Berat

care ne spune că „in der Stadt Berat wohnen viele [Wlachen] und die Musukja ist voll davon”¹⁾. De fapt populația românească din acest oraș a fost totdeauna numeroasă. Din 12000 de locuitori cătă se aflau pe vremea când Weigand a călătorit în Albania, 9000 erau Aromâni. Va să zică $\frac{3}{4}$ din populație reprezentă elementul românesc²⁾. De altfel, elementul românesc a fost și este cel

¹⁾ Cf *Alb Stud*, p 133

²⁾ WEIGAND. *Die Aromunen*, I p 291

KARL PATSCH. *Das Sandschak Berat in Albanien* (1904), p 120, crede că numărul Aromânilor dat de Weigand este exagerat. Aceasta, desigur, după lămuririle ce i s-au dat de către episcopul grec din Berat

M. EKREM-BEI VLORA. *Aus Berat und vom Tomor Sarajevo* (1911) p 78 nota, crede de asemenea că numărul Românilor dat de Weigand ar fi prea

mai numeros în întreg districtul Berat, nu numai în orașul Berat Iată ce spune Antonio Baldacci în lucrarea lui apărută de curând asupra Albaniei. „Il distretto di Berat, col Musachi confinante e Scrapari, è abitato in prevalenza da mussulmani, gli ortodossi che si trovano in questo territorio appartengono generalmente alla nazionalità romena“¹⁾

42 Fârșeroată din Berat

După marele războiu, o bună parte din locuitorii orașului, în special Români și Albanezi creștini, din cauza mersului rău al afacerilor, au emigrat, așezându-se în diferite centre din Peninsula Balcanică Populația unea actuală, este, după statistică oficială, de 8505 locuitori, adică cu vreo patru mii de suflete mai puțin Numărul Românilor nu se poate să precizeze In cele două zile cât am stat, am putut observă numai

că ei sănt destul de numeroși Intregul cartier cunoscut sub numele *Gorica* este ocupat de dânsii. Dar ei sănt răspândiți și în alte puncte ale orașului Ca și în Tirana, cele mai mari prăvălui sănt ale Aromânilor Ei se ocupă cu comerțul și meserile

mare Dar autorul, care este Albanez și cunoaște orașul Berat mai bine ca oricare, nu spune cam cu cât ar fi mai mare Se vede că el s'a luat după Patsch, a cărui lucrare o citează

¹⁾ ANTONIO BALDACCI, *L'Albania*, Roma 1929, p. 306

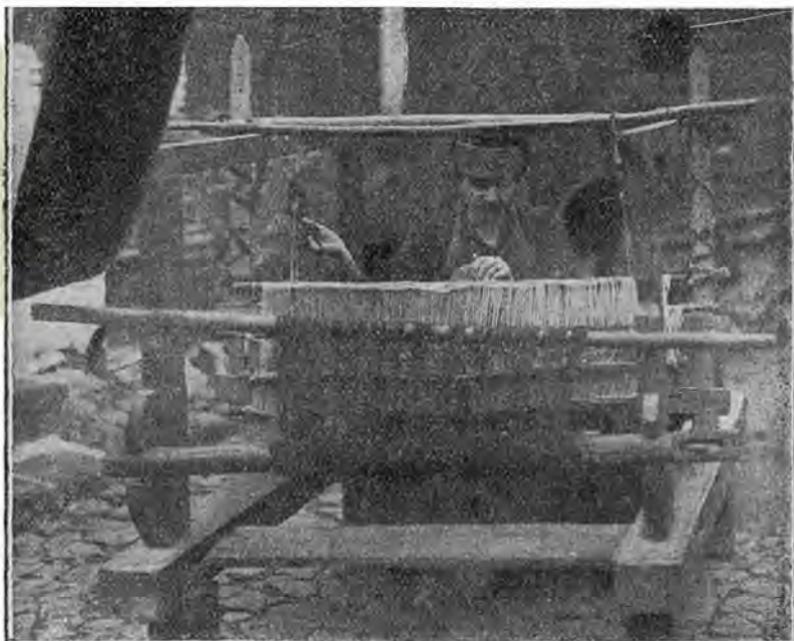
Berat este aşezat de-alungul râului Lumi Beratit Cum te apropi de oraş, pe şoseaua care vine din spre Muzachia, vezi cea mai mare parte a oraşului întinzându-se pe partea dreaptă a râului care îl străbate In partea stângă se înalţă cetăţua *Castru*, cu clădiri ridicate pe înălţimea stâncilor Aromânu îi zic *Tsitate* (cetate) Casele se întind până jos în vale, unindu-se printr'un pod bine zidit cu cealaltă parte a oraşului

Sosind în Berat, am descins în porţiunea oraşului aşezat pe malul drept al lui Osum. Acì străzile sănt mai lungi, iar piaţa, care se găseşte numai la doi trei paşi la stânga, este mai animată. Infătişarea oraşului este foarte simpatică Berat nu se poate compara cu Elbasan sau cu Tirană El se apropie foarte mult de Coriţa, având un număr de clădiri bine întreţinute. Lumea este îmbrăcată cevă mai bine, iar feinele umbrelă pe stradă desvelite la faţă In afară de aceasta, Berat este înconjurat şi de o vegetaţie abondentă Pe dealurile din împrejurimi cresc tot felul de fructe şi, în special, rodii, de mărime neobișnuită.

In cele două zile cât am stat în Berat, am avut prilejul să cunosc mai mulţi Români fărşeroţi veniţi în târg de prin împrejurimi Erau *Uianîti* de prin comunele *Vărtop* şi *Scheپuri* Aceştia se asemănă în graiul mai mult cu Fărşeroţii din Ciameria Alţi de prin comunele *Conisbalta*, *Chelbsira*, *Remaniţa*, *Morava*, *Cutali*, unu chiar de mai departe, din spre părţile apusene ale ținutului Malacastra *Bestrova*, *Mecati*, *Scrototina*, *Scrapar*, *Pestani*, *Fracula*, *Levanî* etc Ca şi în târgurile din celealte centre ale Albaniei, ei vin întovărăşiti de femeile lor, aducând mărfuui încărcate pe catări Stând de vorbă cu ei spre a-mi însemna observaţiunile de care aveam nevoie, auzeam aceleaşi plângeri cu privire la mersul rău al afacerilor şi la dările mari ce trebuie să plătească la stăpânire Unu din ei ştiau despre emigrarea Fărşeroţilor din Pleasa în România şi se interesau de ei, dacă le merge mai bine

6*

Toți acești Aromâni, deși vorbesc bine limba albaneză, își păstrează graiul lor fărșerotesc mai puțin influențat de limba albaneză, decât graiul Românilor din Epir și Tesalia de limba greacă. Am aici în Cluj câțiva studenți din Tesalia, înscrisi la Facultatea de medicină, care vorbesc un dialect aproape pe jumătate grecesc. Fărșeroții, din contră,

43 Fărșeroată la războiu

în afară de cuvintele albanezești obiceinuite și în limba Românilor din Macedonia, au prea puține împrumuturi din albaneză Printre Fărșeroții veniți în târg la Berat, am dat de o femeie bătrână : Cutina ali Măruše, în vîrstă de 68 de ani, originară din Uianic, singura care a primit să stea de vorbă cu mine timp de câteva ore povestindu-mi un basin, obiceiurile de la nuntă și câteva cântece în graiul fărșerot, pe care le-am reprodus în partea a doua a acestei lucrări

In Berat, în afară de Români și Albanezi, se mai găsesc și foarte mulți Țigani Pe aceștia îi întâlnești chiar de la intrarea în oraș. În zilele de târg piața mișună de ei. Cei mai mulți sănt cerșetori. Numai cei așezăți în oraș sănt căldărari și spoitori Albanezii îi numesc *Iughit* sau *Evghit*. Aromâni le spun *Ghiſtu*. Forma albaneză vine (prin metateză) din *Eghift*, iar aceasta, din γύφτος „Țigan”, este aceeași cu denumirea aromână

7. DE LA BERAT LA FIERI

DUŠNIC, MORAVA CUTALI – NUME DE LOCALITĂȚI ROMÂNEȘTI ÎN ALBANIA

A treia zi după sosirea noastră în Berat am plecat spre Fieri. Ne-am șculat mai de dimineață ca să umblăm pe răcoare, mai ales că în drum trebuie să ne oprim în câteva localități românești. Drumul de la Berat la Fieri este cel vechi. De un an de zile șoseaua a fost reparată din temelii și se poate umbla cu mașina pe ea fără nici o piedică.

La ora 5 dimineață am pornit apucându-o pe drumul pe care sosisem. După o călătorie de un sfert de oră, am ajuns în *Dušnic*, așezat pe niște coline, la dreapta râului Osum. Este un simplu cătun cu cel mult 200 de locuitori, dintre care cei mai mulți sănt Albanezi musulmani. Albanezii creștini și Fărșeroții sănt foarte puțini. După informațiile ce mi-au dat câtevă Fărșeroate bătrâne, înainte numărul Fărșeroților era mai mare, acum abia mai sănt câtevă famili.

De la Dušnic ne-am continuat drumul drept înainte pe valea râului Osum până la *Morava*, comună mai mare așezată pe câmpie, cu un număr covârșitor de Albanezi musulmani. Ei numără, după statistica albaneză, ca la 500 de suflete. Fărșeroții și Albanezii creștini nu trec peste o sută de înși. Înaintând mai departe, am ajuns la podul *Uri Hasan-beut* (podul lui Hasan-bei) care trece peste Osum. De aci înainte întâlnim pâlcuri pâlcuri de Fărșeroți :

unii vin de prin regiunile din Malacastra, alții de prin ținutul Valonei din comunele *Bestrova*, *Scrapar*, *Mifoli*, *Scrojotina*. Văzând că printre ei se găseau și câteva Fărșeroate, care se apropiau ca să treacă podul, am oprit puțin mașina spre a intră în vorbă cu ei, întrebând despre drumul care duce la Fieri Una dintre Fărșeroate purtă

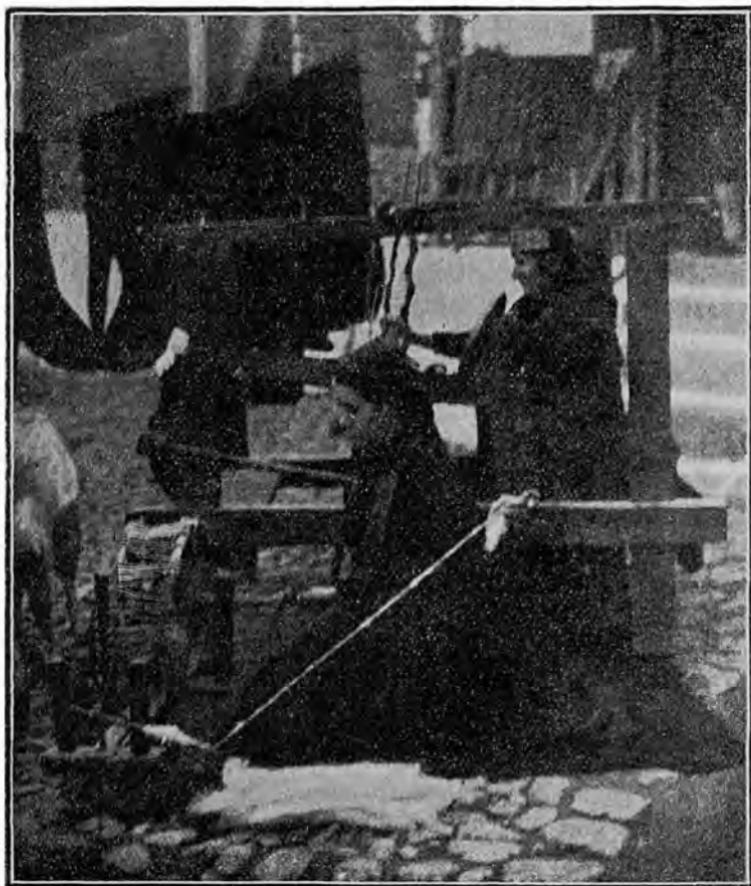

44 Muzachia Fărșeroți din Schepuri (Berat)

peste *čupare* (coafura capului) o pânză albă, pe care Români de prin ținuturile Macedoniei o numesc *baltsu*. Întrebându-o ca să-mi spună cum se cheamă în graiul lor, ea mi-a răspuns „*ciceroana*”. Era cea dintâi Fărșeroată, pe care o vedeam cu ciceroană pe cap. Toate celelalte pe care le întâlnisem până la Berat, purtau numai ciupare. De la ele am mai aflat despre numirea celor alte piese de îmbrăcăminte, despre care se va vorbi în altă parte. După o jumătate de oră am pornit mai departe, continuând drumul spre Fieri.

Trecând podul, ne-am înapoiat câteva minute pe cursul râului Osum, spre a vizita *Chelbsira* un cătun așezat pe malul stâng al râului. În cătun abia sănă douăzeci de case locuite de Albanezi creștini și de Fărșeroți. Aceștia toți erau plecați la munte. Înapoindu-ne pe ace-

lași drum până la pod, am continuat câteva minute umbând prin câmpie, până când, luându-o în spre apus de râul Osum, am intrat în regiunea deluroasă din ținutul

45 Prelucratul lânei

Schepuri, apropiindu-ne de comuna *Schepuri*, locuită de Fărșeroți, originari din *Uianic* de pe Tomor. De aci, coborînd în spre vale, am ajuns la *Cutali*, un cătun cevă mai măricel decât Chelbsîra, aşezat pe deal, cu un număr de cel mult 200 de locuitori, între care sănt și

câteva familiu fărseroșteți Dîn Cutali șoseaua merge pe câmpie, directia spre apus, prin Jareza până la Fieri.

Inainte de a ajunge la Fieri, m' am întâlnit cu un alt grup de Fărseroți din Muzachia și de prin părțile Avlonei, care mergeau la Berat Stând de vorbă cu ei, am aflat de unele nume de localități românești. Alte câteva mi-au fost comunicate în târg la Corița. Le însir mai jos pe toate, după pronunțarea locală.

K'atrōm (din arom. *katră* „piatră” + *om*), nume de localitate în părțile muntoase din ținutul Corița. Astăzi *katrōm* este locuit numai de Albanezi musulmani, care, după statistică oficială, numără 300 de suflete. Aromâni din Dișnița, Stropani, Colonia, de la care am aflat numele, îi zic *katrōm*. În statistică lui T Selenica este trecut în transcriere albaneză *Qatrōm* art *Qatromi*.

K'atra Tsap (din arom. *katră* + *tsap*), nume de munte în ținutul Pogradeț din prefectura Corița Are o înălțime de 1728 m Români din ținutul Corița vărează cu oile în acest munte În lucrarea lui Selenica, acest munte este dat în traducere albaneză *Guri Tsap*. Forma *tsap* se întrebunează în dialectul gheg. În dialectul tosc se aude *skjap*. Muntele *Guri Tsap* este situat într'un ținut locuit de Toschi. De aceea cred că formațiunea este românească. Însă nu este exclus ca păstorii români să o fi tradus din limba albaneză. Fapt cert este că păstorii români întrebunează numai *K'atra Tsap*.

Valeamari (din arom. *valea* + *mari*), nume de vale și de munte, după cum mi-au comunicat Fărseroții din ținutul Coloniei, în Colonia. În Selenica figurează numai ca nume de munte, sub forma *Vallamari*. La început, acest nume a fost dat văii, după aceea muntelui la poalele căruia e așezată valea. Formațiuni de nume de loc cu *vale* avem și în Peninsula Balcanică. În Meglen avem *Valearatsi* (din *valea-ratsi*, „valea rece”) trecută sub această formă și în harta statului major austriac. În Epir avem *Valea Caldă*¹) etc.

¹ Ct *Lumina*, I, p. 27

Gălină (din arom *gălina*, „găină”), care, se identifică cu muntele Găina din Munții Apuseni, este numele unui cătun așezat la apus de Berat, în stânga râului Osum, pe înălțimile sirului de munți care merg paralel cu Schepuri Are numai 154 locuitori Albanezi musulmani În harta statului major austriac este însemnat sub forma *Galina*, tot aşa îl redă și Selenica (p. 509)

Cătunet (derivat din arom *cătun* cu sufixul colectiv -*et*, însemnând locul în care se găsesc așezate mai multe cătune), este o localitate părăsită, după cele ce mi s-au comunicat de către Fărşeroții din ținutul Berat, situată pe povârnișurile răsăritene ale muntelui Tomor. Probabil că în această parte a Tomorului se aflau odată mai multe cătune locuite de Fărşeroți, mai târziu părăsite prin mutarea lor în altă parte. Numele de localitate este însemnat în harta statului major austriac sub forma *Katonet*.

Cum că în *Cătunet* trebuie să vedem o formă românească și nicidcum una derivată din cuvântul albanez, aceasta nu rezultă numai din suf -*et*, care numai în românește derivă colective, dar și din faptul că în toată toponomastica albaneză, pentru cuvântul *cătun* întâlnim numai forma albaneză *Katund*. Astfel de nume de localități avem *Katundi i ri* (cătunul nou) în ținutul Lușnia din Dibra, *Katundi i vietēr* (cătunul vechiu) în Scutari, *Katundasi* în ținutul Berat, în fine *Katundištë* în ținutul Premeti; *Katundi* în ținutul Corița, *Katundi* în ținutul Libhova din Arghirocastru, etc.

Ca formă simplă avem *Cătuna*; de asemenea *Mănăstiri i Catunes* (Mănăstirea cătunului) în ținutul Libhova din Arghirocastru, acolo unde întâlnim și *Katundi*, formațiune albaneză

Lacatun (din arom *la + cătun*) comuna cu locuitori Albanezi musulmani în prefectura Valona. În scrierile albaneze acest nume de loc este albanizat, fiind scris *Lakatundi*. Sub această formă îl dă Selenica. Fapt sigur este că Românii și Albanezii îl zic *Lacatun* și tot așa se întâlnește și în harta statului major austriac.

K'ari (din arom *k'eare* „piere” despre soare „apune”, adică locul unde apune soarele¹), nume de cătun cu 73 Albanezi musulmani și 80 Albanezi creștini, între care se găsesc și câțiva Români. Este situat la dreapta râului Vovusa, lângă Valona. În harta statului major austriac este însemnat

46 Drumul Berat-Fieri

K'ari, iar la Selenica, cu transcrierea albaneză, *Q'ari* (p. 539).

In aromâna cuvântul se întrebunțează ca apelativ și se întâlnește în cunoscutul cântec de nuntă

Lă-ñ-me și speală-ñ-me	Lă-mă și spală-mă
La şoputlu dî tru kare.	La fântâna din apus.

De asemenea el se întâlnește ca nume de localitate în Pind¹⁾

Barza (din arom *barză*), nume de munte aproape de Tirană, din oraș se vede cu ochiul liber. În scrierile albanezești se dă sub această formă.

Cuvântul nu poate fi albanez, deoarece în toată toponimia albaneză avem forma autohtonă nealterată *bardh*.

¹⁾ WEIGAND. *Die romanischen Ortsnamen im Pindusgebiete* în *Jahresb. XXI—XXV*. Cf. și *Dacoromania* I p. 417

Astfel în Malacastra avem cătunul *Bardhanı*, în Elbasan un alt cătun cevă mai măricel: *Bardhasneshi*, în ținutul Lumia *Bardonhoci* etc Prefacerea lui *dh* albanez în zare loc numai în limba română De aceea cred că originea românească a lui *Barza* pare sigură

Murgana (derivat din arom *murg* și suf *-an* cu-a final de la numele de localitate), nume de munte în Arghirocastru cu o înălțime de 2124 m Știu că cuvântul *murk*, articulat *murgu*, există și în limba albaneză cu înțelesul „dunkel, schwarz, grau” fig „nenorocit” și că originea formei de bază, despre care am vorbit în *Dacoromania* II 540, este neclară Dacă totuși îl socotesc ca formațiune românească, areasta o fac numai din cauza sufixului *-an*, care derivă adjective de felul lui *bălan* din *băl*, etc In afară de aceasta, deriveate locale din iomânescul *murg*, cum este *Murgas*, se întâlnesc și în alte țări, pe unde au emigrat păstorii români¹⁾ G Meyer crede că forma albaneză *murgaše*, în Albania, este adusă de păstorii valahi „durch vlaichische Hirten verschleppt”²⁾.

Călivari (din arom. *călivar*), nume de cătun lăsat în părăsire în Mirdita Nume de localități, în care Färșeroții sănt așezăți în colibe, pe care ei le numesc *călive*, sănt

47 Muzachia Färșeroți din Ardenița

¹⁾ Vezi *Raporturile linșivistice slavo-române în Dacoromania* III p 210

²⁾ G MEYER, *Etym. Wörterbuch der Alt Spr* p 202

multe în Albania : *Caliv a-Paša*, comună în Ciameria cu vreo patru sute de locuitori *Calivet e Stropani* (arom *Calivele Stropani*) cu o sută locuitori ; *Calivaci* în ținutul Pogradeș cu locuitori Albanezi musulmani ; un alt *Călivaci*, nume de cătun părăsit, se găsește în Mirdita

Vlahina (derivat din *Vlah* cu sufixul *-in*), nume de râu în Arghirocastru Este un affluent mic al lui *Susica*, care se varsă în Vovusa Alături de el este și un nume de localitate. Amândouă sunt însemnate în harta statului major austriac

Vlahova (derivat din *Vlah* cu suf *-ovo*), nume de cătun în ținutul Delvin din Arghirocastru cu o populație de 80 locuitori.

Vlahanı (derivat din *Vlah* și suf *-an*) nume de cătun cevă mai măricel, situat în același ținut din Arghirocastru Tot în părțile din sudul Albaniei avem și *Vlaho-Psilota* din ținutul Premeti Este un cătun cu 250 de locuitori, de asemenea *Vlaho-Gorangi* în regiunea Libhova din Arghirocastru, cu 228 de locuitori

Tot în rândul acestor nume de loc trebuie trecute și *Lemușa*, *Cărarea-l Lampi*, *Padea șoariclu*, *Scărpa-lată*, *K'atra-lată*, *Guva lui Mima*, etc despre care s'a vorbit mai pe larg în România Nomazi.

In *Fierii* sau *Fearica*, cum îi zic Aromâni, am ajuns după amiazi pe la ora 4. Am descins la un otel din capătul orașului care, în ce privește curătenia, semănă mai mult cu un han Eră singurul otel din localitate

Fieri este un simplu târguleț cu un număr de 1500 de locuitori, așezat pe câmpia Muzachiei Orășelul are un aspect drăguț, atât din cauza clădirilor, mai toate nouă și bine îngrijite, cât și din cauza vegetației abundente de care este înconjurat Locuitorii sănt în majoritate Români veniți de prin părțile Moscopolei El sănt neguțători și meseriași Fieri nu este un oraș vechiu El datează din 1864 La început eră un simplu cătun alcătuit din douăzeci de case cu biserică Sfântul Gheorghe (Kisha e Shengjergit) El eră proprietatea doamnei Rapușa, frica lui Kurt

Achmed Paşa, care îl umi cu cătunul din apropiere řkoză, făcându-l mai mare. Mai târziu oraşul fu reclădit în două rânduri. Odată în timpul lui Kahram Paşa Vrioni, fiul viziului Omer-Paşa, după aceea în 1877 de către Omer

48 Fieri, arom Fearica

Paşa Vrioni, când o aşelul luă aspectul modern pe care îl are azi¹⁾

Seara târziu m'am întâlnit cu domnul Steriu Papa, senator în parlamentul albanez și un vechi cunoscut al meu, încă de pe vremea când studia la liceul românesc din Bitolia. Dânsul mi-a dat unele informații cu privire la România din Fieri, atrăgându-mi luarea aminte asupra săpăturilor care se fac în localitatea Poiană din apropierea orașului.

Neavând ce face mai multă vreme și din pricina proastei găzduirii la otel, unde toată noaptea n'am putut închide ochii din cauza insectelor, dimineața pe la orele 4 am părăsit localitatea cu o mașină care trebuia să ne ducă la Lușnia, după ce mai întâi ar fi vizitat Poiană și alte două cătune cu locuitori Fărșeroți.

¹⁾ T SELENICA, ib. 169

8 DE LA FIERI — LA LUŞNIA — ELBASAN

ZAVARI, RADOSTINA, POIANI — MIŞCărILE METANASTASICE ALE FĂRŞEROTILOR — FĂRŞEROTII CHERVANAGII — DRUMURILE CHERVANAGIILOR FĂRŞEROTI DIN ALBANIA — NUMELE CATĂRIILOR — NUMIRILE PĂRTIILOR CORPULUI LA CATĂR — NUMIRILE OBIECTELOR DE PE CORPUL CATĂRULUI, SAMARUL — NUMIRILE PLUGULUI ȘI ALE PĂRTIILOR LUI — RĂZBOIUL DE TESUT — MÎNCĂRILE FĂRŞEROTILOR

De la Fieri am apucat drumul spre apus și nuinai după o scurtă călătorie ne-am apropiat de *Zavarî*, cătun așezat la șes, cu vreo 25 de case locuite de Albanezi musulmani și câteva familiu fărşerotești Înainte de a ajunge în sat, am întâlnit un grup de fărşeroți care mergeau spre Valona De aici înainte găsești pe Fărşeroți la orice pas Vara îi poți vedea umblând pretutindeni, ei sănt într'o continuă mișcare Numai în comunele lor nu-i poți găsi. Acì rar când întâlnеști câte o bătrână două Toți sănt pe căt la munte de unde se coboară la șes, numai când vin să-și vândă produsele lor în lapte și lână, sau când transportă mărfuri în orașele mai mari În Zavari aproape toți Fărşeroții erau plecați Continuând drumul mai departe, am ajuns la *Radostina*, un cătun cevă mai niăricel decât Zavari, nsă locuit numai de Albanezi musulmani și foarte puțini Români De la Radostina am ajuns direct la *Poianni*, un sat cu vreo două sute de locuitori, dint e care mai mult ca jumătate sănt Albanezi creștini, restul Fărşeroți

Poianî este așezat pe locul în care se atlă odată vechea *Apollonia* O misiune arheologică franceză condusă de Leon Ray face săpături încă din 1924 Din cercetările făcute până acum, rezultă ca vechiul oraș era așezat pe o colină de la picioarele muntelui, având față spre mare Urme din zidurile care înconjurau cetatea se văd și acum Din lungimea zidur lor, care ajung până la patru km, se pare că Apollonia avea o întindere destul de mare Până acum năputut descoperi două locuințe Ele sănt clădite după tradiții roman cu ferestrele care dau în curte

De la Poiană, întorcându-ne pe același drum, ne-am îndreptat spre Lușnia Mai întâi am luat direcția spre Berat până ce am trecut râul Semani, după aceea, întorcându-ne în spre miazănoapte, am apucat să se oasă spre Lușnia Aci am ajuns după amiază A doua zi dimineață am ieșit în târg ca să mă întâlnesc cu Fărșeroții veniți din împrejurimi Târgul era destul de animat Erau foarte mulți țărani albanezi veniți de prin satele din apropiere Fărșeroții, care erau mai puțin la număr decât aceia pe care îi văzusem în Berat și Corița, veniseră din satele *Divjaku*, *Kruecuchi*, *Libofsa*, *Cipleaca*, *Petova*, *Carburana* și altele Unii din ei erau și de prin părțile Ciameriei de lângă Preveza Aci am putut pătrunde mai bine în miciile deosebiri de graiu, care există între Fărșeroții Ciameriei și între aceia din Muzachia Tot în târgul din Lușnia, mi-am însemnat ultimele informații despre mișcările păstorilor ca și despre drumurile cărvănarilor

In capitolul despre mișcările metanastasice ale Românilor nomazi din întreaga Peninsulă Balcanică, scris în lucrarea mea *Români Nomazi*, am tratat și despre migrațiile Românilor din Albania In vremea când scriam despre aceste mișcări, informațiunile mele privitoare la Români din Albania erau luate, în cea mai mare parte, de la Fărșeroții așezăți în Macedonia, în ținutul Vodena (Edesa) aproape de Salonic, și de la unii scriitori care călătoriseră în Albania

In această călătorie, venind în contact cu Fărșeroții aproape din toate regiunile locuite de Români, am avut placerea să constat că toate datele înșirate în capitolul din lucrarea mea citată sunt exacte Au fost unii dintre Fărșeroți care mi-au numit regiuni muntoase deosebite de cele date de mine în *Români Nomazi*, însă, după cercetările mele, direcția este aceeași Astfel, unii dintre Fărșeroții din ținutul Corița, în afara de Muntele Sec, unde pleacă primăvara cu turmele la văratec, ajung la *K'atra Tap*, în munții *Mecî* și *Camija* De asemenea cei din stânga râului Semani (Muzachia Mică) nu se duc

spre vărare numai în *N d u m o r* (Tomor), ci și în munții *S p i r a k a*, *G l a v a*, *J i t o m i* etc. Dar aceștia sănt tot în apropierea munților Tomor. O urmărire exactă a tuturor munților pe unde se mișcă păstorii este cu neputință. Români din regiunea Valonei, în afară de ținutul Coloniei (Kiafsez), cum am dat în lucrarea citată, își mai

49 Români Muzăchiari

mână turmele la văratec și pe munții *S o p u t* din Arghirocastru, după aceea în *N e m e r ĉ i c a* și *T r e b i ř i n a* din ținutul Premetă Unii însă, după cum mi-a comunicat un Fărșerot din acele ținuturi, o țau spre muntele înalt *M u r g a n a* din ținutul Libhova

Dar Fărșeroții care se ocupă cu transporturile țau direcțiuni cu totul deosebite de acelea ale păstorilor nomazi. Pe acestea le vom expune mai jos, aşa cum mi s-au comunicat mai întâi de către Fărșeroții din ținutul Corița, după

aceea de către celalți păstorii, pe care i-am întâlnit în cursul călătoriei mele până în Lușnia

Mai întâi, orice transport cu caravanele se face cu catârui Fărşerotul care se ocupă cu transporturile se numește cărvănar (din cărvănar) sau kırıgë „chirigiu” Pe vremuri,

50 Muzachia Fărşeroate din Fracula

51 Fărşerot din Fracula

după cum îmi povestea bătrânul Șanazu, tatăl farmacistului Șanazu din Corița, fiecare fălcare¹⁾ își avea caravana lui. Caravana se alcătuia din 70—100 de catâri (mule). Fiecare familie avea de la 5 sau 6 până la 12 catâri, cehnicii

¹⁾ Despre fălcare vezi în *Români Nomazi* p. 38

aveau până la 15 sau 16 catâri Prințul Fărșeroți erau și chirigii de meserie care nu aveau catâri Aceștia erau întrebuințați de celnici și de către orice alt Român, care se ocupă cu transporturile de mărfuri Un chirigu de meserie era plătit de la 12 până la 15 lire turcești, ceea ce facea 276 până la 345 franci aur anual În afară de aceasta, el mai primea și întreținerea De aceea, la plecarea chervanagilor, în familiile celnicilor se prepara dintr-o dată pâne multă

Când plecau chirigii la drum, nu porneau singuri, că toți la olaltă în caravan, sub conducerea unui chirigu mai îndemânamec și mai voinic, care pe alocuri se numea *chirigibas* El era ales de celnici Imediat ce ajungeau într-un oraș, chirigibasul era acela care angajă încărcăturile El se interesă în oraș, ca să afle transporturi cu prețuri mai mari Condițiunile de plată fixate de dânsul, erau primite de toți ceilalți chirigii Pentru aceasta chirigibasul nu avea o leașă mai mare decât a celorlalți Postul lui era mai mult onorific

Se înțelege de la sine că chirigibasul trebuia să fie nu numai omul cel mai voinic dintre „cărvănarî”, dar și cel mai deștept, acela care știa să se descurce în afacerile cu autoritățile orașelor în care se descărcau mărfurile De multe ori chirigu din Albania înaintau cu transporturile în spre miază noapte până în *Căradac* (Muntenegru) El trebuia să știe și limba țării ca și orânduelile locale.

In ce privește acum drumurile pe care se făceau transporturile, după însemnările ce mi le-am luat, ele sănt următoarele

Cel mai vechiu și mai umblat drum din Albania era acela care pleca din Durazzo spre Macedonia *Via Egnatia* El pornea de pe litoralul mării, trecea prin Cavaia și Elbasan, o lucea de alungul lacului Ohrida, trecând prin Struga și Ohrida, și de aci apoi, prin Resna-Bitolia, ajungea pe șoseaua care duce la Salonic

Chirigu fărșeroți încărcau sare și tot felul de mărfuri ce găseau în *Durus* sau *Durăs* (Durazzo) și le desărcau mai întâi în *Pikină* sau *Pikindă*, *Pikini* (alb Pekini), de aci treceau prin *Cavaya* (Cavaia), și a-

jungeau la Elbasan Din Elbasan încărcau alte mărfuri și continuau drumul prin *Pugradet*¹⁾ (Pogradet), de unde apoi șoseaua se bifurcă, și unii apucau sau prin nordul lacului Prespa ajungând prin Ohrida la *Bituli* (Bitolia), sau prin partea de sud a lacului, spre *Corča* (Corița)

Din Corița spre Macedonia apucau două drumuri unul care trecea de-alungul lacului *Preaspa*, altul, cevă mai spre sud, trecând prin *Plăasa*, *Florina*, *Flărina*, amândouă ajungeau la *Bituli* (Bitolia)

De la Bituli, în vremea când în *Părleap* (Perlepe) se ținea marele târg, la care veneau neguțători din toate părțile Turciei Europene și unii chiar din străinătate²⁾, cărăvănarii fărșeroți ajungeau cu mărfurile în acest oraș De aci unii o luau spre *Grascu* (Gradtsko) și ajungeau până în *Velis* (Veles, Kuprulî), *Scopi* (Scopie, sârb. Skoplje), *Cumanuva* (Kumanovo), *Vraňe* (Vranja) și mai departe în spre miazănoapte, înaintând până în Serbia Alții continuau drumul pe vechea șosea Via Egnatia, ajungând cu transporturile până în *Sărună*, după ce mai întâi treceau prin centrele *Flărina* (Florina), *Vudenă* (Vodena), *Veria* și *Ianitza* (Jenige-Vardar)

Din Sărună unii o apucau în spre răsărit și ajungeau în *Cavala*, *Nsear* (Seres), *Edrineyli* (Adrianopole) până *Mboli* (Constantinopole)

Alte două drumuri porneau tot de la Durazzo unul o apucă prin *Şiyac* (Shiak) spre Tirana, altul o lu de lungul coastei adriatice spre *Milot*, *Leşa* și *Şcodră* (Scodra, Scutari) De aci chirigu fărșeroți înaintau mai în spre nord până ajungeau în *Cărădac* (Karadak, Muntenegru).

În interiorul Albaniei, un drum pe care umblau chervanagii aromâni și plecă tot de la Durazzo, era acela care duceă prin Cavaia-Lușnia și ajungea în *Vilardi* (Berat). Din *Vilardi* o apucau în mai multe direcții unii mer-

¹⁾ Numele de localități transcrise cu litere cursive spațiate sănt redate după pronunțarea Fărșeroților

²⁾ Cf. *România Nomazi*, capitolul *Transportul cu caravanele*, p. 134

geau cu mărfurile în spre răsărit la *Curčao* (Corița) și de aci apoi iarăși o apucau prin Florina în spre interiorul Macedoniei, urmând pe drumurile indicate mai sus Alți o luau în sudul Albaniei, apucând mai întâi în spre apus prin trecătoarea *Skëpuri* (alb *Skepuri*) la *Fearica* (Fieri) și de aci apoi, urmând drumul în spre *Avlonas* (alb Vlore), treceau prin *Catsoni* (Klcure) ca să ajungă în *Argirocast* (Ghinucastru, Arghirocastru)

52 Păstorii din munțu Gramos

De la *Curčao*, în afara de drumul în spre Biliști-Florina, cărăvănarul român mai mergeau spre Frașări și de aci apoi prin *Lescovik* (Lescoviki) ajungeau în *Parmet* (Premeti)

După cum în partea de miazănoapte a Albaniei Durazzo era centrul de unde cărăvănarul român plecau cu mărfurile în spre nord și răsărit, tot aşă, la sud, *Avlonas* (Valona) era punctul de unde porneau catâru încărcați cu mărfuri pentru centrele din miazăzi ale Albaniei și Greciei. Drumurile pe care le făceau chirigu fărșeroți, în această parte a Albaniei, erau de la Avlona la *Tripilina* și de aci apoi

la *Aryirocast* Din Arghirocastru se continua drumul la sud spre *Ianina*, apoi *Delvin* și *Sămsaranda* (Santi Quaranta) Alții se scoborau și mai în spre sud, ajungând la *Preveza*, *Metsova*, *Grebenu*, *Iannina* până în orașele din Tesalia *Târcol* (Tricala), *Larissa*, *Lason* sau *Lăsun* (Elasona, și la Români din Epir *Lăsun*)

În afară de aceste drumuri, cărăvănarul fărșeroți, în fiecare toamnă, transportau familiile Aromânilor din jumătările muntoase, unde se aflau cu oile în timpul verii, în regiunile șesoase din Albania și Grecia, unde rămâneau toată iarna. Aceste drumuri sănt aceleași despre care am vorbit mai sus la mișcările de transhumanță ale păstorilor fărșeroți.

Iată acum și numele catârilor, aşa cum le-am auzit la cărăvănarul fărșeroți. O bună parte din ele mi-au fost comunicate de bătrânul Șănazu. Explicarea fiecărui nume este dată în dialect, aşa cum mi-a fost comunicată.

mulă=catâr,
carasă (capasă, cafasă) *mulă laje*=catâr negru,
mară (maçă, mařă, mapă): *iyi strigă na maq*, *maq=îi strigă na*, mar, mar,
čută bože aqoše de culoare roșie,
aqař (arap) *mulă laje* catâr negru,
meqgu (mergî) *muqđe albă* catâr alb,
tsap (tsap) *dzäitsem la mula mascuqă* zicem la catâr de sex bărbătesc,
pul' (pul'iu) *il strogă na pul'*, *pul'* îi strigă na puliu, puliu,
baqză (barză) *mulă albă*, *il strogă na*, *baqză na*=catâr alb, îi strigă na, barză na,
dumanı *mulă şəmină laje*=catâr negru de sex femeieesc,
tucă. *mulă Əşəminə*,
erză (riză) *mulaqı albă* = catâr alb,
tană *mulaqı albă*,
tserb (tserb) *mulă mascuqă sivă*=catâr cenușiu de sex bărbătesc,
maqă (mară) *mulă şəmină qoşa*=catâr roșcat de sexul femeiesc. (Vezi *mară* mai sus),

vaše (vașe) . *mulă murgă*=catâr negru încis ,
meqge (merge) . *mulă θəamină căstănată* = catâr de sex
 femeiesc de culoare castanie (vezi mai sus *mergu*) ,
gală=catâr negru deschis ;
căluz (câluz)=calul cu clopot, care merge în fruntea ca-
 ravanei

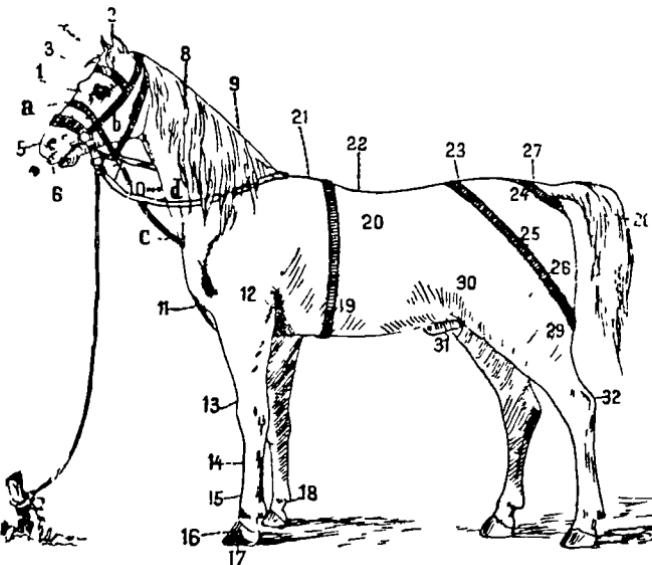

Fig 53

Părțile corpului unui catâr sănt numite în felul următor ¹⁾, (fig 53)

- 1 *ocă* (ocyi)=ochi ,
- 2 *urecile* (urecile sg urecile)=urechile ,
- 3 *frāmtęa* (frāmtęa)=fruntea ,
- 4 *perčea* (perčea)=peru de pe frunte ,
- 5 *nđqă* (năřă și guvile dí năři)=năřile ,
- 6 *budzăli* (budzăle)=buzele ,
- 7 *fatca* (fauçca)=falca ,

¹⁾ Aceleași numiri le are și calul Ca model pentru aflarea tuturor numirilor la catâr, m'am servit de figura calului din Terminologia lui Damé.

- 8 *perčea* (peρčea)=coama ,
 9 *zverca* (zveρca)=ceafa ,
 10 *guřmadzu* (gōρmadzu)=gâtul ,
 11 *keptu*=preptul ,
 12 *pultare*=coapsa sau spata dinainte ,
 13 *dzānuclu* (dzănucl'u)=genuchnul ,
 14 *fleru* (flēρu)=fluerul s țurlorul ,
 15 *bizlica* (bızlıca)=chisită ,
 16 *unglă* (ungyă)= copită ,
 17 *palmă di unglă*=partea de subt unghie ,
 18 *pulu* (puyu)=pînten ,
 19 *pânticu și pândicu* (pântic, pântic, mai rar pântică, pântică)=pântece ,
 20 *cəasta* (pl cəstile, cəstili)=coasta ;
 21 *capitli di pultari*=greabănl ,
 22 *skiniratu* (skiniratu)=șale, spinare ,
 23 *curtsori* (coptsoپi)=crucea șelelor ,
 24 *čereya* (cereya, cepęya) *čupocui* (în alte părți 1 se spune și) *curli*, *cuqili*, *coqili*=șoldul ,
 25 *čupocu* (čipocu , în alte părți butea sau čiapocu)=sapă ,
 26 *butę* (butı)=cur s buci ,
 27 *cuditsă*=rădăcina coadei ,
 28 *cəada*
 29 *cárâdzelu* (căρâdzel'u) = arm, but ,
 30 *ılılı* (în alte părți slăgınă) ,
 31 *tsulaki*=sulaciu, sulatec ,
 32 *vašilelu* (văşilelu)=cotul s câul piciorului .
 Catârul sau calul poartă pe cap următoarele obiecte
 a *făru* (făρu)=frâul ,
 b *căpestru*=căpăstrul ,
 c *cəadă di căpestru*
 d *cuřauă* (cuřao) s *curmu* s *cəada di căpestru*.
 Pe trup poartă în special calul *šeauă* (šeao, šao, šau)=šeă ,
 iar catârul *sămar* (sămaρ, sumaρ)=sămar.
 Iată acum părțile sămarului
ublăncu (ublängu) yaste partea di dininte a sumapui

urechli di sumaq ,
zverca (zverca) di sumaq ,
cutčekti (cučekti) yaste partea d dinipoi a sumaqui În
alte părți: cutsäki (di dinăpoi), cutsäyi, de asemenea
cäqidzli di dinăpoi a sumaqui Sânt cele două lemne din
dărătul sămarului întoarse ca niște cârlige.
pistări (pistăci) sânt traversele dintr'o parte și alta a
samarului ,
scănduri (scânduri, scănduri) di sumaq ;
pøahlı di sumaq=cele două laturi ale sămarului ,
vincâla (yincâla): cuşa tricotată sum pântica di mulaie=
cureaua care trece sub burta catârului La Românii din
Veria yincâla (cu accentul pe silaba penultimă), însemnează
culanęa di la keptu=cureaua de la piept ,
sumcqadă (sumcqadă) curaşa di sum cqadă=cureaua de
sub coadă ;
paldämä (paldämä, bälđämä, buldumi buđdumi) cuşa
tsi tretse ma ngos di sumcqadă=cureaua ce trece ma' jos de
,,sumcqadă" Paldämęa yasti di mišini, yasti largă di ună
şuplăcă este din piele, largă de o pa mă ;
strozma (strozma) ,
scări di funi=scări de funie ;
särmai (säpmay) ,
 Alte obiecte întrebunțate de cărăvăنării fărșeroți sânt
 următoarele :
sfiriyе . tastou di cäpçinä=traistă de păr de capră ,
tärastru (tartru)=traistă ,
tägärgic (tägärgic) ,
fuqtı (fuqtı, fuqtie) = încărcătură ,
çumagä, numită la Românii din Pind furtutire Este lemnul
lung, la un căpătăiu, în formă de furcă , servește pentru sprijinirea
sarcinei încărcate, când se pune altă sarcină pe sămar.
Dacă cumva sarcina nu-i bine sprijinită pe çumagä, atunci
se întâmplă ca să se restoarne samarul În cazul acesta se
spune tură paotea „s'a răsturnat sarcina" , tură mula
.„s'a răsturnat catârul" , sau numai tură „s'a răsturnat".
sazmä=velnița ce se pune de-asupra sămarului, când

cau sau catârui pasc în timp de ploaie, ca să nu-i pătrundă apa

Dintre numările de cai, avem următoarele (Ele sănt aproape aceleași ca și la ceilalți Aromâni)

cat ȝioc=cal sur,

binec=cal bun de călărit

Cărăvănarii mai poartă pe drum și arme, pe care le țin în *sileaʃi=brâul de piele cu mai multe cute pe dinainte*

Dintre arme avem

căbure (cabūρ),

rivole (rivolver);

cătsut (cutsut) etc.

În afară de păstorit și de cărăvănărit, unii dintre Fărșeroți se ocupă și cu agricultura Iată termenii referitor la părțile plugului

dămălug s. damalug, (în alte părți) *paqamăndă* (papa-măndă, papamändă alb.), *aletqă, vălment* alb =plug

scânduqa di dămălug s. ploru alb =cormană ,

meš=fierul lat, brăzdarul (alb pluar),

čalistra (čealisträ)=fierul lung, cuțitul ,

măňle di damalug (di papamăndă) = coarnele plugului , *sigurimęa măňlor=brăcinarul ,*

plazu ,

casa tsı tsăne plazu=bârța s bârsa ,

Tot în acest capitol voru însără numele părților din care se compune războiul de țesut, care se găsește în casa fiecărui Fărșerot, fie el păstor sau chervanagiu

1 *sulu di dininte=sulul ,*

2 *sulu di dinapoi=sulul ,*

3 *zănozu di dininte (na ȝdręapta)=slobozitorul ,*

4 *zănozu di diniþoł=slobozitorul ,*

5 *suvaltsă=suveica ,*

6 *spata ,*

7 *bărdila di ȝsus=vătala s brâglă de sus ,*

8 *bărdila di ȝgos=vătala s brâglă de jos ,*

9 *măňi di bărdilă=brațele vătalei ,*

10 *gădăvuše însemnează funia ce leagă vătalele cu lemnul de deasupra ,*

- 11 *răteale* (rătele),
 12 *călăruș* (căpăluș),
 13 *litsili*=ițele;
 14 *čunili*=fuștile,
 15 *puduritsili* (puzuritsili)=iepele

Căpătul sulului se numește *cap di sul*, iar partea unde se introduce zănozu di dininti se cheamă *urecl'i di sul*.

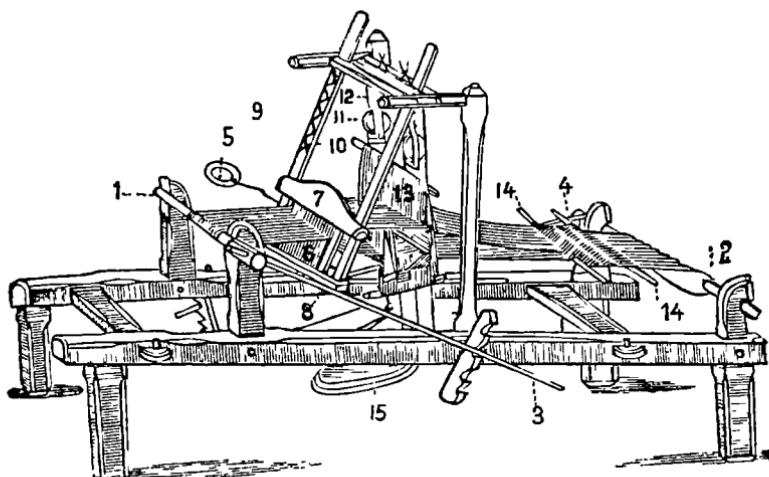

Fig 54

În afară de războiul de țesut, Fărsheroatele se folosesc și de rodan, pe care ele îl numesc *čicričă* și *čicriķe*. Părțile rodanului sănt:

lemu de-a-mplatea = patul rodanului. La alții *lemn di čičgozi*,

furcăči di čicriķi = picioarele fusului,
 în alte părți se numește *čičgară di čicriķi*,
răteaua di čicriķi este scripetele sau rotița,
cōarda (foarte des și *cōarđă*, *cōđđă*) este ața care învârteste roata,

mānă di čicriķi este mânerul

cărufelete di čicriķi = spîtele de la roată

Dar lâna, după ce a fost spălată și scărmânătă bine, și *tradze* (se pieptenă) *la kaptisn* pe *kaptini* s *kaptinili di tsă*

(*priepteni*) și se fac *pał'* Din *pał'* se face *caer*, *fulor* (*ful'ōp*), sau *pičur* (*pičop*), după aceea se toarce pe *fus* sau cu *čicriki*

Fusul are în partea de jos un *prisini* Furca obicinuită este formată dintr'un băț, mai lung, cu un cângue în partea de sus, în formă de semicerc, pe care se fixează caerul

Caerul tors se numește *tort* El se pune pe *hšcător* (*dškitor* „răšchitor”, spre a face *cărūň* (*căpuň*) „sculuri” După aceea *z-deapină* „se deapănă” pe *vărteneitsă*, care în unele părți se numește și *ánemi*, spre a se face *cătăń* (*cătăń*)

Mâncările cele mai întrebunțate la Fărșeroți sănt următoarele

gělă rāmānęască (rumănească) *cără h̄artă tu զală*, *ʃāq zarzavati*, cu apă și umt = carne fiartă în oală, fără legume, cu apă și unt;

cară friptă pi sulă = carne friptă la frigare. Mí s'a spus că s-măcăti sărbători mări=se mănâncă la sărbătoni mari, *cară cu urzu*=carne cu orez (fiartă)

culeuť este lucanits umpluts cu cară, praš și alti=cârnați umpluți cu carne, praz și alte,

zmelgi cu urzu=mielci cu orez,

tsigāridz sănt *cumătsili di seu tukit*=bucățele de grăsimie topită

păstrămă=pastrama,

culeašu este *firină tsigrăsită cu umt i undulem*, *h̄artă cu apă* făină prăjită cu unt sau untdelemn, fiartă cu apă,

culeašu alb i culeašu di զai este *firină cu misur h̄artă cu apă cu undulem* și *diñicată cu pāni*=mălaiu fierăt cu apă și undelemn și cu bucățele de pâine,

dzamă este *pāni uscată diñicată tu apă cu umt* = pâine uscată dumicată în apă și unt,

bucuvală este pâni *diñicată tu umt arsu*=pâine dumicată în unt ars

cāmbăcukī (câmbâcukī, cāmbăcukī alb) este *pită di misur tu tipsiye, faptă cu apă, umt și cašu*, u *peđscutim di ma multi ori cu firină pān s-umple tipsiya*=plăcintă de mălaiu în tipsie, făcută cu apă, unt și brânză, o stropim de mai multe ori cu făină, pâna se umple tipsia

taraşaşu (tăpăpaş) este firină di misur hîsară cu apă și sare ; s-tukăştî umt roşu și lo-arucă nuntru mălaiu fierăt cu apă și sare , se topește unt roșu (ars bine) și-l varsă înăuntru târhână este găru (găd) frămt la moară (nu mătsinat !), nicatu tu lapți, tricatu tu tsiru și uscatu la soară=este grâu fărămat (nu măcinat !), înnechat în lapte, trecut prin ciur și uscat la soare Astfel preparat târhână se păstrează pentru iarna s-hîarbi cu apă și umt , tu hîrbeari z-bagă și cașu , când u scot di pî focu u dînică cu păni ,

pîsuridză este aloatu vînitu tricatu tu tsiru și uscatu ; s-hîarbi cu umt și cu undulem=aloat dospit și trecut prin ciur Este mâncare usoară și se dă mai ales la bolnavi ,

peturi sănt foi de aluat preparate din făină mai bună, ouă și lapte Se măncă iarna, preparate cu unt și brânză ca macaroanele ,

butgur (buğugup) este grâu fierăt, uscat la soare Se întrebunțează la mâncărî în locul orezului ,

burets=ciuperci ,

nana, un fel de plantă yastı ca şteayya și creaști tu cu-pœști (cuprăști)=este ca stevia și crește în locul în care a fost o mandră ,

șteyi hîarti=ștevi fierte ;

Dintre prăjituri avem

lăptare este pîtă di lapte=plăcintă de lapte La Aromânia din Macedonia *lăptucă* ,

pîtiroane este plăcintă făcute din foi întinse una peste alta și fiecare foaie stropită cu unt

târhânoană este pîtă di târhână cu tsigăridz=plăcintă de târhână cu jumări de osânză ,

pîtă di vîardză=plăcintă de legume ,

pruscutită (pîscutită), se pregătește ca și *câmbăcuki*

Dintre lăpturi și deriveatele lor, în afară de lapte, șală, urdă, cașu (bătut, dit foale, etc) mai avem următoarele

cașu tingăsit (s tu tîrane) brânză la capac ,

cuyastqă este lapte grosu di tutipută când feată=lapte gros de oaie, când fată ,

strigălatu este „aici” ,

așcă este „teară”

Imediat după isprăvirea târgului din Luşnia, am plecat spre Elbasan Mă întroeam pe același drum pe unde venisem de la Corița spre Tirana După câteva ore de drum cu mașina, am ajuns aproape de pădurea de măslini, în dosul căreia se află orașul Elbasan În luna în care soseam în acest oraș, fructele erau în toi și aproape în tot parcursul șoselei de la Luşnia la Elbasan ne întâlneam cu șiruri de care cu două roate, încărcate cu pepeni verzi, care se duceau spre Elbasan Ajuns în oraș, după ce m'am odihnit puțin, am ieșit ca să cunosc pe Români Chiar în fața restaurantului unde mă oprisem, se găseau un șir de prăvălui ocupate de ei Cunoscându-îndată, după înfățișare, am intrat în vorbă cu dânsii întrebându-î despre ocupația și numărul lor Ei m'au cunoscut imediat că sunt din România, de-oarece, la prima mea venire în Elbasan, văzandu-mă în tovărășia senatorului lor Anton Becea, s'au interesat să afle cine sănt

Români din Elbasan sănt amestecați Cei mai mulți sănt Români moscopoleni, Fărșeroți sănt mai puțini Cu aceștia am avut prilejul să mă întâlnesc mai spre seară, interesându-nă de graiul lor Cei dintâi sănt negustori, cei din urmă chervanagii Români din acest oraș aveau și o școală mixtă Serviciul divin se face în biserică pe rând, într'o săptămână românește într'una albanezește, cu ajutorul celor doi preoți români Naum Picin și Ioan Toda

În Elbasan am rămas până a doua zi Pe la amiază, am pornit spre Bitolia, de unde, după ce am făcut două excursii la Perlepe, am parcurs drumul Bitolia—Salonic După o sedere de două zile în Salonic, m'am înapoiat, prin Bulgaria, în Tară

ROMÂNII ȘI ALBANEZII

LEGĂTURILE DINTRÉ ROMÂNI ȘI ALBANEZI – NUMĂRUL ALBANEZILOR –
NUMĂRUL ROMÂNIILOR

Atingând o chestiune care este de mare însemnatate pentru viitorul elementului românesc în Albania, voi în-

cercă să fac o expunere a stăriilor de lucruri, aşă cum le-am putut prinde în timpul şederii mele printre Români din Albania

Cu câtă Fărşeroṭi am stat de vorbă spre a mă interesă despre felul cum o duc cu Albanezii, toṭi mi-au mărturisit că trăesc în cea mai perfectă înțelegere cu ei Înainte vreme, Românii sufereau puṭin din partea Albanezilor musulmani Dar pe atunci, la fel se plângeau și Albanezii creștinii de purtarea fraṭilor lor musulmani Astăzi vechile stări de lucruri s-au schimbat și elementul nostru de la țară trăește în deplină armonie cu Albanezii Dacă, cu toate acestea, mulṭi Fărşeroṭi doresc să se mute în Țară, aceasta o fac numai din pricina răului mers al afacerilor Din aceste motive s-au mutat Fărşeroṭii din Pleasa în Cadrilater, și tot din aceleași motive se vor muta, poate, și alți Fărşeroṭi la noi

Dar dacă aceste raporturi de pacnică simbioză între Fărşeroṭii și Albanezii de la țară sănt bune pentru prosperitatea Românilor, în schimb, la orașe, ea se arăta dăunătoare pentru elementul nostru Aci Românii se încuscresc foarte ușor cu Albanezii și, după constatăriile mele, păgubași din această încuscrire ies Români Când un Român se însoară cu o Albanezoaică, aceasta este în stare să tacă, cu timpul, ca toṭi copiii și chiar alți membri din familie să vorbească albanezește Nu tot aşă se întâmplă în cazul când un Albanez ia o Româncă Aceasta sfârșește întotdeauna prin a-și însușî limba albaneză în locul limbei române Cu multă părere de rău mi se plângă la mânăstirea „Prodrom” din Moscopole, un fruntaș Moscopolean din Corița, ai cărui copii începeau să uite limba română, tocmai fiindcă soția lui era Albanezoaică Din fericire, această promiscuitate se întâmplă mai mult la orașe Fărşeroṭii de la țară nu se amestecă cu Albanezii Chiar cei de la orașe se încuscresc cu Albanezii mai puṭin decât Moscopoleni Dar și la țară, în comunele și cătunele în care se găsesc Albanezi și Fărşeroṭi, am observat că Fărşeroṭii învaṭă mai ușor limba albaneză decât Albanezii limba română

Dacă însă la țară ei trăesc mulțumiți în mijlocul elementului albanez, la orașe și în comunele mai mari, acolo unde Români au avut școli românești și în timpul din urmă li s'au închis, se simte o răceală față de autoritate, care pe neașteptate și fără nici un motiv serios i-au lăsat fără școli

În comunele și cătunele în care n'au existat școli românești, această nemulțumire nu există De altfel, aci nici Färsheroții nu se interesează de carte, dacă ea nu li se dă Ei sănt foarte buni Români și ar dorî să învețe românește Însă, fiindcă niciodată n'au avut școală, ei cred că pot trăi și fără de ea

Numărul Aromânilor din Albania, fără a putea fi preuzat mai de aproape, este relativ mare, față de numărul elementului albanez dominant

Albania, aşă cum a ieșit ca alcătuire politică din marele războiu, nu cuprinde pe toți Albanezii Două treimi din ei sănt rămași în afara de granițe Dintre aceștia, cei mai mulți sănt în Jugoslavia

Primele mișcări în masă ale poporului albanez sănt semnalate abia pe la sfârșitul sec XIV Ele iau direcția spre Peloponez și, cu timpul, devin atât de frecvente, încât Corintul și Argolis pe vremea aceea mîșunau de Albanezi Cei mai mulți au fost colonizați de către stăpânitorii bizantini sau venetieni, cu scopul ca să le ajute în contra Turcilor, care amenințau să pătrundă în inima Greciei Numai Teodor Paleologul, fratele împăratului Emanuel Paleologul, a adus zece mii de familiile albaneze în Grecia Înainte de coborîrea lor în Peloponez, foarte mulți s'au așezat în împrejurimile Atenei Parte din ei s'au refugiat de urgia Turcilor, însă foarte multe familii au fost aduse spre colonizare de către stăpânitorii de atunci ai ducatului Atena și mai ales de către neguțătorii florentini¹⁾

¹⁾ Despre așezarea Albanezilor în Grecia Cf *Illyrisch-Albanische Forschungen* von Dr LUDVIG von THALLOCZY. I, p 79 sqq De asemenea

Toți acești Albanezi sănt Toschi de origine. Până azi ei vorbesc limba albaneză subt o formă mai veche. Sufletește ei se simt Greci și nu vor să audă de Albanezi. Cine a trecut prin Atena și a ieșit puțin în afară de oraș, a trebuit să dea de acești Albanezi așezăți în nenumărate sate.

A doua mișcare a populațiunilor albanezești a luat direcția spre apus în Italia. Ea a urmat imediat după înfrângerea eroului lor național Scanderbeg de către Turci. După moartea acestuia (1468), Albania a căzut definitiv sub Turci și un nou exod a început pentru Albanezii care nu vroiau să treacă la islamism. Din cauza legăturilor Albaniei de pe vremea aceea cu Italia, multimea Albanezilor, în frunte cu o bună parte din nobilimea de atunci, a trecut în Italia. Mișcările Albanezilor în spre această țară, începute încă de prin 1450, au ținut trei veacuri de-arândul, până prin 1744. Resturile acestor migrații se păstrează și azi în Calabria, Abruzzi și Sicilia. Ei țin tot de Toschi și vorbesc același dialect.

A treia migrație s'a îndreptat spre răsărit, în țările locuite de Slavi. De astă dată nu pleau Albanezi creștini de spația Turcilor și a confrăților lor musulmani, care erau mai răi decât Turci, ci Albanezi musulmani doritori de averi și de teritoriul mai fertil Aceștia sănt Albanezii, care de când au pătruns prin părțile apuse ale Serbiei sau Macedoniai de astăzi, au rămas spația creștinilor.

În timpurile din urmă foarte mulți Albanezi s'au așezat în Turcia. Astăzi mulți din ei se găsesc stabiliți în Constantinopol și în principalele orașe din Anatolia: Brusa și Sîmîrna. Lângă Constantinopol sănt o mulțime de Albanezi în localitățile Marmara, Aftoni și Calzachi. Alți Albanezi sănt așezăți în șapte sate de lângă Adrianopol.¹⁾ Ca așezări al-

Abanien und die Albanezen de PAUL SIBERTZ. Wien, 1910, p. 101 sqq. *Historia Shqiperisë* de K. A. CERKEZI, Boston, 1921, p. 136 și TEKİ SELENICA *Shqipria më 1927*, p. CXXII.

¹⁾ *Populsia Shqipitare më 1924* *Shqipë use* de Iumo Skendo, în Calendar Kombiar (1924), p. 35.

banezeşti îndepărtate de Albania se pot socoti satele *Kerkevici* și *Nikinče* din Banatul jugoslov¹⁾. După aceea patru sate din Basarabia, în fine, toți Albanezii stabiliți în calitate de comercianți, în principalele orașe din Europa și America.

Numărul tuturoi Albanezilor din lume nu trece peste 1 800 000 de suflete, chiar după statisticile albanezești.

Albanezii din Italia ating țifra de 250 000. În anul 1888 numărul lor era de 196 768, răspândiți în 79 de sate²⁾.

Numărul Albanezilor din vechea Grecie nu se poate ști cu siguranță, de-oarece ei, deși vorbesc albanezește, își desprețuiesc neamul și se dau de Greci. În orice caz, numărul lor nu poate fi mai mare decât 80 000. Restul se află răspândit în Jugoslavia, Macedonia grecească și în centrele mai mari din Turcia și din stremătate.

Astăzi întreagă populație a Albaniei, după recensământul făcut în 1926, se ridică la 833 618 locuitori. În acest număr intră Albanezii, Aromâni, Greci, Bulgari, Țiganii, Ovreni și puținii străini de alt neam.

Vorbind despre numărul Românilor, observăm mai întâi că Albanezii, urmând exemplul Turcilor, la care, în calitate de foști înalți demnitari, au făcut ucenicie atâtia anii, continuă să facă numărătoarea locuitorilor din micul lor regat, ținând seamă numai de religiune. În modul acesta, ei dau să înțeleagă străinilor care nu cunosc stările de lucruri din Albania că, în Albania, locuiesc numai Albanezi musulmani și Albanezi creștini.

De fapt lucrurile stau altfel. În Albania, după Albanezi, vin în primul rând Românii. Aceștia, față de numărul redus al elementului albanez, formează o minoritate impunătoare. Este drept că patrioții Albanezi, ori de câte ori se întâmplă să scrie despre străinii din Albania, pomenesc chiar și pe Evrei, al căror număr este foarte mic, însă în ce privește pe Români, nu spun nimic. Iată, bună oară, vo-

¹⁾ Ib., p. 36.

²⁾ CONST. JIRECEK, *Illyrisch - Alb. Forschungen*, IS4.

luminoasa lucrare de 700 de pagini a lui Teki Selenica, *Shqipria më 1927* (Albania în 1927), în care autorul dă și numărul locuitorilor. În ea se vorbește chiar despre cei 99 de Evrei din toată Albania, fără însă să pomenească nici un cuvânt despre Românii din orașele Berat, Tirana, Durazzo, în care ei formează elementul creștin dominant. Numai în capitolul *Shqipria istorik* (Albania istorică), autorul, vorbind despre urmele cuceririi romane în Albania, adaogă, se vede fără să-și dea seama, următoarele: „Romanii, prevăzând pericolul unor rescoale în Albania și dorind să întărească puterea lor în țara noastră, au adus câteva colonii de Romani, pe care le-au instalat prin locurile întărite ale Albaniei, din care Vlahii sau *Tinjarri*, pe care îi avem în țara noastră, sănt din neamul acelor colonii”¹⁾. Va să zică acești Vlahi totuși există în Albania. Și încă există bine, căci, în afară de cei din orașe care, pe alocuri, din cauza portului lor se cam amestecă cu Albanezii, la țară, la orice cotitură de drum te împiedici de ei. Dacă ne referim acum la spusele altui autor, german, citat de mine și cu altă ocazie, care cunoaște de minune stările de lucruri din Albania, vom vedea că acest element neexistent în statistică albaneză, se ridică la un număr destul de mare²⁾.

¹⁾ Dau pasagiul în albanezește „Romanet duke paraveshtuar rezikun e kryengritjeve ne Shqiperi, dhe duke desheruar te vendosin fuqit e ture ne vendin tone, kishin sjelle disa koloni Romanesh dhe keto instaluar neper vende te forte te Sqiperis, prej te cilve *Vlehet a Xinxaret, që kemi sot në vendin tonë janë nga tara e ketyre Kolonive*“ (p. 4) Sublinierile sănt făcute de mine.

²⁾ „Einheitlich ist allerdings der jüngste europäische Staat nicht. Vor allem sind da die Kutzowlachen. Gerade im Herzen des neuen Albanien zwischen Walona, Durazzo und Berat ist eine der ausgedehntesten walachischen Sprachinseln mit Ausläufern nach Tirana, El Basan und Gradska, dann noch eine bei Tepeleni. Vorlautig jedoch wird das Vorhandensein dieser Kutzowlachen, deren Zahl wohl kaum hunderttausend viel überschreiten durfte, die Einheitlichkeit der Gesamtschichtung nur wenig storen, vorläufig herrscht im Gegenteil die innigste Freundschaft zwischen Albaniern und allen Angehörigen rumanischer Zunge“ ALBERT WIRT, *Der Balkan, seine Länder und Völker in Geschichte, Kultur, Politik Volkswirtschaft und Welt-Verkehr* Berlin, 1926, p. 397.

Chiar Spiridon Gopčević¹⁾, care în scrierile sale referitoare la Albania, în afară de Albanezi, nu vedeă decât numai Sârbi, trecând prin Cavaia și Berat, a trebuit să mărturisească că în primul oraș locuiesc 800 de Români, în ultimul 3000, ceea ce desigur nu reprezintă numărul lor adevărat. Vezi acum cele spuse și de Baldacci la p. 82 din această lucrare.

Fără a exagera numărul Românilor din Albania, după calculele mele, ei reprezintă un număr de cel puțin 60 000 locuitori. Dacă Weigand dedeă 9.000 locuitori pentru Berat, dacă Corița are 4 000 de Români, dacă astăzi se știe că elementul creștin din orașele Tirană, Durazzo, Fearica, Premeti se alcătuește aproape numai de Aromâni, atunci nu vom exagera socotind 25 000 locuitori numai pentru orașele din Albania. Restul îl formează Fărșeroții din Muzachia, Ciameria, ținutul Premeti, etc.

Numărul lor exact nu se poate cunoaște, după cum nu se poate ști nici numărul Albanezilor. O statistică bună se poate face în țările occidentale, nu însă în Albania, în care o bună parte din locuitori sănăt lipsiți de nufuz (actul de naștere). Poate acum, după ce s'a introdus codul civil, se va putea ajunge ca să se știe mai precis câți locuitori se găsesc în întreaga Albania.

Grecii trebuie să reprezinte un număr de cel puțin 20 000 locuitori, Bulgarii cu Țiganii vreo 10 000 locuitori. În afară de aceștia, trebuie socotiți și 10 000 de streini de alt neam. Peste tot, numărul minorităților din Albania ar fi de 100 000.

Scăzând pe toți aceștia din totalul de 833 618, cât reprezintă toată populația din Albania, Albanezi curați rămân 733 618.

La aceștia s'ar mai putea adăogă încă 6.109 Albanezi refugiați din Serbia, Grecia și Turcia, colonizați în ținuturile din Durazzo, Cavaia, Lușnia și Fearica²⁾.

¹⁾ SPIRIDON GOPČEVIĆ, *Das Fürstentum Albanien, seine Vergangenheit ethnographischen Verhältnisse, politische Lage und Aussichten für die Zukunft*, Berlin, 1914, p. 301.

²⁾ Cf. *Shqipria më 1927*, p. CXXXIII sqq.

PARTEA II

A LIMBA¹⁾

AUTORII CARE SAU OCUPAT CU LIMBA ROMÂNIILOR DIN ALBANIA

G WEIGAND, *Vlacho-Meglen* (1892) p 45 — *Die Aromunen* II (1894) pp 176—177, 186—187, 345, 347 — *Die Aromunen in Nordalbanien* în *Jahresb* XVI (1910), p 206

TH CAPIDAN, *Flexion des Substantivs und Verbuns im „Codex Demone“* în *Jahresb* XII (1906) p 179—232 — *Raporturile albano-române* în *Dacoromania* II (1922), p 496—515

AL ROSETTI, *Cercetări asupra grafului Românilor din Albania* în *Grau și Suflet* IV (1930), p 1—83

Dintre călătorii nespecialiști care au scris asupra limbii Românilor din Albania merită să fie relevat numai C N BURILEANU, *Dela Români din Albania* (1906), p 267—286 — *I Romeni din Albania* (1912), p 381—389

I CONSIDERATIUNI GENERALE

Dintre tulpinele de Români din sudul Peninsulei Balcanice, Fărșeroții sunt singuri care își păstrează numele etnic cu o pronunțare mai apropiată de numele comun al tuturor Românilor. În vreme ce Români din Tesalia, Pind și Macedonia se numesc *Armâni*, cu protesa lui *a* obișnuită în graful lor, Fărșeroții, din contră, se numesc *Rămâni*, pe alocuri *Români* și *Rumâni*, fără proteza lui *a*, însă cu *r* inițial pronunțat cevă mai apăsat.

Limba Românilor din Albania nu este la toți aceeași. Ea prezintă deosebirile de la o regiune la alta. În unele ță-

¹⁾ O expunere amănunțită asupra grafului la Fărșeroții a fost făcută de mine într-o comunicare ținută la Muzeul Limbei Române din Cluj, în prima ședință filologică din 1928 (25 Noemvrile), imediat după întoarcerea mea din Albania. Tot atunci am vorbit și despre deoseberea ce există la Fărșeroții între graful femeilor și între graful bărbaților.

nuturi această deosebire se arată chiar de la o localitate la alta. Particularitățile acestui graiu nu pot fi prinse cu aceeași ușurință cu care se pot fixa într-o regiune cu o populație sedentară. Împrejurările în care au trăit acești Români ca și natura ocupațiunii lor î-ai făcut să fie într-o continuă mișcare, mutându-se din loc în loc. Din cauza acestor continue peregrinări, particularitățile graiu propriu unei anumite regiuni se întâlnesc în limba Românilor din alte ținuturi. În felul acesta, este foarte greu de specificat care sănt, bună oară, deosebirile de graiu între Români din Muzachia și între cei din ținutul Ciameria, sau între aceștia și între aceia din împrejurimile orașului Corița Română din Ciameria, mutându-se în ținuturile din centrul sau răsăritul Albaniei, lasă urme din graiul lor în limba unor Români cu alte particularități. În chipul acesta, apucându-se cineva să studieze limba păstorilor din Albania, observă numai decât că are a face cu un graiu deosebit de acela al Grămostenilor sau al Românilor din Pind, dar cu greu îl poate specifica pentru fiecare regiune în parte.

În călătoria mea din Albania am avut prilejul să constată mai întâi o deosebire de graiu între Români de la orașe și între Români păstori cu viață nomadă de la țară, cunoscuți sub numele Fărșeroți. Din cauza acestei deosebiri, s-ar crede că Români din orașele Albaniei ar fi deosebiți de Fărșeroți. Din cercetările mele făcute în acest domeniu, am ajuns la convingerea că și Români de la orașe, la origine, au fost Fărșeroți.

În afara de această deosebire de graiu, care desparte pe Români orășeni de Români țărani, la Fărșeroți, am mai putut constata și o deosebire de graiu după sexe. Am observat că, în sănul aceleași famili, într'un fel vorbesc bărbații și într'altfel femeile. Această deosebire, după cum voi arăta în altă parte, nu merge de sigur până la neînțelegere dintre bărbați și femei, însă ea este atât de pronunțată, încât mă făceă pe mine, care îi ascultam vorbind, pe unu să-i înțeleg mai ușor iar pe altul mai greu.

Peste tot graiul Românilor din Albania este interesant nu numai pentru deosebirile ce arată față de graiul Românilor din celealte regiuni, dar și din cauza promiscuității în care trăesc În aceeași comună trăesc Români cu graiul deosebit, după regiunile din care au venit În comunele în care amestecul este mai nou, deosebirile sănt mai accentuate, în comunele cu un amestec mai vechiu, deosebirile sănt mai reduse Din această stare un singur folos rezultă pentru cercetător, anume, din cunoașterea graiului a zece sau douăzeci de localități cu populațione amestecată, cinevă are puțină să-și facă o idee aproape completă despre trăsăturile caracteristice ale graiului din ținutul pe care îl cercetează Lucrul acesta nu este de puțin folos pentru o țară ca Albania, în care căile de comunicație sănt foarte defectuoase, iar bolile endemice, cum este malaria din Muzachia, sănt pentru străini dintre cele mai periculoase

2 GRAIUL FÂRŞEROTILOR

Mai întâi numele *Fărşerot* vine de la localitatea *Frașari*, astăzi un simplu sat din ținutul Premeti, cu o populațione de 300 locuitori, Albanezi și Români *Frașari* este de origine albaneză, căci vine de la cuvântul *frashen* (din lat *FRAGINUS*) care, în dialectul tosc, trebuie să dea *frascher*¹⁾ Nume de localități derivate din „frasin” avem și în alte ținuturi din Albania locuită de Toschi un *Frashëri* cu 250 Albanezi mahomedani există în Muzachia, aproape de Fieri (Fearica) Un alt *Frashëri* *Kelepir* se găsește aproape de orașul Berat În fine, derivate ca

¹⁾ Originea latină a lui *frashēn* a dat naștere la discuții G Meyer, dându-și seamă de greutățile pe care o prezintă piderea lui f din /s/ (din cs) se găndește la forma ital *frassino* Tot așa și Helbig (*Die italienischen Elemente im Albanischen*, publicat în *Jahresb* X p 119) S Pușcariu a înălăturat această greutate, explicând-o printr-o simplă disimilare provocată de f inițial (ZPh **XXIX** 632, cf acum Meyer-Lubke, *Studi Rumeni*, IV, 1-2) De altfel, ar fi fost și greu de admis ca numele unui arbore, care există și la Aromâni *frapsin*, să fi venit la Albanezi prin mijlocirea italiană

*Frasinul, Frasina, Frasini*¹⁾, după aceea *Eschweiler, Eschenbach* etc²⁾ există în toponomastica din Țară și străinătate.

Lăsând la o parte deosebirile de limbă care se datorează unor influențe străine, graiul fărșerotesc, vorbit în Muzechia ca și în Ciameria, în ținutul Frașani ca și în satele din apropierea orașului Corița, prezintă următoarele particularități:

1 Există în graiu un *r* velar care nu se întâlnește la niciuna din celealte tulpini românești din Balcani Această particularitate caracterizează atât de pregnant vorbirea aromâncului fărșerot, încât este destul ca el să pronunțe un singur cuvânt, în care să existe acest sunet, pentru că să poată principala imediat că ai înaintea ta un Fărșerot

2 Diflongul *ea* din *e* accentuat, când în silaba următoare se află un *e*, se pronunță *e* ca în dialectul dacoroman. *fete, fetse*, pentru formele obiceinuite în aromână *feate, feaise*

3 Există sunetul *ă* pentru *ă* și *î* din limba română, accentuat și neaccentuat, dar cu o rostire deschisă ce se apropie de *e* *văts* „vaci”, *muçări* „catârî” pentru arom *văts* și *mulări*, *băr* și *baq* „brâu” din *bârn-brân*

4 Există vocale lungi În frazele strânse de mine nu mi le-am putut însemna pe toate Am observat însă că femeile fărșeroate, în vorbire, lungesc aproape orice vocală din silaba finală a unui cuvânt *nu dutsē* „nu se duce”, *vinī la noi* Această particularitate am observat-o și în Muloviște (Macedonia) la o femeie bătrână

5 Există sunete nazale Sunetul *ă* l-am auzit întotdeauna pronunțându-se pe nas La femei, nazalitatea acestui sunet reiese și mai mult, când se află în apropierea lui *r* velar sau după *γ* din *ṭ gđq, pyđndzi* „plânge”

¹⁾ IORGU IORDAN, *Rumänische Toponomastik* Bonn u Leipzig, (1924), Vol I, pag 22

²⁾ PROF JOS FELDMANN, *Ortsnamen, ihre Entstehung und Bedeutung* Halle, 1925, p 90

Vezi și GUSTAV KISCH, *Siebenburgen im Lichte der Sprache Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpatenländer*, publicat în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* Band 45, Heft 1 und 2, p 108

f de la articolul enclitic nu se pronunță Aceasta este o particularitate generală la toți Fărșeroții, ea se identifică cu aceeași particularitate din dialectul dacoromân *omu*, „omul”, *focu*, „focul”

Vom trece acum la graiul Românilor stabiliți în orașele din Albania, spre a avea o imagine completă despre deosebirile care îl despart de limba celorlalte populațiuni românești din sudul Peninsulei Balcanice

3 GRAIUL ROMÂNILOR DIN ORAȘE

Ainestecul de graiu în Albania nu se observă numai în limba Fărșeroților, ci și în graiul Românilor stabiliți în orașe Vorbesc numai de orașele vizitate de mine Corița, Pogradeț, Elbasan, Cavaia, Tirana, Durazzo, Lușnia, Berat și Fearlca. În partea întâi din această lucrare, vorbind despre fiecare oraș în parte, am arătat și locurile de obârșie ale Românilor Aproape toți sănt veniți de prin părțile răsăritene ale Albaniei, din ținutul Moscopole Vechimea lor nu trece peste două sute de ani. Unu din ei stau în legătură de rudenie cu Români din localitățile de unde au emigrat Socotesc însă că ei, la aşezarea lor în centrele în care îi întâlnim astăzi, au trebuit să găsească alte elemente românești. Acestea puteau fi chiar Fărșeroți Români fărșeroți, în dubla lor ocupație, ca proprietari de oi sau ca chervenagi, aveau prilejul să vină în orașe, fie pentru vânzarea produselor — aşa cum îi vedem venind și astăzi în târgurile din orașele albanezești — fie ca transportatori de mărfuri. Unu din ei, trecând din starea lor de proprietari de oi la aceea de neguțători, s-au aşezat la orașe. Pe aceștia astăzi nu-i găsim, căci, după graiu, orășenii de azi nu sănt Fărșeroți. Dintre aceștia am întâlnit numai în Corița și în Elbasan Dar și unu și altii sănt stabiliți de curând, venind din satele din apropiere. Așezările vechi nu se mai recunosc. Ele s-au topit în mulțimea Românilor din părțile Moscopolei, veniți mai târziu.

Acest fenomen s'a repetat și în orașele cu populațiune românească din Macedonia. Baza elementului românesc din aceste centre își trage obârșia din muntele *Gramos*, care se întinde până în Albania. Pe partea răsăriteană a acestui munte există, înainte de Moscopole și centrele românești din apropierea lui, orașul *Gramoste*. Astăzi, Gramoste este un simplu sat locuit mai mult de Albanezi. În vechime el trebue să fi avut aceeași mărime ca și Moscopole. Tradițunea spune că Gramoste avea 40 000 locuitori¹⁾. Alături de el mai existau centrele Văreni, Linotopi, Fușea și Niculita, astăzi aproape mai toate părăsite de elementul românesc. După cât se știe, ele au fost distruse de către Albanezii musulmani, înainte de Moscopole, iar Români au plecat răspândindu-se în orașele din Macedonia. Peste acest element grămustean, mai târziu, au venit și s-au aşezat Români din Albania propriu zisă, originari din *Moscopole*, *Şipsca*, *Grabova* și *Lângă*. Însă aceștia, cu toate că trăesc de două veacuri în mijlocul Grămustenilor, nu i-au putut asimila ca limbă Grămustenii s-au păstrat până astăzi ca populațiune de bază, cu o limbă puțin deosebită de aceea a Românilor din Albania veniți peste ei.

În ce privește acum particularitățile de graiu ale Românilor din orașele Albaniei, vorbesc despre cele vizitate de mine, în primul rând trebue relevat faptul că ele se identifică cu aceleași particularități din limba scriitorilor noștri din sec. XVIII.

Este destul ca cineva să stea o zi două în Tirana sau Durazzo ca să audă limbă lui Ucuta cu obiceiuita labializare a lui *ă* neaccentuat *pusti cap* = peste cap (Tirana); — *pultare* pentru *păltare* în fraza *lo-agudu tu pultare* = îl lovî pe spate (Durazzo), — *funtänă* pentru *făntănă*, cu *u* din *ă* nu din *o* *z-dusi la funtänă* = se duse la fântână (Durazzo), *mucată* pentru *măcată* în *când vim, căra era mucată*, *o-avea mucată cănlă* = când venî carnea era mâncată . (Tirana), *amalumă* pentru *amalămă* în . *veri de-amalumă* = cercei de

¹⁾ Vezi mai pe larg *România Nomazi*, p. 61

aur (Cavaia), *formac* pentru *fărmac* în *formac* și *ſetſe gura*=otravă mi se făcă gura (ib) La Ucuta fenomenul acesta se arată mai cu deosebire la *va* de la viitorul verbelor *vu se me laſ ſi vu se algescu* (va s-mi lai și va s-algescu) o să mă speli și o să albesc, 28/83¹⁾, *vu să ne băgăm* și *vu se durnim* (va s-nă băgăm și va s-durnim)=o să ne culcăm și o să dormim 39/89; *Doamne, vu se-ñi disfatsi budzale, ſ-gura amea vu se aspună alăvdăcunea a ta* (Doamne, va s-i disfats budzale ſ-gura mea va să spună alăvdăcunea ta)=doamne, o să-mi desfaci buzele și gura mea o să spună lauda ta 29/83 Stadiul intermediar a lui *vu* a fost *vă* Acesta apare în basme *vă s-fac* 10/XVII Tot la Ucuta întâlnim *amalumă* pentru amalămă în *idoli a păgănilor suntu asime ſă amalum(ă)*= idoli păgănilor sănt argint și aur ⁵²/₉₉, iar la Cavallioti *amalomă* 572 Dar această particularitate se întâlnește și la Fărșeroți Cuvântul *fărtat* nu l-am auzit rostindu-se decât numai *furtat* El este atestat de mai multe ori în materialul strâns de mine De asemenea cuvintele *făntăna*, *amalămă* sănt atestate sub formele de mai sus

Weigand, studiind limbă din Tirana, Durazzo, Cavaia și Elbasan, a crezut că în graiul Românilor din Tirana a descoperit limbă autorilor care au scris Codicele Dimonie²⁾ Eu cred că particularitățile de graiu ale Românilor din Tirana se întâlnesc în toate scrierile din sec XVIII Bine înțeles la unu din ei unele, la altuialtele Iată bună oară labializarea lui *ă*, despre care am vorbit mai sus, se întâlnește la Ucuta, însă lipsește în Codicele Dimonie și la Danul Dintre celealte particularități nu există nimic care să nu se întâlnească și în limba Fărșeroților În vocalism pronunțarea diftongilor *ea* și *oa* este mai închisă, în se aude pretutindeni *ă̄n* În consonantism avem regulat pronunțarea lui *l* ca *t*, în condițiunile care se vor vedea la graiul Fărșeroților, după aceea amuțirea lui *l* după ce trecuse în *t̄*

¹⁾ Cf PER PAPAHAGI, *Scrisorii Aromâni în sec al XVIII* București, 1909

²⁾ Cf *Jahresb* XVI, p 206, sqq

și toate celealte particularități, pe care le am expus în *Dacoromania* II p. 496, când am vorbit despre influența limbii albaneze asupra dialectului aromân

Iată acum particularitățile esențiale din graiul Românilor stabiliți în orașe, care îl deosibesc de limba Fărșeroților

1 Lipsește pronunțarea velară a lui *r*. Această singură particularitate pune un zid de despărțire între unii și alții

2 Nu există vocale nazale, deși cei din Cavaia, Tirana și Durazzo stau în directă atingere cu Albanezii de nord—Gheghii—care, după cum se știe, au tocmai această particularitate pregnantă în grai

3 Lipsesc vocalele lungi

4 Pronunțarea lui *ān*, *ām* ca *ān*, *ām*, cum vom vedea că există la Fărșeroții, n'am putut-o observă nicăieri la Români așezați în orașe. În schimb, Români din Elbasan pronunță pe *ān* din *lână*, *mână*, *grâdini*, *prânz* între *ān* și *on*. Este o pronunțare a lui *ă* din *ă* care merge spre *o* și nimic mai mult Weigand (ib 212) compară această pronunțare cu rostirea lui *ă* din dialectul meglinit. Eu n'am putut auzi aşă cevă, cel puțin la persoanele cu care am venit în atingere. Cunosc dialectul meglinit prea bine și cred că ea nu mi-ar fi putut scăpă, dacă aș fi auzit-o.

5 Fărșeroții așezați în orașe, în special bărbații, cum sănt cei din Corița și Elbasam, nu mai pronunță pe *r* velar ca Fărșeroții de la țară. Numai femeile mai păstrează în oarecare măsură această particularitate. De asemenea n'am putut observă pronunțarea vocalelor lungi și a vocalelor nazale

Cu toată deosebirea care există între graiul Românilor de la orașe și între graiul Fărșeroților, eu cred că Români orășeni, la bază, au trebuit să fie tot Fărșeroți. Numai cu timpul și-au pierdut celealte particularități și, în special, pronunțarea lui *r* uvular, probabil din cauza amestecului lor cu Români din alte tulpini. Cam care ar fi aceste tulpi, aceasta se va vedea în capitolul despre originea Fărșeroților. Aci mă mulțumesc să relevez faptul că și astăzi Fărșeroții de la sate, care s'au așezat în orașe, nu mai

pronunță pe *r* velar la fel ca Fărșeroții păstorii. În primăvara aceasta am putut face deosebire între *r* velar rostit de femeile fărșeroate, între acela rostit de păstorii fărșeroți și între pronunțarea Fărșeroților stabiliți în orașe. Dintre aceștia, *r* pronunțat cu cele mai intense vibrații se aude la femei. La multe din acestea pronunțarea lui *r* am auzit-o cu vibrații uvulare¹⁾. Bărbații, care se coboară mereu în orașe și vin în contact cu altă lume, pronunță pe *r* cu mai puține vibrații. La Fărșeroții așezăți de mult printre Moscopolenii din orașe, *r* velar este pe cale de a dispărea.

Această treptată dispariție a unui fenomen de limbă atât de caracteristic pentru vorbirea originară a Fărșeroților, arată că și Românii din Moscopole și împrejurimi, la început, vor fi avut în graiu pronunțarea lui *r* vear. Pentru cercetarea fenomenului, aşa cum se prezintă azi, nu-i nevoie ca cineva să studieze graiul Românilor orășeni din întreaga Albania. O sedere de câteva zile la Corița ajunge ca să-i arate deosebirile despre care ain vorbit.

De altfel și studiul limbii la scriitorii aromâni din sec. XVIII ne duce la concluzia că Moscopolenii cu ceilalți Români din împrejurimi, la bază, au fost Fărșeroți.

Mai întâi, în ce privește pronunțarea lui *r*, judecând după deosebirile de transcriere ce întrebunțeaază acești scriitori pentru redarea lui, reiese că și ei aveau în graiu un *r* pronunțat cu vibrațiuni mai intense decât *r* pe care îl au ceilalți Români din Peninsula Balcanică. Până acum noi am presupus că acel *r* redat în litere grecești prin doi *r* (ρρ), ar fi fost un *r* apical. Însă nimic nu ne împiedecă să presupunem că unuia dintre scriitori sec. al XVIII, prin întrebunțarea lui dublu *r*, înțelegeau să redea pronunțarea velară a lui *r*.

În afară de aceasta, rostirea lui *ă* și *î* ca *a*, aşa cum am însemnat-o pentru mai multe localități din Muzachia și Ciameria, se pare că a cunoscut-o și scriitorul *Danil*

¹⁾ Vezi despre aceasta, capitolul „Influența albaneză” p. 143.

Moscopoleanul Într'adevăr, cetind cu atențiuie lexiconul său în patru limbi¹⁾ am dat de cuvinte ca *prevdzile* (πρεύτηλε) plur art de la *pravdă* „dobitoc” (2/118) pentru forma normală *prăvdzile*, — *lendură* (λέντουρα) pentru *lăndură* „rândunică” (5/122), — *serme* (σέρμε) pentru *sărme*, „fărămituri” (7/126), — *puțenă* (πουτζένα) pentru *puțană* „puțin” (6/131), — *lendzelu* (λεντζέτλου) pentru *lăndzelu* „bolnavul” (10/133), — *se ţehi* (σε τζέννη) să ţăni „să ţii” (11/135), — *tra se aremă* (τρά σέ αρεμα) pentru *tra s'arămă* „ca să o roadă” (13/118), — *terje* (τέρτζε) pentru *tărță* „tărîte” (16/144); — *sendzile* (σέντζηλε) pentru *sândzile* „sâangele” (17/146), — *dremă* (τρέμιμα), pentru *drămă*, azi întrebunțat, prin metateză, *dărmă*, „așchie, ramuri mici” (20/151), — *lenă* (λέννα) pentru *länă* „lână” (22/156), — *se purtemu* (σε πουρτέμου) pentru *să purtămă* „să purtăm” (23/157). În poziție neacentuată *se acalse* (σε ἀκάτζε) pentru *să acatsă* „să apuce” (4/122), — *se o avde* (σε δ αῦτε) pentru *să o avdă* „să o audă” (5/123), — *asboare* (ἀσπωάρε) pentru *asboară* „zboară” (6/124), — *gorje* (χόρτζε) pentru *goritsă* „pere” (11/134), în această formă poate să avem a face cu -e de la plural, care numai mai târziu a trecut în ă, din cauza lui ă, ca în *maț* pl *mață* din *mațe*, etc., — *scăpare* (σκαπάρε) pentru *scăpară* (16/164) etc.

Toate aceste forme Papahagi le dă cu e transcrisă ă. La început el observă această nepotriveală și alături de forma transcrisă cu litere latine în care e este redat prin e, mai adăogă în paranteză colțuroasă și forma transcrisă cu ă pentru e, ca să arate că ea trebuie citită cu ă, nu cu e. Dar după patru cinci cuvinte această explicație nu o mai dă, mulțumindu-se să adauge într'o notă că nu este sigur dacă trebuie citit ă sau e, și continuă până la sfârșit să transcrie toate cuvintele, în care Danul întrebunțează sunetul grecesc ε, cu ă.

Că în exemplele citate mai sus nu trebuie să vedem o greșală de scris a lui Danul, întrebunțând e pentru sunetul

¹⁾ Ἀρχὴ τοῦ τετραγλύσσου Λεξιγοῦ, publicat la Per Papahagi, *Scrutorii Aiomâni în sec XVIII*, p. 116.

ă, atunci când pe aceasta îl redă prin ă (alfa cu jota subscris), aceasta se poate vedea nu numai din regularitatea cu care transcrie pe ă prin ă în toate cuvintele în care și azi se aude ă, dar și din repetarea întrebunțării lui ε pentru ă (ă), acolo unde autorul își dedeă seama că trebuie să transcrie un sunet care nu era ă, ci se apropiă mai mult de e Iată acum un cuvânt pe care Danu îl repetă de două ori și în care sunetul ă este redat prin ε, nu prin ă *fremtu* (φρέμτου) pentru *frāmtu* „frâns” part de la *frāngu* (12/136) și *fremptă* (φρέμπτα) pentru *frāmptă* (lat. franca) astăzi *frāmtă*, (24/161) Cevă mai mult, cuvântul „frunte”, care are aceeași formă în dialectul aromân ca și particiul lui „frângu”, autorul îl transcrie *fremtă* (φρέμτα) (13/139), tot cu e (ε) pentru ă, din singurul motiv că ă din acest cuvânt eră un sunet care se apropie de e

Aceeași consecvență în transcriere se observă și în alte două cuvinte *nânte*, *dinânte* și cum se pronunță la Fărșeroți (la Grămosteni *ninte*, *dininte*) „înainte, dinainte”. Acestea sănt transcrise consecvent cu e (ε) *nente* (νέντε) 26/165, *denente*, (τενέντε) p 23/157, — *denentia ata* (τενέντια ἀτά) „dinaintea ta” p 24/159 De asemenea pronumele posesiv de persoana 2 la plural se întâlnesc transcris numai cu e pentru ă *cusuriñli atei* (χουσουρίνλη ἀτέη) pentru *cusuriñli atăi* „veru tăi” (8/128) și *vñññli atei* (Βιτζηγλη ἀτέη) pentru *vñññli atăi* „vecinii tăi” (6/131) Aci am putea avea un fenomen de analogie din cauza lui *amei*

Dar pronunțarea lui ă, și ca ă se găsește și la Boiașu Acest scriitor dă în a sa *Gramatica română sau macedoromână* p 42 următoarele forme *a intenea* (pentru *a intânea*) și *di intenje* (pentru *di intânje*) „întâia” și „întâiu”¹⁾

Din toate aceste exemple, care nu se reduc la unul sau două, se vede clar sau că Danu îl era un Fărșerot, ceea ce nu pare a fi exclus, și avea în limba lui sunetul ă pentru ă, pe care îl întâlnim și azi la Fărșeroți, sau că în limba Moscopopolenilor de atunci se mai păstră încă pronunțarea lui ă

Vezi¹⁾ și WEIGAND, *Die Aromunien* II, p 176, *Jahresber* II, 86

supt forma *a* În cazul acesta evoluția sunetului ă spre *a*, aşă cum se aude azi la Fărșeroți, trebuie să fie veche

De altfel, într'un alt studiu am arătat că la scriitorul Ucuta întâlnim sunetul օ pentru oa, aşă cum se aude la Fărșeroți și peste tot la Români din Albania, pe care însă Papahagi, neputându-și-l explică, îl redă prin *oa domne* transcris cu litere grecești ντομνε pe care Papahagi îl redă do(a)mne (52/96), — *sorră* (σόρπα) pentru *soarele* (soarele), cu prefacerea obișnuită a lui *e* în *ă*, când urmează după *rr* (rl). Pentru celealte exemple vezi formele relevante de mine în *Raporturile albano-române* din *Dacoromania* II p. 496

Ajungând la sfârșitul acestui capitol, presupun că în limba scriitorilor din sec XVIII vor fi existat și vocale lungi, aşă cum am observat că există în graiul Fărșeroților de astăzi. Tot la acești scriitori nu va fi lipsit, poate, nici rostirea nazală, aşă cum se aude lămurit la foarte mulți Fărșeroți, mai cu deosebire în cuvintele în care avem un *r* uvular. Dacă totuși ele nu ne sănt redate în scrierile ajunse până la noi, aceasta se explică din faptul sau că ei nu-și dedeau bine seama despre valoarea acelor particularități, aceasta mai ales la Ucuta, care, la începutul lucrării sale ne descrie sunet cu sunet pronunțarea aromânească, sau că le lipseau semnele cu care le-ar fi putut redă

4 GRAIUL FEMEILOR LA FĂRȘEROTI

În primele zile de călătorie în Albania, venind în contact cu mai multe familiile de Fărșeroți, am observat că există o mică deosebire între graiul bărbaților și între acela al femeilor. Ori de câte ori intram în discuție cu bărbații, con vorbirea mergea ușor. Cum începeam vorba cu femeile, răspunsurile lor îmi păreau mai greu de înțeles.

Față de această constatare, la început, am avut impresia că eu nu aud bine ceea ce vorbesc femeile. Mai târziu, când am văzut că și soția mea, care era alături de mine, nu le putea înțelege ușor graiul, m' am putut convinge că, de fapt,

există deosebirea ce am bănuit Ea nu este prea mare, însă destul de pronunțată, pentru ca, într'o conversație curentă, să nu poți urmări liber vorbirea

Această constatare mi-a fost cu atât mai surprinzătoare, cu cât deosebirea despre care este vorba nu există, pe cât știu eu, la celealte populații din Peninsula Balcanică Am trăit mai multă vreme în mijlocul Meglenoromânilor, de asemenea multe veri de-arândul am petrecut în mijlocul Aromânilor originari din Pind așezăți în câteva sate mai mari din apropierea Veriei, cu toate acestea niciieri n'am avut impresia că femeile vorbesc altfel decât bărbații

De altfel fenomenul în sine nu este necunoscut lingvistilor de azi

Fără a intră mai adânc în chestiunea foarte mult discutată de lingviști, anume care ar fi partea de contribuție a femeii la schimbările ce se produc în evoluția unei limbi, astăzi se știe că anumiți factori precum conservatismul, interdicția lingvistică, elementul social, sau, în fine, predispoziția ce au unele femei pentru pronunțarea deosebită a unor anumite sunete și întrebunțarea mai deasă a unor anumite cuvinte, au contribuit, în toate timpurile și la toate popoarele, la o diferențiere cât de neînsemnată în graful femeilor

Despre primul factor nu este nevoie să relevăm niciun caz particular, deoarece fiecare dintre noi a avut prilejul să observe că oamenii mai bătrâni și, în special, femeile bătrâne, vorbesc cevă deosebit decât generațiile mai tinere La cei vechi, cazul relevat de Cicero a rămas clasic El mărturisește că ori de câte ori auzea vorbind pe soacra-sa Laelia, îi reamintea vorbirea bătrânilor Plautus și Nevius

Dar chiar interdicția lingvistică (tabù), care săpare deopotrivă de răspândită la amândouă sexurile, își are întrebunțare mai deasă la femei În privința aceasta nu este nevoie să ne referim la stăriile din Africa (Bantu), unde ne trimet tratatele de lingvistică, ca să vedem că femeilor le este interzis să pronunțe numele socrilor și cununaților. Obiceiul acesta există mai la toate popoarele din sudul

Dunării La Fărșeroți și Grămusteni, vorbesc despre populațiunile care se ocupă cu păstoritul, femeile, mai ales cele tinere, evită pentru mulți ani de-arândul să numească pe nume pe bărbatul și rudele lui mai de aproape La aceștia, de obiceiu, femeia nu stă la masă la olaltă cu bărbății, ea numai servește Iar când din felurite împrejurări și se îngăduie și ei să stea la masa comună, atunci ea se păzește să scoată o vorbă din gură, sau să numească pe nume pe cei prezenți la masă Pentru mulți ani de-arândul pronumele „năs” (dânsul) sau „el” însemnează pentru Tânăra Fărșeroată sau Grămusteană numele bărbatului Același lucru există și la Albanezi Faptul acesta a fost observat și de către Hahn „Sie darf ihren Mann nicht einmal beim Namen nennen, und schamt sich häufig andere beim Namen zu rufen, oder im Gespräche anzuführen die eben so heißen, wie dieser”¹⁾ Femeia albaneză, în primii ani de căsătorie, nu numai că se ferește să-i spună pe nume bărbatului, dar evită să se adreseze și la alții, dacă întâmplător și ei poartă numele bărbatului ei²⁾ Acest fel de interdicție se apropie de acela al familiei regale din Bantu femeile nu numai că nu trebuie să pronunțe numele bărbatului, fratelui, tatălui și al bunicului, dar, întru cât aceste nume, de cele mai multe ori, sănt compuse din mai multe cuvinte, în vorbirea curentă ele evită să întrebunțeze și aceste cuvinte Cevă mai mult, unele din ele evită să pronunțe chiar și sunetele din acele cuvinte³⁾

În ceea ce privește predispoziția particulară la femei, de a întrebunță în vorbire anumite sunete⁴⁾, avem relatările

¹⁾ *Alb Stud*, p 147

²⁾ Louis Benloew în lucrarea sa *Analyse de la langue albanaise* (Paris 1879), vorbind despre vechimea acestui obiceiu la Albanezi, citează un fapt relevat de Erodot, după care și femeile Ioniilor nu mâncau la masă împreună cu bărbății, și nu-i chemau pe nume

³⁾ OTTO JESPERSSEN. *Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung* Heidelberg, 1925, p 222

⁴⁾ Cuvântul *chaise* din limba franceză pentru *chaire*, cu schimbarea lui *s* în *r* se datorează femeilor din sec XVI, care, nu numai că erau în contra lui *r* rulat, dar și pe *r* obiceinuit îl pronunțau ca *s* (ib 228)

lui Cantemir cu privire la alterarea labialelor în dialectul dacoromân Fără a cunoaște precis dacă acest fenomen a pornit de la femei, este de ajuns să știm că, pe vremea eruditului domnitor, această alterare era mai des întrebunțată în graiul femeilor Așa se explică de ce bărbații, care vorbeau cu labialele alterate, erau luați în batjocură

Revenind la graiul femeilor fărșeroate, prima constatare de deosebire față de vorbirea bărbaților, am făcut-o la Corița. A treia zi după sosirea mea, fusesem invitat la masă de către farmacistul fărșerot din acel oraș, domnul Șănazu. La dejun, deși eram întovărășit de soția mea, femeile casei (soția domnului Șănazu, o Tânără româncă din Vlaholivadî, regiunea Olimp, ca și mama lui, o bătrână de 65 de ani, venită numai de o lună-două din Pleasa) după obiceiul locului n'au vrut să ia parte. Ele ajutau la serviciu. Astfel încât, la masă, eram numai eu cu soția, d-rul Șănazu și tatăl lui, un venerabil bătrân care, în toată viața lui, s'a îndeletnicit numai cu chervanele

Ajuns la Corița, numai de o zi două, în puținul interval n'am putut cunoaște decât pe Românii din oraș. Aceștia, deși în cea mai mare parte sănt Fărșeroți venuți de prin satele vecine, cu timpul și-au alterat puțin graiul, din cauza contactului lor cu Românii moscopoleni. De aceea, limba lor, cu toate că prezintă un oarecare interes pentru mine, totuși nu arătă prea multe deosebiri de graiul Fărșeroților, pe care îi auzisem cu mult înainte prin părțile Macedoniei. Numai după ce am cunoscut în târg pe Fărșeroții din interiorul Albaniei și am intrat în vorbă cu bătrânușul chervanagiu, am putut observa toate nuanțele de grai, care îl deosibesc de dialectul grămustean. Bătrânuș Șănazu, care era foarte vorbăreș și mi-a dat cele mai interesante lămuriri cu privire la drumurile chervanagiilor și la terminologia întrebunțată de ei, stăpânește dialectul fărșerot fără nici o influență de afară. Aceasta am observat-o atât în intervalul de trei patru ore cât am stat de vorbă cu el, cât și în cântecele pe care mi le-a cântat împreună cu fiul său după dejun. În vorbire avea un *r* velar obișnuit,

pe care fiul său, care îsprăvise liceul român din Bitolia și-și luase doctoratul în Italia, îl pierduse Dar graiul lui nu înfățișă nimic mai deosebit decât ceea ce oferă dialectul fărșerot

Imediat după ce am îsprăvit masa, bătrâna Șănazu a venit ca să stea împreună cu noi Întrând în vorbă cu ea, am rămas uimît de deosebirea ce prezintă limba ei pentru mine. La început această deosebire era atât de mare, încât trebuie să fiu bine atent ca să pot prinde tot ceea ce îmi vorbea. Un moment am crezut că femea are un defect de limbă Însă a doua zi, când am venit în contact cu alte Fărșeroate, m'am putut convinge că ele vorbesc puțin deosebit de bărbați În ziua târgului veniseră în oraș Fărșeroate din toate satele din apropierea Corișei și chiar din Muzachia La toate am putut constată același fenomen

Se înțelege că, spre a putea prinde această deosebire, nu este de ajuns numai urechea În vorbirea curentă nu auzi cuvinte, ci fraze Iar ca să poți prinde nuanțele întregului sistem de pronunțare, însenmând în cursul vorbirii fără să intrerupi, este un lucru aproape cu neputință. Nici semnele de care dispui la transcrierea sunetelor nu-ți pot ajuta prea mult la redarea exactă a tuturor nuanțelor de deosebire pe care le auzi bine, însă nu le poți așterne pe hârtie În privința aceasta poate numai experiența cu aparatele ar reuși să dea ceva mai mult În orice caz, mie mi-a fost greu să prind în scris tot ceea ce deosebește graiul femeilor de acela al bărbaților

Am observat numai că pronunțarea diftongului *ea* la cele mai multe femei se aude ca *e* Rostirea lui *u* final, dacă la bărbați șovăe, din contră, la femei aproape că nu se aude. Dintre celealte sunete ale graiului fărșerot, pronunțarea lui *r* velar la femei are ceva particular vibrațiunile uvulei și ale palatului moale sănt atât de intense încât, numai prin această singură particularitate, graiul lor se înfățișează ca ceva deosebit de acela al bărbaților La aceștia vibrațiunile lui *r* velar sănt mai slabe La multe femei l-am auzit rostindu-se cu vibrațiuni uvulare. După multe încercări

cu urechea ca să-l prind bine, am putut stabili că printre Fărșeroate sănt multe care pronunță *r* uvular¹⁾ Dar redarea lui *r* uvular la femei nu se mărginește numai la simpla variație a sunetului pe care îl produce, prin mai marea intensitate a vibrațiilor, ci și la efectul pe care acest sunet îl exercită asupra sunetelor vecine Aproape toate vocalele din apropierea lui *r* uvular le-am auzit pronunțându-se pe nas, iar cele accentuate, cevă mai lungi O frază *n-este arcoare fără mardzine* (mi-e frig fără margine, adică foarte mult) am auzit-o la femei *n-o aqcəqri fā'qā māqdžini*, cu a inițial de la *arcoari* pronunțat cevă mai închis, cu *oa* ca un *o* deschis obiceinuit la toți Fărșeroți, însă cevă mai lung și cu pronunțare nazală O frază ca *încărcăm pe mulări* (încărcăm (marfa) pe catârî) nici *n-aş* puteă-o transcrie exact, aşă cum mi-a sunat la ureche *ŋcăqcdm p̪i mōqđq̪i*, cu aceeași nuanță nasală a vocalelor și cu pronunțarea deschisă a lui *u* din silaba inițială a cuvântului *mulări*, pe care o auzeam mai mult ca un *o*

Dacă alături de aceste diferențieri de sunete mai ținem seamă de faptul că *r* se aude cam des în limba română, atunci ușor ne putem da seama de înfățișarea particulară a graiului femeiesc la Fărșeroți

5 GRAIUL FĂRȘEROT FĂTĂ DE DIALECTUL AROMÂN

Din particularitățile de graiu enumărate în cele două capitole precedente, reiese clar că limba Fărșeroților se deosebește de vorbirea celorlalți Aromâni din sudul Peninsulei Balcanice Din textele aromâne publicate până azi, ca și din puținele studii făcute asupra dialectului, rezultă că, deși dialectul comun se arată unitar pentru toți Aromâni în sensul că toți se pot înțelege fără multă greutate, există o nunață de deosebire între graiul Aromânilor din Pind și între graiul Aromânilor originari din Gramos Cei dintâi, împreună cu Români din Tesalia, formează *grupul Aromânilor*

¹⁾ Vezi despre aceasta capitolul *Influența albaneză*

din sud. Cei din urmă, încru cât se găsesc răspândiți mai mult prin Macedonia, formează *grupul Aromânilor din nord*. Amestecuri există din amândouă părțile. Astfel un bun număr de Români din sud se găsesc printre Românii de nord. De asemenea la sud se găsesc populațiuni care nu sănt venite de la nord, însă al căror graiu arată apropiere cu dialectul Aromânilor din nord. În această deosebire de graiu facem, desigur, abstracție de influențele streine. Faptul că cei de la sud au mai multe elemente grecești, iar cei de la nord au suferit mai mult de pe urma influenții albanoslavone, nu schimbă încru nimic trăsăturile caracteristice din fiecare grup.

Cele mai mari deosebiri care se observă între graiul Aromânilor din sud și între acela vorbit la nord se reduc la următoarele patru puncte:

1 Sincopa. Acest fenomen se observă peste tot în dialectul aromân și el provine, desigur, din cauza intensității mai mari a accentului în vorbirea tuturor Aromânilor. Dar la Aromâni din sud el se arată pe o scară mult mai înaintată. Forme ca *totna*, *si alnă*, *adră* după aceea *măsat*, *psin*, *va tsem*, *va ngăm* etc pentru *totuna* „totdeauna” *se-alnă*, „se sui”, *adără* „făcù” *mușat* „frumos”, *putsin* „puțin”, *va s-nă dutsem* „o să ne ducem”, *va s-măcăm*, etc sănt curente în vorbirea Românilor din sud.

2 Prefacerea lui *e* în *i* în poziție neaccentuată. Acest fenomen este general în dialectul aromân. Însă pe când în graiul din nord, *-e* posttonic rămâne neschimbat, la Aromâni din sud el trece pretutindeni în *i*. Formele frate parte, poamele, oasele etc la nord se pronunță frate, parte, poamile, oasile, iar la sud: frăți, parti, poamili, oasili.

3 Formarea viitorului. În vreme ce în graiul Românilor din nord se obișnuiesc formele *va să*, *va si*, *va s-fac* (adică *va* în unire cu conj. *să*, *si*, *s-*), la sud avem numai *va*, *vai fac* (adică *va* sau *vai*, fără conj. *să* *si* *s-*). S-ar putea ca această particularitate să se datorească unei influențe grecești. Fapt este că, din cauza ei, graiul Românilor din sud se deosebește de acela al Românilor din nord.

4 Întrebunțarea pronumelui personal în locul pronumelui posesiv. În dialectul din sud expresiunii ca *sqatsile-lă* „prietenele ei” (*Flambura I* p. 13), *casa-lă* „casa lor” (*Lumina I* p. 172), *yinlu-nă* „vinul nostru”, *măcarea-nă* „mâncarea noastră” (*Flambura I*, nr III p. 5), *pri la case-lă* „pe la casele lor” (ib.), *ca tutu-nă* „ca noi toți” (ib. nr 6—7 p. 24), *gōnli-nă* „tinerii noștri” (*Lumina IV*, 284) etc sănt foarte răspândite. Tot în acest dialect, subînăruirea graiului grecesc, se obiceaște nu numai repetarea obiectului cu ajutorul pronumelui personal, ca peste tot în limba română, dar și a subiectului cu ajutorul aceluiași pronume. *Parlu atsel strîmbul ȳu ȳasti-l?* „parul cel strîmb unde este el?”, *pulu atsel ȳu suntu-l?* „pasările acele unde sănt ele?” (*Lit Pop* 30) Că în toate aceste construcții forma pronominală pentru înlocuirea subiectului, vine de la acuzativ, aceasta se vede din următoarele fraze „*foclu ȳu-l ȳaste?* „focul unde el este?” *Stroplu ȳu-l ȳaste?* „prăjina unde ea este?” *Hascile ȳu-le suntu?* „coțofanele unde ele sănt?” (*Lit Pop*, 32); *agrul ȳu-l ȳaste?* „ogorul acela unde el este?” (ib.)

Această întrebunțare a pronumelui personal, în cazul săntă este foară redusă la Aromâni din nord, iar în cazul din urmă nu există

Dacă vom încercă acum să facem o comparație între graiul Românilor din Albania și între vorbirea celorlalte două grupuri, vom vedea că el se apropiă mai mult de graiul Românilor de nord, cu alte cuvinte de graiul grămustean. Vom urmări această apropiere după cele patru puncte stabilite mai sus, ca să vedem perfectă coincidență ce există între unul și altul.

1. Sincopa din graiul Românilor din sud nu există în limba Românilor din Albania. Aci n' am nevoie să dau exemple, căci în materialul ce urmează la capitolul schimbărilor fonetice din limba Fărșeroților, se găsesc destule. Din acest punct de vedere toți Români din Albania vorbesc la fel ca Grămostenii.

2. Trecerea lui *e* în *i* astăzi există și în graiul Românilor din Albania, însă nu ca la Români din sud. Să la ei -*e* post-

tonic se păstrează ca atare, deși la unu se pronunță mai închis, iar la altu ajunge până la i. Fapt este că la scriitorii din sec XVIII trecerea lui e în i este mult mai rară. Aci avem e păstrat nu numai când era la sfârșitul cuvântului, dar și în mijlocul cuvântului, după sau chiar și înainte de accent. *Posttonic*, la Ucuta. *dzedzet* (dzədžit) „deget” 9/69, *dzatsele* (dzatsile) „cele zece” 39/91, *fatsem* (fatsim) „facem” 4/65, *bunele* (bunile) 37/89, *etele* (etile) „lumile” 1/575 La Cavallioti. *cânepă* (cânipă) 366, *cântecu* (cântic) 1012, *seatsera* (șeațire) „seceră” 240, *dzinere* (dzinire) „gineră” 152 La Danuł *fetseră* (featsiră) 2/118, 2/129, *peperu* (peapiñi) 11/134 etc *Protonic*, la Ucuta *pecuraru* (picurăr) 10/69, *departe*, 44/93, *versai* (vîrsai) „vârsai” 29/83, *se me nclinu* (s-mi-ncl'in) „să mă închin” 2/65, 4/65, *semnate* (simnate) 5/67.—La Cavallioti *derept* (dreptu) 226; *bešică* (bišică) 1076, *denapor* (dinapor) 694, *desnerdătoru* (diznurdător) „desmierdător” 432; *pericul* (—) 383, *peturiclc* (piturnic'l'e), *potărniche*” etc —La Danuł. *berbesli* (burbesli') 3/119, *departe* (diparte) 4/120, *peturicla* (piturnicla) 5/123, *se nu se deslekjasca* (sî nu s-dislikască) 16/174 etc.

3 În graiul tuturor Românilor din Albania viitorul se formează numai ca în limba Românilor din nord. Citate nu mai dau, deoarece ele se văd din materialul tratat la partea gramaticală Scriviorii aromâni din sec. XVIII, care sănt toți originari din Albania, întrebuiuțează același viitor ca și Grămostenii

4 Întrebuiuțarea pronumei personali în locul celui posesiv se întâlnește în graiul Românilor din Albania în măsura în care se întrebuiuțează la Aromâni din nord, construcțiuni ca *sora-nă*, *fratrl-nă* etc n'am auzit la Fărșeroți ca și la ceilalți Români din Albania

Din aceste coincidențe rezultă că, cel puțin după graiu, Români din Albania arată o apropiere mai mare de Grămostenii

6 GRAIUL FĂRŞEROT ŞI DIALECTUL MEGLENIT

Privind pe hartă așezările Fărșeroților în Peninsula Balcanică, vom vedea că ei ocupă niște regiuni care se află

situate la distanțe mari de ținutul ocupat de Meglenoromâni. De aceea nu poate fi vorba despre un amestec mai nou între unu și alții. Acest amestec, după mine, este exclus și pentru Fărșeroți și așezăți în urmă de tot, în ținutul Veriei sau în cele câteva sate din apropierea orașului Vodenă-Edessa. Mișcările de transhumanță ale acestora făcându-se, după cum am arătat în *Românii Nomazi*¹⁾, în direcțiuni deosebite de ținutul Caragiova, în apropierea căruia se află așezăți Meglenoromâni, un amestec, în timpurile mai nouă, între unu și alții este exclus. De aci rezultă că dacă, de fapt, există unele asemănări în limba Fărșeroților și a Meglenoromânilor, explicarea lor trebuie căutată altrove.

Deocamdată voiu însără cazurile de limbă, care nu se par identice cu cele din graiul meglenit, după aceea voiu trece la lămurirea lor.

În fonetism avem

1 Înlocuirea lui *l* prin *y* și *i* *fumeyle* (pentru *fumelle*) „familile”, *caysi* (pentru *calli*) „caii”. În dialectul meglenit avem la fel *bou* (pentru *bol*), *puił* (pentru *pułil*) „puin” (cf *Meglenoromâni I* 134, § 57).

2 Pronunțarea lui *l* ca *t* *saltsă* (pentru *salťă*) „salcie” pl *sats* și *säts* (pentru *sălt*), *mołt* (pentru *multu*) „mult”. În dialectul meglenit avem același fenomen, însă cu o extensiune mult mai redusă. Acăi el se arată mai mult la sfârșitul cuvintelor (cf *Meglenoromâni I* 135, § 59).

3 Dispariția lui *u* după o grupă de consonante, afară de cazul când ultima este o lichidă *kęqb* (pentru *herbu*) „fierb”, *sänt* (pentru *säntu*, *suntu*), „sânt”. Același fenomen există și în dialectul meglenit (cf *Meglenoromâni I* 120, § 43).

În flexiune

1 Articularea substantivelor masculine și ambigene, care se sfârșesc într-o consonantă sau *u*, se face cu *l*. Acest *l* nu se pronunță, întocmai ca în dialectul meglenit *unu*

¹⁾ Cf p. 75

(pentru *unlu*) „unul”, *focu* (pentru *foclu*) „focul” (Pentru dialectul meglenit cf *Meglenoromâni* 145, § 73)

2 În graiul Fărșeroților am întâlnit sufixul adverbial *-ura*, *-ăra*, același cu sufixul din dialectul aromân *-lui*, care se întrebunează la adverbe și mai cu seamă la formarea participiului prezent activ, cum ar fi în *învărligalui* sau *cîntîndalui* de la *învărliga* „împrejur” și „cântând”. Această terminațiune, în graiul Fărșeroților, este întrebunțată cam rar Eu am auzit-o de două ori, iar în texte am întâlnit-o de trei ori *năgoșuqa* în fraza *fîcoqu lo calęa năgoșuqa=băiatul apucă drumul în jos (la vale) 17/XVII; de-ahîmuqa* în citatul *pănă dîpăqopoya cătsaq calęa de-ahîmuqa=în cele din urmă apucără drumul la vale. Să qasa s-căqună Când bagă căquinile, cuscqiy yin dăvădqigăqa ș-aqñică ñedz = seara se cunună (este vorba despre obiceiurile la nuntă), când pun cununile pe cap, cuscru merg de jur împrejur și aruncă orz peste miri (14/XVII)*. Această formă este dată și într'un beasm din culegerea lui Per Papahagi *Mutreă gini s-ti anvărtești dî avărigăra a grambolui și s-lu agudești puști căculă n-cap =ută-te bine, să te învărtești împrejurul mirelui și să-l lovești peste căciulă în cap (Basme 32/482)*. Povestea din care am extras citatul este dată din Pleasa Ea vine de la Fărșeroți și însuși povestitorul, Foțiu S. Balamaci, este un Fărșerot, originar din Pleasa (Albania). Același autor, într'o descriere amănunțită despre nunta la Fărșeroți, repetă expresia în fraza următoare *După astă bagă puști dedz lîna aroșă dî pîavrigăra — că lîna esti gini scărmînată și kîptinată — și amvîlesc dedzili gini=după aceasta pun peste ramuri lână roșie de jur împrejur (este vorba de steagul cu lână roșie pe vîrf, pe care Fărșeroții îl fac la nuntă), căci lâna este bine scărmânată și pieptenată — și îmvelesc ramurile bine¹⁾*. Aceeași persoană scrie odată *avărigăra* altă dată *avrígăra*.

¹⁾ FOTIU G. BALAMACE, *Numta la Fărșeroți*, publicat în *Almanah Macedo-român*, anul IV (1903) p. 79—32

În dialectul meghenoromân se întâlnește aceeași terminațiu -*ăra*, care apare și subt forma -*ura* și -*urlea* pentru formarea gerundiului *lägöndära* „alergând” de la *lag* (arom. *alag*) „alerg”. De asemenea *lägöndura* etc (cf. *Meglenoromâni* I 170, § 119)

Luând acum pe rând asemănările însărate la fonetism, cred că punctul 1 este o evoluție paralelă și independentă de același fenomen din dialectul meghenit. La întrebarea, de ce această evoluție se arată numai la Fărșeroți, atunci când ea lipsește cu desăvârșire la celealte tulpi aromânești, de o camdată, nu putem da nici un răspuns. Punctul 2 este o influență albaneză, la fel după cum la Megleniți el este o influență slavă. Punctul 3, este iarăși un fenomen, care ar putea avea o legătură cu graiul meghenit, dar care se poate foarte bine explică în felul punctului 1.

În flexiune apropierele sănt și mai izbitoare. Acì avem mai întâi asemănarea din punctul 1, care face ca graiul Fărșeroților să se apropie de dialectul dacoromân tot atât de mult ca limba Meglenoromânilor. În textele scriitorilor aromâni din sec. XVIII această particularitate nu există; ea este specifică graiului fărșerot și ar putea fi veche. Dacă și acest fenomen trebue privit ca cevă care a evoluat independent de graiul Dacoromânilor și Meglenoromânilor, nu mă pot pronunța. Presupun mai degrabă că el ar putea fi o particularitate străină de graiul aromânesc. După cum la Meglenoromâni asemănările de grai cu dialectul dacoromân mi le-am explicat din contactul acestora cu Români nordici, tot așa și particularitatea articulării substantivelor masculine și ambigene la Fărșeroți ar putea reprezenta un rest din graiul unui amestec de populațiu care ar fi venit din spatele părțile nord-apusene ale Peninsulei Balcanice. Exprimându-mi această simplă presupunere, recunosc că ea nu poate avea însemnatatea aceleiasi particularități din graiul meghenit. În acest dialect, alături de ea, mai sănt și alte asemănări. În graiul Fărșeroților apropierele de dialectul dacoromân sănt foarte reduse.

Trecând la punctul 2 din flexiune, și aci trebuie să recunoaștem că avem un caz de asemănare cu dialectul meglenit, în virtutea căruia graiul Fărșeroților se apropie mai mult decât limba celoralte tulpini aromânești de dialectul dacoromân. În *Meglenoromâni* (p. 170, § 119), ocupându-mă cu originea sufixului *-ăra* (*-ura*, *-urlea*), l-am adus în legătură cu același sufix din *cindură-că* dacoromân. Lăsând la o parte chestiunea despre originea sufixului, care este foarte complicată¹⁾, vreau să accentuez aci numai asupra faptului că identitatea lui cu același sufix din meglenila și dacoromâna ne duce iarăși la presupunerea exprimată la punctul 1 din flexiune.

7 INFLUENȚA ALBANEZĂ

Dintre toate populațiunile românești din sudul Peninsulei Balcanice, Fărșeroții au suferit cea mai puternică înrâuriere din partea Albanezilor, ca unii care locuiesc veacuri de-a-rândul în mijlocul lor.

Această înrâuriere se arată în două direcții: 1) în manifestările lor spirituale și artistice, 2) în limbă.

I Dacă se apucă cineva să studieze întreaga literatură populară a popoarelor din sudul Dunării, observă numai decât că există o asemănare izbitoare aproape în toate motivele care stau la baza poveștilor populare. Această asemănare am putut-o constată la început, când am studiat înrâurierea slavă asupra Meglenoromânilor. Povestile acestora, cu foarte puține deosebiri, se regăsesc și la Bulgariei din Meglen. Aceeași constatare se poate face și pentru literatura populară aromână față de literatura greacă, albaneză.

¹⁾ Originea suf. megl. *-ăra* (*-ura*) este studiată și de Philippide (*Originea Românilor*, II, p. 474). Autorul, reproducând explicarea pe care am dat-o eu, respinge ca cevă „cu totul nefundată” părerea lui G. Pascu (*Archivum Romanicum* X anul 1926, p. 465), după care *-ura* de la participiul prezent activ meglenit ar fi împrumutată de la forma *-urd* (*-ură*) a participiului trecut pasiv albanez.

sau bulgară La Fărșeroți procesul de înrâurire a mers cevă mai departe, întrucât, din acele câteva basme pe care le-am putut culege, am observat că mai toate există și în albanezește Astfel basmul XVII este pur și simplu o reproducere a basmului albanez „Kerozi” publicat de G. Meyer¹). Aceeași constatare se poate face și despre basmul XVIII După conținut, și cu oarecare mici modificări, el reproduce povestea albăneză „Pljaku keshilon”²), în care un bătrân înțelept vinde sfaturi pe bani La Albanezi un sfat costă numai un gros, la Fărșeroți o liră turcească

Cam aceeași constatare se poate face și în domeniul frazeologiei și al proverbelor Aci un punct de deosebire ne oferă lipsa acelorași expresiuni și proverbe din dialectul aromân comun Când o expresiune sau un proverb se găsește numai la Fărșeroți, însă lipsește la ceilalți Aromâni și, în același timp, se găsește la Albanezi, atunci putem deduce cu oarecare siguranță că Fărșeroții le-au împrumutat de la Albanezi Dar rari sănt aceste cazuri Cele mai multe se întâlnesc și la unii și la alții Astfel proverbul *ma no-ai borğı intră ķefili, ma no-ai lucru intră vekili* se întâlnește la Albanezi *mos patsk borxh hin kjeſil, mos patsk punē banu vekjil*=dacă n'ai datorii, bagă-te zălog, dacă n'ai treabă fă-te martor la judecată, și există, poate, și la Aromâni Tot aşa am auzit la Fărșeroți *ntreabă ună sută de inși să fă cum știu tine*, proverb care se regăsește la Albanezi în *pyet ni kjinđ vet e ban si tē desh vet*=întrebă-te la o sută de inși și fă cum știi tu, dar care există, poate, nu numai la Aromâni, ci și la celealte popoare balcanice

Numai cântecele Fărșeroților se deosebesc, în ce privește conținutul, de acelea ale poporului albanez. Ca să-mi pot da mai bine seama despre această deosebire, am încercat să studiez literatura populară albăneză mai întâiu în „Kenge Popullore” a lui *Prenush*, după aceea în marea colecție

¹⁾ G MEYER, *Albanesische Grammatik* p 61

²⁾ Ib , p 59

a lui *Spiro Risto Dine*¹⁾ în culegerile mai nouă făcute de *Nazi O Mamaku*²⁾ și *Dhori Koti*³⁾ în afară, bine înțeles de ceea ce s'a publicat înainte de G Meyer⁴⁾, Petersen și Hahn Nicăeri n'am putut da de vreo urmă de apropiere. La obiceiurile de nuntă, atât Albanezii cât și Fărșeroții au cântece cu un conținut foarte mișcător, cum sănt bunăoară acelea când se desparte mireasa de părinți și-si ia rămas bun de la ei. Toate au un conținut deosebit la unii ca și la alții. La Fărșeroții, în afară de poezile erotice, care se nasc din aceleasi sentimente de dragoste, restul se referă fie la viața de munte, fie la mutările cu caravanele.

Nu tot aceeași constatare am putut-o face pentru melodia cântecelor.

Pe Fărșeroții i-am auzit cântând pentru întâia dată în Macedonia, la Selia de sus, în apropiere de ținutul Veriei, ca și în satele Gramaticova și Cândrova de lângă Vodena-Edessa. Melodia este orientală cu caracter mai mult trist decât vesel. Același caracter îl au, în cea mai mare parte, și cântecele aromânești, judecând după melodurile cântate în Macedonia. Cu toate acestea, o deosebire între unele și altele există. În vreme ce Aromânii cântă toți aceeași melodie, la Fărșeroții, din contră, numai unul singur — solistul — cântă o melodie mai mult recitată, iar toți ceilalți țin o notă — de obicei tonica. Când solistul a îsprăvit de cântat versul, atunci toți ceilalți care îl acompaniază ținându-i isonul, „ta'le cântecu” tare cântecul, adecă repetă cu o voce cevă mai tare ultimele cuvinte ale solistului.

Aceste cântece, pe care le auzeam foarte rar în Macedonia, deoarece rare erau și Fărșeroții prin părțile acelea, le ascultam cu multă atenție. Caracterul lor mai mult jalmic ca și felul cum erau executate înfățișau pentru mine cevă cu totul deosebit. La început am crezut că este cevă specific fărșerotesc în ele. În călătoria mea din Albania,

¹⁾ *Valët e Detit*, Sofia, 1902

²⁾ *Burbuqet e prenverës* Tirane 1928

³⁾ *Këngëtore e Re*, Corçë, 1929

⁴⁾ *Alban Stud*, VI

auzind aceeași melodie și la Albanezi, cântată la fel ca și la Fărșeroți de un solist și de alți câțivă care îl acompaniau, am ghicit numai decât că există o legătură între cântecele fărșeroaste și cele albanezești. Nu pot afirma, desigur, că această legătură pentru cântecele fărșeroaste ar putea avea ca bază o influență albaneză. Chestiunea trebuie studiată mai în amănunt și de către specialiști. Aci, vorbind despre influența albaneză la Fărșeroți, vreau să atrag luarea aminte numai asupra asemănării ce există între melodiiile fărșeroaste și între cele albanezești¹⁾.

II În limbă, influența albaneză este mult mai neînsemnată decât s-ar crede la primul moment. După ce cineva a petrecut câtăvă vremie în Albania, în mijlocul Fărșeroșilor, rămâne uimit de puțina influență pe care Albanezii au exercitat-o asupra lor. În special în lexic, numărul cuvintelor albaneze intrate în limbă Fărșeroșilor este foarte redus. Pentru unul care cunoaște dialectul aromân, auzind pentru întâia dată pe Fărșeroți vorbind, simte oarecare deosebire numai în felul de pronunțare, nu însă și în cuvinte. Dintre acestea au intrat foarte puține în graiul Fărșeroșilor, care nu se găsesc în dialectul Aromânilor din Macedonia sau în scrierile autorilor aromâni din sec. XVIII.

Forme străine pe care nu le cunoșteam decât din limba albaneză, repetate mai des în graiul Fărșeroșilor ar fi *tepăr* (alb *teper*) „mai mult”, auzit des la târg în gura Fărșeroatelor, *măçauă* în *măçaua muntelui* „vârful muntelui” alb *maje*, mai vechiu *malje* („vârf”), *vrapă*²⁾ „grabă” în *muqăgle* aveă *loata văpă*, nu *puțai s-li tsan*. catărui își luaseră un avânt, nu puteai să-i ții. (Schepuri, Muz.), *brecuše* „pantaloni negri și largi”, auzit foarte des la Români din Cavaia, la „gunusaru” (spoitorii) din Tirana (alb *brekē lat braca*, cu plur alb *brekaše*), *vălm̄ent* (auzit numai o singură dată) „războiu de țesut” (alb *avliment* și *avlement*),

¹⁾ Primele melodii populare la Albanezi le-am auzit în Corita, într'o grădină în care m'au condus domnii Const. Zega și C. Araia.

²⁾ Se întâlnește foarte rar și la Români din Macedonia.

paqamändä „plug“ și alte care se văd în materialul publicat. În cîntecele fărșerotești găsim câteodată fraze albanezești La mânări Fărșeroții se servesc de obicei de cuvinte românești, însă ei întrebuiuțează și nume albanezești

În afară de cuvinte, mai există câteva înrâuriri gramaticale, care sănt cunoscute din limba scriitorilor aromâni din sec XVIII și despre care am vorbit mai pe larg în studiul meu *Raporturile albano-române*¹⁾

Aici mă voi referi numai la unele chestiuni

Dacă pronunțarea guturală a lui *t* este de origine albaneză, atunci prefacerea lui într'o spirantă sonoră (*γ*) poate fi privită ca o evoluție mai departe pe teren aromânesc, deși acest fenomen se găsește și la Albanezii din Sicilia În dialectul acestor Albanezi avem *yemp*, *-bi* pentru alb. *temp*, *-bi* „Napf” Tot aşă *γambaris* pentru *tambaris* „leuchte, glanze” derivat dintr'un gr *λαμπάρω* (G Meyer, *Etym Wb der alb Spr* 232) O formă *γumbadă* cu înțelesul „lumânare mare, făclie” se putea naște în graiul Fărșeroților tot aşă de bine ca *γambaris* la Albanezii din Sicilia, cu toate că cuvântul are aceeași origine În graiul acestor Albanezi întâlnim și o spirantă surdă (*lh*) în locul lui *l*: *mahkuam* „verflucht” același cu *matekonj* „verfluche, thue in den Kirchenbann”, înrudit cu *maltzohem* (arom măritsăscu) din lat. *malitiare*

În dialectul meglenit *l* gutural de origine slavă s'a vocalizat, ajungând la *u*, cu o evoluție proprie (*Meglenoromânia* I 135 § 60). În graiul Fărșeroților întâlnim același fenomen, tot ca o evoluție proprie. *psautu* „cântăreț” pentru *psaltu*, care există și în dial. aromân din ngr Tot aşă *psăutisescu* „cânt la strană” în fraza: *cănd psăutisęa fićoqu, csenitu ntqibă* (când cântă la strană băiatul, streinul întrebă 26/XVIII) Acest *u* mai târziu a dispărut, despre care vezi citatele la Fonologie

Dacă pronunțarea lui *r* cu vibrațiuni apicale (*r̩*), atunci când provine din *rl*, *rn*, este o influență albaneză, din contră,

¹⁾ Cf *Dacoromania*, II, p 443-554

rostirea același *r*, când rezultă dintr'un *r* inițial sau intervocalic, trebuie socotită ca o evoluție proprie a graiului fărșerot, având în vedere că, odată, ea a existat peste tot în limba română¹⁾ Același lucru se poate spune și despre *r* cu articulațiune velară (*ø*), despre care Philippide nu știe ce să credă, întru cât „datele învățătilor ne lasă în încurcătură”

Aprecierea aspectului sonor al unui sunet, care lipsește în graiul cercetătorului lingvist, este foarte greu de făcut. De aceea trebuie să mărturisesc, de la început, că, atunci când am auzit sunetul *r* pronunțându-se pentru întâia dată de către Fărșeroți, deși simțeam bine că rostirea lui reprezintă sonorități deosebite, eu nu-mi puteam da seamă exact despre linia de despărțire între pronunțarea velară și pronunțarea lui uvulară Abia mai târziu, după ce urechea mea începuse să fie cevă mai exersată în perceperea nuanțelor de sonorități, mi-am putut da seama despre această diferență. După câte am putut auzi eu, *r* velar la Fărșeroți este peste tot un sunet spirant cu vibrațiuni produse din atingerea părții posterioare a limbii cu vălul palatalului²⁾. De această pronunțare comună pentru toți Fărșeroții de la țară trebuie deosebită rostirea Fărșeroatelor. La multe din ele am auzit un *r* rulat cu vibrațiuni atât de tari, încât el producea o schimbare și în timbrul vocalelor din apropierea lui³⁾.

¹⁾ Despre vechimea acestui *r* în limba română se poate vedea acum lucrarea lui A. Philippide (*Originea Românilor*, II, p. 101), în care se dau citate din literatura veche și dialectală.

²⁾ „Vor allen Dingen haben sie [die Färserioten] einen durch Reibungen des Gaumensegels mit dem hinteren Zungenrücken hervorgerufenen Geräuschlaut, der eher gutturaler Spirans als *r*-Laut ist” (Weigand, *Die Arcmenen*, II, 186).

Rosetti, care a studiat graiul Fărșeroților din Cadrilater, definește la fel ca Weigand „un sunet spirant și vibrat în sensul că uvula și palatul moale intră în vibrațiune” (*Grai și Suflet*, IV, p. 21).

³⁾ Aci sănt dator să spun un cuvânt de mulțumire d-lui E. Petrovici, asistent la Laboratorul de fonetică experimentală de la Universitatea din Cluj, pentru lămuririle experimentale ce a binevoit să-mi dea cu privire la deoseberea dintre *r* rulat și *r* graseiat.

Sunetul nazal pe care îl au Fărșeroții trebuie să fie o influență albaneză. Rămâne numai să știm de unde au împrumutat această particularitate. Muzachia se află în Albania locuită de Toschi. Este drept că unu dintre Fărșeroții se găsesc și la nord de râul Scumbi, aproape de Cavaia. După Hahn, așezării fărșeroțești se mai aflau odată aproape de Șiak, lângă Tirana. În orice caz, acest sunet în graiul Fărșeroților trebuie să vină de la Albanezii gheghi. Aci observ, că la Fărșeroții, el se arată înaintea unei consoante nazale și, mai ales, la vocalele din apropierea lui r velar (ə).

8. ORIGINEA FĂRȘEROȚILOR

Din expunerile făcute în capitolele precedente, s-ar putea trage următoarele trei concluzii:

I. În ce privește deosebirea care există astăzi după graiu, între Români din Albania stabiliți în orașe și între aceia de la țară — Fărșeroții — din considerațiunile expuse în cap. 3 reiese că, la început, și unii și alții vorbeau aceeași limbă cu aceleași particularități, pe care astăzi le mai păstrează în măsură mai mare numai Fărșeroții. Din această constatare mai rezultă că, la început, atât Români din Albania de la țară cât și cei de la orașe formau o singură populație.

Limba acestei populații, comparată cu graiul Aromânilor din sud (Tesalia, Epir) sau cu graiul Aromânilor din nord (Macedonia), se apropie, după cum am văzut în cap. 6, de idionul grămustean, vorbit de către Aromâni din Macedonia. Această apropiere s-ar putea explică din contactul Românilor din Albania cu Românii din munții Gramos. Acest munte, cu ramificațiile lui care intră atât de adânc în Albania, cuprinde ținutul Coriței Munțele Morava, la poalele căruia se află satele românești Pleasa, Dișnita, etc., și chiar orașul Corița, este o ramificație a muntelui Gramos. Păstorii grămusteni, ducând aceeași viață nomadă ca și Fărșeroții, trecerea lor din Gramos în Albania se faceă — după cum se face și azi — fără multă greutate. De aceea

eu socotesc că centrele românești din apropierea Moscopolei și chiar Moscopole, la început, trebuie să fi avut o populațiuine amestecată cu Români din muntele Gramos

Weigand, ocupându-se în treacăt cu această chestiune, vede în Români din orașele albaneze un amestec de Fărșeroți cu Români din Tesalia „Ich sehe in der heutigen nicht faršeriotschen aromunischen Bevolkerung Albaniens eine Mischung von Megalovlachiten aus Thessalien und Farše-rioten”¹⁾ S-ar putea să fi existat printre Fărșeroți și Români din Tesalia. Mie însă nu-mi vine să admit acest lucru, mai întâi din cauza limbii, după aceea și din pricina cursului mutărilor la păstorii Aromâni. În câmpurile Tesaliei se coborau la iernatec Români din Pind și din ținuturile muntoase ale Albaniei, nu invers. Poate numai dacă am admite că Români din părțile muntoase ale Tesaliei veneau la iernatec în câmpia Muzachiei, sau, în fine, păstorii din câmpia Tesaliei se duceau la văratec în munții Albaniei. În orice caz, în materie de migrațiuine la păstorii aromâni de pretutindeni, fiind posibilă orice mișcare, n'ar fi cu neputință să fie adevărată și părerea lui Weigand. Numai că, judecând după mutările păstorilor nomazi din veacul din urmă, nu avem nici o mențiune despre cele două posibilități din urmă²⁾

II Din considerațiunile expuse în cap 2, rezultă că, dacă limba tuturor Românilor din Albania era la început uni-

¹⁾ *Die Aromunen*, II, 351

²⁾ Rosetti (o c p 2), înșirând părerile scritorilor care s-au pronunțat asupra originii Fărșeroților, spune „Părerea lui Capidan, care susține că Fărșeroții vin din Pind, până în prezent este o ipoteză” (p 2) Firește că tot ceea ce am spus în această privință în lucrarea mea *Români Nomazi* a fost o simplă ipoteză. În lipsă de documente istorice, tot ipoteză rămâne și ceea ce spun acum. Numai că eu n'am afirmat ceea ce îmi atribue Rosetti. Iată ce am scris la p 42 din lucrarea mea citată, la care se referă autorul „Păstorii aromâni din regiunea muntoasă a Gramostei și unii chiar din Pind s'au revărsat aproape peste toată Albania de miazăzi” În acest pasaj se spune limpede că este vorba despre păstorii din GRAMOSTE și numai „unii chiar din Pind”. Așa stănd lucrurilor, mă mir cum a ajuns Rosetti să-mi atribue o părere care nu-mi aparține

tară, prin anumite particularități, ea se deosebea de limba Aromânilor de pretutindeni Această deosebire împreună cu unele mici asemănări care le arată cu graiul meglenit, despre care s'a vorbit în cap 6, dacă nu sănt dovezi suficiente pentru identificarea, ca origine, a Fărșeroților cu Meglenoromânii, ele arată, însă, că dintre populațiunile românești din sudul Dunării, după Meglenoromâni, Fărșeroții sănt aceia, care, în graiu, se apropie mai mult de Dacoromâni

Cea mai firească explicare a acestei apropiieri am putea-o găsi în evoluția independentă a unor fenomene de limbă, care putea să aibă loc de o potrivă în graiul Fărșeroților ca și în dialectul dacoromân

Dacă ar fi însă să ne explicăm în felul cum ne-am lămurit apropierea mai mare dintre graiul fărșerot și graiul grămustean, prin amestecul Grămustenilor cu Fărșeroții, atunci n'ar fi exclus faptul ca Fărșeroții să se fi amestecat odată cu tulpini din acei Români apuseni, despre care a vorbit Pușcariu în lucrarea sa *Istroromânu I*¹⁾. Acești Români apuseni se coborau cu turmele lor până în părțile centrale ale Albaniei, acolo unde se găsesc Fărșeroții De asemenea Fărșeroții, în peregrinările lor cu turmele sau cu chervanele, ajungeau la miazănoapte până în Dalmatia și Croația²⁾. Prin urmare, un amestec între unii și alții, pentru vremurile mai vechi, n'ar putea fi exclus

III În ceea ce privește, acum, vechimea Fărșeroților în Albania, asupra acestei chestiuni datele lingvistice nu ne dau lămuriri precise Din materialul studiat până acum, se poate face următoarea constatare după cum Aromâni din Tesalia și Epir nu au nimic mai vechiu din contactul lor cu Grecii, care să nu se găsească și la ceilalți Aromâni din Macedonia, unde n'a existat și nu există Greci propriu

¹⁾ SEXTIL PUȘCARIU, *Studiu Istroromâne II* (1926), p 4 și urm Vezi și studiul meu *Români din Peninsula Balcanică în Anuarul Inst de Ist Nation* (1923), p 112 ca și *Macedoromâni, vechimea și însemnatatea lor istorică în Peninsula Balcanică*, ibid (1927) p 187

²⁾ Vezi N IORGA, *Cinci conferințe despre Veneția* București, 1914, p 116-119.

zis, tot aşă și Fărșeroții din Albania nu păstrează nimic mai vechiu din contactul lor cu Albanezii, care să nu se găsească la Aromâni din celealte ținuturi, în care Albanezii sau nu există sau sănăt de curând veniți

Date lingvistice despre un contact străvechiu dintre unii și alții, cevă mai pronunțat decât l-am cunoscut în studiul raporturilor albano-romane, nu există. Din această constatăre rezultă sau că Fărșeroții au venit mai târziu acolo unde îi găsim azi, în mijlocul Albanezilor, sau că Albanezii s-au coborât mai târziu în părțile centrale și meridionale ale Albaniei

Pentru aceste două posibilități ne vorbesc nu numai datele lingvistice dar și dovezile istorice oricărui Albanez vor fi existat odată în Albania centrală și meridională, grosul populației albaneze de mai târziu s'a coborât din părțile de miazănoapte. Și tot aşă, oricărui Aromân străvechi vor fi existat odată ca populație flotantă în Albania, grosul ei a venit tot din miazănoapte, de acolo unde, împreună cu Dacoromâni, au format odată limba românească unitară

9 STRÂNGEREA MATERIALULUI

Scopul călătoriei mele în Albania n'a fost ca să întreprind anchete pe teren, ci numai să-mi fac o idee despre trăsăturile caracteristice ale dialectului aromân vorbit de către Fărșeroții Pe vremea când îmi culegeam materialul pentru studiul meu „Românii Nomazi”, venind în contact cu Fărșeroții din Vodena, am avut prilejul să cunosc graiul lor. Mărturisesc, însă, că, pe atunci, preocupările mele fiind îndreptate în altă direcție, nu m'am oprit de loc asupra deosebirilor ce prezintă vorbirea lor față de graiul celorlalți Aromâni. De altfel, Fărșeroții din aceste ținuturi, ca și aceia din regiunea Veriei (Selia), fiind plecați mai de mult din locurile lor de origine, graiul lor s'a cam depărtat de vorbirea Fărșeroților din Albania. Astfel, ca să mă opresc numai asupra unei singure particularități, nu mi-aduc aminte să fi auzit în vorbirea Fărșeroților din Macedonia

aceeași pronunțare velară a lui *r* ca la Fărșeroatele din Albania

Spre a putea fi informat cât mai bine asupra punctelor care mă interesau în mod particular, înainte de plecare, îmi fixasem unele întrebări Mărturisesc de la început că nu m'am putut folosi prea mult de ele, mai întâi pentru că, în epoca în care călătoream, Fărșeroții erau plecați la munte, și a umblă după mutările lor eră un lucru foarte greu, al doilea, însă, și din pricina greutăților ce întâmpinam la obținerea răspunsurilor de care aveam nevoie. Cu cei mai mulți dintre ei mă puteam întâlni în centrele din Albania, în zilele de târg, când se coborau în număr mai mare. Singurul folos ce-l puteam avea de la aceste târguri eră faptul că în ele Fărșeroții veneau în grupuri mai mari, aproape din toate părțile Albaniei. Astfel, în târgul din Corița, se puteau întâlni Fărșeroți din satele vecine Pleasa, Dîșnița, Bigliște, ca și din ținuturile mai îndepărtate Zarcani, Custreți, Curtesi, Cosova, Zavaliamă, și chiar din ținuturile Premeti, Arghirocastru și Muzachia. Numai că nu-i putem avea la mine pentru acele câteva ore de lucru de care aveam nevoie. Ocupați peste măsură cu afacerile lor de târg, mai ales că sederea lor în orașe nu ținea decât o zi, la unu nici atât, ei se decideau foarte greu ca să-și petreacă vremea discutând cu mine. La femei mergea și mai greu. Dacă bărbații se mai puteau mișca de la mărfurile lor aduse spre vânzare, femeile steteau pe loc ca să le păzească până la sfârșitul târgului. Numai în Berat am avut norocul să dau de o bătrâna originară din Uianic cu care m'am împrietenit mai repede și de la care am putut avea o poveste și unele informații cu privire la obiceiurile de la nuntă.

Spre a putea obține răspunsurile de care aveam nevoie, am încercat să întrebuițez metoda indirectă. Întrebările mele se refereau la obiecte și îndeletniciri din cercul lor de activitate. Ca Aromân nici nu puteam proceda altfel. Dacă aş fi pus întrebări directe, ei, în răspunsurile lor, ar fi putut fi influențați de graiul meu grămustean. Dar nici

cu aceste întrebări n'am putut ajunge prea departe, deoarece cei mai mulți din ei, crezând că le vorbesc lucruri de nimică, abia începeau să-mi dea unele răspunsuri și se duceau, invocând tot felul de prezente

Atunci m'am mulțumit să mă duc în târg în mijlocul lor și, stând de vorbă cu ei asupra lucrurilor care îi interesează, să-mi notez particularitățile de graiu după localitate. Cum veneam în contact cu un grup de Fărșeroți, mai întâi îi întrebam despre localitatea din care vin, după aceea intram în vorbă întrebându-i despre tot felul de afaceri ca și despre mutările lor din timpul verii. În convorbirea mea cu ei, de cele mai multe ori eram însotit și de alt cineva, care nă ajuta, în sensul că convorbirea începută de mine o continuă, iar între timp eu îmi notam particularitățile de graiu care mă interesau.

De altfel, această notație este și cea mai ideală. Poți prinde particularitățile de graiu în mod nestingherit. Subiectul vorbește fără să fie cuprins de echipa răspunsurilor ce trebuie să dea la întrebările puse. În schimb, cercetătorul trebuie să fie mereu în mijlocul mulțimii și să aibă la dispoziție vreme cât mai multă.

În calitate de Aromân, s'ar părea că notările mele ar fi putut fi influențate de graul meu grămustean. Aceasta nu este cu desăvârșire imposibil. Numai că, în cazul meu, dacă ar fi să alegem între procedeul cu întrebările directe, la care răspunsurile subiectului s'ar fi putut acomoda cu felul meu de pronunțare, și între acela cu întrebările indirecte cum am procedat eu, cred că procedeul din urmă ar fi mai preferabil. Căci, dacă, în cazul întâiul, subiectul, nedându-și seama de însemnatatea cercetărilor, ar putea fi ușor influențat de graul cercetătorului, în cazul din urmă, cercetătorul fiind conștient de ceea ce urmărește, mai greu s'ar putea lăsa să fie influențat de graul său propriu. La aceasta se mai adaugă, de sigur, și interesul științific. Pentru un Aromân care face cercetări în domeniul dialectului aromân, interesul științific care îl îndeamnă la aceste cercetări este tocmai faptul de a ști întru cât graul din ținutul explorat

se deosebește de vorbirea dialectală comună, care îi este perfect cunoscută

Dacă însă la Fărșeroți cu greu s'ar găsi subiecte de la care ai putea obține răspunsuri la întrebări seci, în schimb, ei sănt foarte comunicativi, atunci când îi întrebî despre lucruri care îi interesează Cu mul'ă ușurință îmi poveșteă bâtrânul chevernagiu Șănazu despre drumurile lui cu caravanele, la următoarele opt întrebări, puse în graiul grămustean

- 1 Cum vă mergeau treburile cu caravanele?
- 2 Ce făceați când ajungeați într'un oraș?
- 3 Vă îndepărtați prea mult de Albania?
- 4 În Albania pe unde ai umblat?
- 5 În drum nu vă era frică de hoții?
- 6 Iarna ce haine purtați?
- 7 Când mergeați cu caravanele, plecați singuri sau vă adunați mai mulți la olaltă?
- 8 Aveați pe cineva mai mare între voi?

9 Cu ce vă hrăneați? etc., etc., el mi-a povestit toată viața chervanagiului român, aşă cum e reprodusă în paginile care urmează Soția lui, ca și bâtrâna din Berat despre care am pomenit mai sus, erau atât de inteligente, încât în timpul când povestea, nu treceau la altă frază, până când nu vedea că îsprăvisem de scris cu fraza precedentă

Întru cât cuvintele și crâmpeelete de frază prinse de mine nu reprezentă răspunsuri la întrebări fixate de mai nainte, după un plan bine studiat, notarea lor am făcut-o numai după localitate Aceste cuvinte și fraze au fost trecute în partea care se ocupă cu fonetismul graiului fărșerot

În afara de aceste fraze, lucrarea de față mai cuprinde 16 cântece (I—XVI), din care două sau trei dacă au mai fost publicate, 4 basme (XVII—XX) și 4 bucăți cu conținut felurit (XXI—XXIV)

La transcriere, am căutat să întrebuițez cât mai puține semne

I *Vocale*

a se pronunță ca în dialectul dacoromân În unele cuvinte

se aude cevă mai lung Atunci 1-am însemnat cu o liniuță deasupra *a* Tot aşă am făcut și cu celealte vocale *ē, ī, ō, ū*
ă și *î* se întrebunțează ca în dialectul dacoromân
a redă pe *e* deschis, care se aude între *ă* și *e*, apare în locul sunetelor *ă* și *i* (*ă*) din dialectul dacoromân
ū și *ī* redau pe *u* și *i* șoptit (geflustert) de la sfârșitul cuvintelor

ę, ɔ, ү și *ị* reprezintă semivocale

Un punct pus sub o vocală indică pronunțarea mai închisă a acelei vocale *o, e*

Circumflexul pus peste o vocală arată că vocala se pronunță nasal *ā ā̄, ī ī̄, ē ē̄, ī̄, ō ū̄, ū̄̄*

II Consonante.

g', k̄, h̄, y sănt consonante palatale (miciate) care redau mai ales labialele palatalizate *b, p, f, v*

n̄ este *n* miciat, redând adesea în palatalizat

y arată în unele cazuri sunetul desvoltat din *l'*

l̄ redă pe *l* palatal

t̄ redă pe *t* gutural

γ arată pronunțarea lui *l* inițial urmat de vocalale *a, o, u*, Se aproape de spiranta guturală sonoră din limba greacă *γ̄*

ř redă pe *r* apical cu mai multe vibrații

ɸ reproduce pe *r* velar

n̄ redă pe *n* cu pronunțare silabică

č și *ğ* sănt pentru sunetele din dialectul dacoromân ce, ge

ș reprezintă pe *ş*

ts reprezintă pe *ť*

dz e corespondentul sonor a lui *ts*, corespunzând lui *g* urmat de *e, i* din dialectul dacoromân

ð și *θ* din limba greacă arată spirantele interdentale sonore și surde din dialectul aromân

B MATERIALUL DIALECTAL

CÂNTECE

I

- 1 Ună *vęapă* mape, mape,
 ma ti tori, lai căpvănape — tsı s-mi toř, lai măpată,
 văř păpă no-am amintată

5 — păpazyi-atăi nūne nu-y voi, tořă-te, yino năpoi	va-ń badz năatile tu jale
c-am păpazyi dì la dada, topă-te s-tsî facă nvęasta	20 fudz la ġone, opă bună, s-pitpets capte dì Săpună
— no-ape yařba s-pască cal'i	du-te, fudz cu sănătate, s-fats cum s-fats s-pitpets nă
10 ti nă sęapă la s-psusęască, tu pipă s-apucutească	[capte s-pitpets capte cu sinete,
— yoi funęa nkisií ti fagu ń-aflai yařba ca bumbacu , yoi funęa nkisií ti păză	25 ca z-yină tu vilajete ğone, capa va s-cadz pi ġine, s-pitpets capte ca z-yin š-mine,
15 mi mušcă l'apa dì măna aia l'apă, ta măpată, ń-am nă fęată nimăptată	— tats la vpută, nu-ts bagă
— ğone, capa va nădz tu	[mapă va z-yin păń dì pprimăveřapă.
[cseane,	30 — pprimăveřapă tsı va z-yin tine nu va me-află mine pi ġine.

Spiru T. Sănazu, de 67 ani (Pleasa)

II

I N'-o dedeam de-aγag, de-aγag
moi, vpută,
oa s-te-acats, aco s-te-acats
moi, vpută
5 te-acătsai šă-ńi ti băšai
moi, vpută,
tsi si vinitšăpă budzăle tute
moi, vpută,
scoš distimbelea dı-te-aštepšu
moi, vpută,
10 ińi si vinitšă distimbelea tută
moi, vpută,
niešu n vale ta s-u laŭ
moi, vpută,
15 iń-si nvinitšă valea tută
moi, vpută.

Acelaşî.

III

1 Trei armătuladz, hală mare, dî mi dușu ca s-fac lăamă
 mî-lăapă de-apumina 10 n-ișepă fișori n cală,
 loați funea să vuryela soțsăli fătsă siryană
 la rusa bandilă, va-l' dzăc ală dadă,
 5 dî mi dușu ca s-umpălu apă la rusa bandilă
 n-ișepă fișori n cală va-nă tî fats ni pișmanie,
 mî tuřai ca hăpăhoapă, 15 la cale bărdăușe,
 loați funea să-tăpoapă va-nă tî fats nipărticușe

Limbia Cota Carabuzi, de 30 ani (Imiștea)

IV

1 Napăti dî mapea laę 5 bună zuua, moi mușată,
 n-alădvaapă nă mușată. iu ts-u mă-ta, moi mușată?
 cum s-nă fac si-nă mi ducu, dada z-dusi la nă numtă,
 călicai calu să-mi dușu la nă numtă rămănească,
 ia z-dusi s-mă-asusească

Același

V

1 Dî-t căpăčun păń tî sumketru O lele! mîni măçata,
 ma yină, la ăgone, s-ti ved, 10 Cum s-mî tor nipoi la dada
 la ăgone, gușă di ăape, moi cămăași păń dă pade,
 ma mi fatsă ca tî mul'apă cum s-mî tor nipoi la tată
 5 la ăgone, dîntsîl' de-asimă, moi cămăași di Livadie,
 ma te-appokă pî ningă mîni ăgone nă lîm dî măyie
 căpitiu oclu dî-omu, 15 aî s-nedzem păń tu apie,
 tse-ai, la ăgone, tut pî somu? s-aspiρdzem laja măyie

Marca Ticuli, de 28 ani (Dușari)

VI

1 Nkisi Kendpa Cașabină z-yină la sor-sa pî tsină
 cu tută mul'apă z-yină, cu intrareea Kendpa n casă,

5 Catsă zboru ti laja Catsă
 Kendpa lo, Catsa š-fudzi
 la šoputu tsi kündupi
 1-acătsă laļlu Sali
 ku vini naten tani? ¹⁾
 10 el' coŋgiy tsi š-adukipă,
 al Miti niciu neasipă-l' gpiпă
 dusepă la Lingupă
 k'patsa feaṭa singură

dusepă pānă stpi mōpă
 15 nu s-avdă väru dn hopă
 dusepă pān stpi călivă
 iše Pitu mustăts gpivi
 nu ū-avęam gupa si-n gesc
 că ū-avęam nun aqbines
 20 aqbines dī Učiști
 hopă fără miziliști.

Aceeasi.

VII

1 Lai Dina, yinu mihamă,
 ū-agapšii cărigu n dzęană
 noi cărig š-atu no-avem,
 va n-adpäm di gopts uscat
 5 j-de-agăreū ma mūšat
 s-nă-l băgăm pi cōdă naū,
 s-anurdzęască š-agăreū

lai Tanasi, cu funda mapi,
 mi dusi šcęeta di mułapi
 10 n-afai hazmu n-caęea mapi,
 iń tāle daulı sufpuntseli
 sufpuntseli gäitänati,
 Teda-l fpipsi tu hicati

Aceeasi

VIII

1 Seapa tsı-n yinęam dit munti
 din-n vędęam yisę upute,
 vıdzui yis că s-fpedzi fućca
 me-apikī laļlu di Zica
 5 tinę Zica, tinę cuřbani,

s-nu-n iń scots tu migdamı,
 că ū-adapı n-apšini mapi
 de-avdı tatı dī a stamı,
 di-ń-mi tał'ă, mi dünică,
 10 iń me-adapă fili dī pıtă.

Aceeasi

IX

1 Moi ppiſteasă, moi läită,
 tsı-ts tălaš douli cusitsă,
 maš ti Ndona maš ti pp fte,
 o lai, Ndona, o lai fpiate,

5 ti lo dořu ti Birati
 Ndona s-priimnă pit tsitatę
 cu sapica pānă n pade
 š-cu šingir di sahate

¹⁾ Albanezește unde mergeți noaptea acum?

Ndonă s-priimnă pit livade
io si scăla domniy din pade

Ndonă s-priimnă pit čepešie,
š-fac yumea mape čudie

Aceeași

X

1 Ai Haličio ca z-bem apă
— nu Vasıl, că nu n-o sete
că stām anangă di īape,
di īape j-di limeręa męa,
5 yasti anangă di Dăjana
Dăjana din calęa mare
š-tęetsı calęa nă cǎpvane,

z-dutse Fersali mpăzaçi,
tęa s-l'a misuρ tęa măcaçi
io lai Spiro, fpate ma mape,
ma vindęai prota mulape,
ti nă šcpetă di tămbaşe
s-mi scăpăi di vătămape

Limbia Cola Carabuzi

XI

1 Cari š-u poaqtă kusteca,
Cănd ti vedu, s-avdatsı ıeta.
kusteca cu hajmalia,
laı fičori cumu-n yını ańia
5 laı fičori, ańia golu,
nu-n mi fänätęam di zboru,
loam ca si-ńkises cǎpvane,

mi scutęa nă satecale,
— toařa-te, feată muštată,
io s-nu ti vęadă văr di casă.
— tsı s-mi toru, lai duşmane,
un fpate š-atsel tu cseane,
z-banęadză dada tsı-n lu deade
nu-š ęaste ca lanti featę.

Aceeași

XII

1 Estan dzăcu ca s-es tu munte,
tu munte š-tu apa rätsı,
ca slägesc nă lae boatse,
ca s-fac muntsil' sı zgilească,
5 šă tut cămpu s-läcpimęadză,
ju neg lumęa tęa s-ařeadză,
s-ařeadză š-nă mušata,

ca soapa cănd da dimneatsa,
l-apăd ocyi j-döule fatsă
io c-amäptie-i š-l'a picupar,
picupar tsı neadzi la oř
šă nu s-toařa meš napoi,
feată tiniřa š-mušata
di tut s fičopli alăvdată

Spira Ducu, de 30 ani (Drisa).

XIII

1 Di cu năică, la năica mea,
di cu năică ti mutpeam,
păń s-acpești ca si-n ti lăń
n-acriscuš šă-n ti fitseš,
5 š-cu alt ăgone n-te-ariseš
nu n-u răń cu ti măptăš,

ma n-u răń cu nu me-aclimaš,
s-me-aclimai s-tsă bagu căruń
căruile tsi z-băgam mine
10 toate malumă š-asme
căruile tsi z-bagă atseł
mulăti tu-ndulem

Același

XIV

1 Avalei m-si featsi
dada cu tut tati,
dă-n loai un băρbatu
niciu š-čilimanu

— acui-l' dzäts, „la dado”,
10 häiri s-nu fatsă !
tini mi-ai muļaçi,
ši-n ti fats cuqbani ?

5 loam s-mi duc la dada,
yinęa după mine,
dă-š dzätsea, la dado,
ja, na ja, z-yin š-minu.

loam s-intru n căpistearı,
yinęa ningă minı,
15 de-š dzätsea, „la dado”,
fă culac š-ti munı

Același

XV

1 Pi zvercă s-mi aibă
dada cu tut tati,
nu-n dederă ăgone,
ma-n dederă pravdă.

10 roše ca ńdqū mearę,
ti un laju tse-n loai
rusi sufruntseale

5 tsı s-tsî dzăc surată,
surată curbane,
sotsl'i alui s'aǵoacă
fără tălägane
Ti fatsili amęale,

ti fatsılı amęale
roše bučicose,
15 tı ăgonile tsi-n loai,
cu tihta tu ąase

Același ,

XVI

1 Aidi vrută, aidi,
doli s-n-ağucăm,
š-tu băhcelu anostu,
doli s-nă primnăm

Nu lai ģone, nu,
că mărăză nu z-bagu,
15 viňu așeară noaptęa
poarta s-tsu disfacu.

5 nu lai ģone, nu,
nu yin la băhce
viňu așeară noapte
j-dada mi-ncăe

Nu moi vrută, nu,
nu, că me-arăseš,
viňu așeară noapte,
20 poarta n-o nc'iseš

nu la vrută, nu,
10 duri fitseš năji,
mult te-avęam tu vreare,
di-n băgaš mărăză,

Nu bre ģone, nu,
nu că n-iram mine,
că š-ira nă feată,
feată dī vitsine

Același.

B A S M E

XVII

1 Ipa unqapă un väsiyä mult avut avea una săpăye
mape š-tu săpăye avea un băhce mušat no-avea väsilöňă,
y-avea moaptă

2 Atseu väsiye avea maš trei fičōpi fičōpyi nădzea avi-
năpi itsido dzuuă avina tsepyi, yepupi šă alte luŋii luŋii
dī ppričă, ma tsel' dol'lä cama mapă nu putea z-vatänă l'išōp

3 Tu băhce avea un mēp, mepu fatsęa căti trei mēpi
tu an avea š-alts mēpi, ma mēpyä alants nu fätsea mēpi
de-amalumä gini ma nda z-da s-cocacă, iša nă lamňă dīt
pădūpi, yină š-măca mēpă

4 Un iuzuă väsiyeu ipa mult nvipinat că dī căndo cpescu
mēpu, unqapă nu pătu s-măcă un mēp fičōpu atsei cama
mapă, capa u vidzu ahănt nvirat, yu-ntpibă sā-y spună că
tă tsı şadi ahănt nvirat

5 Vasiyeu ppota nu vpu sa spună dīp ma fičōpu iy si-
ngopică, j-dzase „ia tsı yasti · aist mēp cathi an fatsi căti

tpeî mēpî di amālumă no-apucă să s-cocacă să yine văp li fuçă"

6 „Noaptea ist mine va z-vegu šă fičōpu tsim̄si apala, lo tufeka šă nesi tu băhc̄e z-vegă tută noaptea stătu aco aist š-o vea băgată dot, s-no-lasă văp s-appōkē di mēp,

7 gini ma cum viiga, cătă to-apipită ahuçli z-bată nă ployă misticată cu ḡpāndine š fičōru di văsiye aocuçă j-de-apcōpi u-acâtsă somnu šă duçni. lam̄ia vini šă pūpsi un mēp. căndo z-dîștiptă fičōpu, caftă mēp, no-ri

8 Ișă dît băhc̄e šă lo-astâlă tat-su „tsi fătseš, fičōpu ameł, o vătânaš lam̄ia? nu tsă dzăš că ncoł ts-o dai?” fičōpu fudzi ūšunat šă vini atsel di mese

9 Ca s-nu l-o aspaçgă k̄efea, lo-alâsă s-neagă z-veglă mēp̄u ma dip tsiva nu fetse ei nu duçni, ma cândo vini lam̄ia s-l'a mēp̄u, ei t̄ap̄si cu tufeka šă pl̄umbu s-tupă napoi lam̄ia lo mēp̄u š-fudzi

10. Dip̄apōea vini fpatile atseī ūicu šă dzăsi dojlă fpats nesipă šă tsiva nu fetseră vă s-mi duc š-jo sâ-ń ved căsmêtea. tat-su l-o-lasă fičōpu atseī cama ūicu, sâ sculă di tañină š-fetsi căpūlșea šă nesi tu băhc̄e

11 Tută noptea šadzu nisumnat cătă tu apipită ya-o yu yinę lam̄ia s-apakă mēp̄u fičōpu di văsiye când o vidzu z-dipună ařoňa di pi mēp̄, t̄ap̄se apala š-o pligui lam̄ia vidzu că nu l-o pote, alasă pomili š-fudzi plină di sândz̄i apōea fičōpu aștiptă z-da s̄o, lo mērū šă nesę la tat-so.

12 Văsiyeu s-čudi mûlt, lo di-l băše tu dojli fâtsă, apōea tăyă mēp̄u j-dedi la tots căti ună filii avea tiçcută yingits ań no-avea măcată di mēp̄u atseī ařantop fpats lă păpu ařă di ȝunetsa ařsilui cama ūicu

13 Atumtsęa fpätilie alseī ūicu dzăsi. „mîni va neg s-o cats lam̄ia s-u vatun” văsiyeu dzăsi „du-ti” z-dusipă šă dojlă fpats cama măpă

14 Loapă calęa dipu tořu di sândz̄i ūasiipă tsı ūasiipă, ařunsipă ningă ună ſcâmbă măcă aco ipa un puts ūicu fpati dzăsi „oatsı yasti scumtă lam̄ia, ligâts-me di ună funę šă io va s-intpo tu cufină și z-dipun tu puts căndo va z-bat funęa, voi s-mi scutets nafopă

15 N'icu tپati dipună tu puts aco tsı z-veadă săpăy. intپă tu nă săpăy, afă nă fеată muștată, apoșă ca měpu, cu ocyi lăi š-cu ndqă sufuپtseli ipa alăcsită cu staپni nali, cu věpi š-cu biliгuts de-asimă

16 Fеata s-aspăpa, fičōpu dı väsiyă ay dzăsi „nu te-aspară că jo viň pır qatsı z-vatum lămńa apoęa fičōpu intپă to alantă săpăy, aco afă altă fеată intپă š-to-alantă s-află š-altă fеată cama muștată dı tute atsea ipa dı tute cama muștată

17 Fеtile y-o spusipă lu šadı lămńa ši fičōpu lo calęa ngoșupa šă z-dipună tu yocu ali lămńă

Aco dumnea maš lămńa ipa ună pădi muștată cu ună funtăna cu apă patsı ningă funtăna avęa pluk sum plukyi atsel' iša dzuqa šă duqńa la umbăpă

18 Fičōpu s-alină pır un plur, s-așteaptă căndo va z-yină lămńa căt iša, fičōpu z-dipună dı pır plur šă apăcă pisti lămńa šă u vătăna s-tuřă la fete cu capu ali lămńă tu mänă, šă lă dzăsi „hai s-fudzim dı qatsı”

19 Loapă calęa, s-appukăpă dı gūva dı puts ppoتا intپă fеata tsęa maпă tu cufină fičōpu o lgă dı funı, z-bătu funęa ca s-o tăpagă fpătsyi deanalt fpătsyi o tpapsipă šă fеata iša năfоapă apoęa intپă alantă dı mese tu cufină š-ašă iša š-alantă

20 Fpătsyi no-aștiptapă s-ęasă nícu fpăti, loapă fetele ši z-dusipă acasă, spusipă că naš o vătănaپă lămńa nícu fpăti rămasi tu puts šă-y yına cripapă că nu putea s-ęasă nafoapă atuntseă fеata y spuse: „tu săpăya dı mese yasti un cał căntat“ intپapă nuntu š-aflapă călu călicapădoilă šă calu-l' scosę tu lumęa dı pirsuppă

21 Dipu tsı išapă năfоapă, nu stătuپă dot, loapă calęa pır pădi š-agumisipă tu un munti aco astălapă ndoi picupari cu oyli, intپapă tu stane nuntpu šă šadzupă niham s-măcă, că lă ipa foame picupăpyi lă adusipă păni cu caš šă aycă di-s sutupapă g'ini š-apoya fudziپă

22 Imnăpă imnăpă, ašă, păna agiumsipă n hoapă. atumtsęa s-fătsęa numtă la väsiye. dojlă fičōpu dı väsiye să

suşa cu doli fete di la lamă tu căpună, na yini să
fpătile cama niciu cu feta

Cutina ală Maruşi, de 68 ani (Uianic).

XVIII

1 Ipa un bărbat c-ună văastă, năi nsușats după pu-
tsănu kio, șonili fudzi š-alăsă văasta greauă

2 Dî capă z-duse năso tu cseamă, născântsi șomei răi,
acâtsaρ s facă mizavîfiki să putotitsea zboară să căpts
a bărbă-sui, aco lu ipa, că „văasta nu o ai pî cali bună,
nădzi cu tots din hoapă”

3 Bărbă-su nu-l' pitotitsea nî păradz nî căpts, văpă tsis-
spăyingits de-an.

4 Tu aist kîpo văasta amintă un fișor cu lucuro al'eî
ș-cu mașe distilie lo cōiscu fișor.

5 Bărbă-su, după șaptisppăyingits de-an, i'l cădzu tu
mînti s-neagă acas și s-vatână mulâci-sa nkisi cu doy
sots

6. Calea când vină s-appukăρ di un câsăbă, vidzu un
aușu cari șidea tu un koso să spunea tîlia qamîilor să
năsu kînduropi aco, că avea maș trey lîpi tut tut

7 Dădi ună lîp š-aușu i'l dzăsi maș un zbooru „s-nu
păpmăsești di cali” gîn ma elu vreă z-văatsă s-ma di-
pate așe că dădi ninga ună lîp să aușu i'l dzăsi „când
s-ti ntpeabă văru „vidzuš?” z-dzâts „nu vidzui”.

8 „La z-daă š-alantă lîp, dzăsi să scoati să-l' dădi š-alantă
lîp. aușu dzăsi „nividzută s-nu pistupsești”

9 Fișorul fudzi ma nco, sotsyi o căftaρ šă-l' dzăsiρ :
„catsă · skimupă, așă s-fudzim pî aistă, cali va nîzdem
acas cama șoia”.

10 Năsu dzăsi „nu, mine nu păpmăsesc di șadei”
sotsił lăoar alantă cali pît munts, să bărbatu imna șadeja.
cătsă să-ngurăadză să el nu păpmăsi di cali.

11 Sotsiy cum imna pît căliči, pît pădure, pît munts
kîpupă dăoă dzăli să no-avea tsî s-macă, s-hăpea cu

docar, pānā dīpaρpoya cātsaρ caľea de-aľimura, šā de aco tīpcupă pit ună huni ž-dēdip di ună pāyanā (di ġindρāmadz) aistă pāyanā avea cātsată pusii z-vatān niscānts fūpi tsı s-avdza că sănt pe-aco, šā z-vātānaρ tut, că pāyanę cātu-y vīdzu pit bugaze, cum iρa di calea tρapsiρ tu cāpâ.

12 Dupu tsı-y vātānaρ, iy duspuyaρ, lă tăl'aρ capitli šă-y dusiρ tu cāsăbă. agiumsę šă băρbatu tu cāsăbă ma amānat

13 Cănd vidzu duňaǔ adunată ca yeštiy tēa z-vēadă capitli tīlati, s-appukę šă el ma tsı z-vēadă iρa capitli a sotspop alui š-dinqoρă j-dzăsi cu mīntęa „š-minı va mi vātāna, ma s-păpmăseam ȇadeya halali liρa tsı ded”

14 Šeapa tρicu pit ndoǎu aγăpe j-dēdi di ună tuqăsti kăšeapu lo appukę, iy dede s-măcă pāni cu ȇapă z-dīpaρpoya uγ bugă z-dōqmă tu găptu.

15 Dimeaťă si sculă dīndzapı, imnă calea tută dzuua š-kinduρı tu nă altă hoqapă vρea s-neagă tu hane z-dōqmă, ma no-avea nitsı un păρă di maρdzinea di hoqapă avea ună ahupı šă elu intpă šă z-băgă tu palı

16. nădză-nopti un fuρ di pρavs intpă tu plentsă š cănd vīdzu aist om tu plentsă bugat tu palı, il dzătsı „tsı cafts aǔa? tsı liǔ timi?” — „un căsen” dzăsi băρbatu „esc cupmat că am ahăti dzăli tsı imnu păρpădi š-negu acas”

17 Fuρu sta di-l' dzăsi „aǐdi cu minı, l'a doy ca'l atsel' ma bunyi” un ncălică fuρu šă un ncălică năsu šă dimeaťă tu hăρapı nkisiρ doyi s-fugă ndρept tu casa fuřui, casa lui iρa ca văρ pălati maρı š-mušată

18 Căsenu, ca vīdzu aisti tuti s-čudisea mult Cănd băgaρ sufăru s-măcă pāni, tuti pyatili, lingură, pıpuye, stama di apă š alanti sanı iρa de-asimi tuts māca ditu aisti sanı di asimi, maš fuρu tsı māca tu ună cafca di mort.

19 După tsı bītisipă, fuρu ntρibă csenu „e, spuni-ń tsı vīdzuš pı sufăρu ameū?” — „tuti mušutetsili le-ay, dzăsi csenu, maš bană šă sānătati s-tsă da dumdză”. csenu vīdea gini că fuρu mācă tu cafca di mořt, ma nu vρea s-ęasă di zboru a aușui

20 Ma z-dzătsęa . „vidzui că măcaи tu cafcă dı mort”,
fuру va-l' tăla capu

21 Atuntsęa fuру, vidzu nu vidzu, lo-alăsă s-fugă șă-l'
dedi un caи s-neagă ncalap acas; iy dedi ș-păpadz mults
ca ș-acupără tut tsı vрea. csenu lo calea mbaп șă-nkisi calea
te-acas.

22 Tahina n-zapı agiumse n hoapă z-dusı dı inapdzina
di hoapă, ligă calu dı un gaп j-dipăpoya acătsă s-caftă
casa caftă pe-aşa, caftă pe-aco s-află casa, mizi զ află

23 Nu ipa, dzuuă păcătoape, ipa nintı dı pašt ti vayoü.
tahina muyapi-sa si sculă s-apicsi ca s-neagă la bisepică
că fićopu alei ipa psautu n hoapă

24 Csenu, când vidzu fićopu, nu pistipsi că muyapi-sa
yasti yata fićopui u vidzu muşată ndpeaptă, ca ti căpuн.
ș-tinifru fićop muşat, ppăpsit. atuntse plin dı inati intpă
s-tpagă pit fipidă șă s-o vatănă că lo calea sabă

25 Ma nu-l' vinea di vul'ii că mul'api-sa nu stătea tu un poc.
ti nileam mul'api-sa cu tiniпу tăpasiр ti la bisepică csepu
iy lo n tsicăoape z-vęadă yu va neagă

26 Fudz, fudz, agiumsıp doyi la bisepică mul'apea s-tuřă,
șidzu la mul'epi, iap fićopu tăpasi dpept la pocu dı psautu.
după năš intpă șă csenitu. Când psăutesęa fićopu, csenilu
ntipbă un pap-auš tsı ipa ningă năš „,pale, caи yasti atseł
fićop? cum l-aclamă?”

27 Șă aušu l'-o tuřă. „aist fićop yasti a unei mulępi dıt
hoap a noastă ină-sa lui yasti ună niciukipă, ună tânisită,
tută hoapă spriğupă pı năšă, avea un băpbat. ma cât si
supă, șidzu nileam kipo cu năšă dı o nkisi gpeau șă fudzi
tu cseńi bărba-su, dı capa nesi tu cseńi, agărše dı dip
mul'api-sa.nu-l' pitpicu vрoapă un zbop, un lay păcă

28 „Mul'api-sa amintă atseł fićopu cu făpmats multe
lo-acpescu ș-cu păcă ntăocyi”

29 Atuntseă csenitu ș-adusı amintı dı zboapă tsı-y dzăsi
aušu „nividzută s-nu pistupseştı” tu ișeta bisepicăleı, si
spusi a fićopui, dapoya agiumsı șă mă-sa șă tuts z-băşap
cu păcă dı haşań că z-vidzup

Kendra C. Ianclu, (Bıglişti)

I 1 4

XIX

1 Ira doy fiçor, unu s-clîma Thanas š-alant Foto unu s-acâtsă dî lucru argatu š-alant z-direapsi la ună mânzâzi. după putsânu kîro Thanas dzâsi „e more, Foto, tsî părâdz l'ai tîni aqatsi?” sotsu-su il' dzâsi „mîni no-am faptă păzari, mîni esc cu cărutsea, cu dreptatea tsî si-n da, la si-n da, bîrkijavis”

2 Vinî qara têa s-fugă dolî acasă Thanas z-dusî la Foto šă-l dzâsi „aîdi, Foto, s-fudzim” să Foto dzâsi „gîni s-mî duc la findicolu”, să z-dusî la domu-su šă-l' dzâsi „findico, să-n dai ruga că mîni va s-fug acasă”

3 „Câtse, ore ģone, vrei s-fudz?” „am dadă singură ti hărçari, va s-negu pîrpadi tora, ma țoamna yinu nipoï”

4 Findicolu l-acumpără un calu šă-l' dîadî ună disagă š-u băgă pî calu tu dolî oclî dî disagă băgă paradzli dî rugă să ti mâcare tută calea turtă, pită, carâ friptă

5 Thanas avea nkîsîtă ma nînte šă-l aștipta n cale Foto nîdzea n călaru Căn s-andâmusră, Thanas dzâsi al Foto „tsî sănt aișt părâdz tsî-ai tu oclî dî disagă? tîni Foto, l'ai furată părazlî dî la findicolu”

6. „Nu bre, că mîni esc cu dreptatea, lucredz cu drept” Foto dzâtsęa „ağută, dreptatea”. Thanas dzâtsęa „no ağută” că tîni aiștă părâdz l'ai furată”

7 „E cum s-fitsem noi dolî, dzâsi Foto, ică va-n scots oclî ică va tsă scot atsîua, ma s-liibă tsî ağută strâmbătatea”

8 Dolî imna să zbură ma dipartî aflară un omu tsî imna calea šă-l ntribară „pî capu atău, զaspe, s-nă spuñ' tsî ağută dreptatea ma strâmbătatea?” atsel omu era mult distihîpsit să dzâsi „strâmbătatea are têa s-facă adz”

9 Atumtsa Thanas dzâsi al Foto „vedz că strâmbătatea ağută?” — „e ia s-tribăm ninga un”, dzâsi Foto

10 Cum imna calea, ma nclo vidzură z-yîmă un preftu „afendu, ts-avem rișeaî, dzâsi Foto, s-nă spuñ drept dreptatea i strâmbătatea are têa s-facă?” preftu sta să dzâsi „strâmbătatea”

11 Thanas djuňoqară dzăsi „vedz, Foto, că ř-preftu dzătsi că strămbătatea amintă” Foto arsăru di călaru řă-l’ dzăsi „scoati-n ocl’i tora” să Thanas il’ scoasă ocl’i, il’ lo calu, păradzl’i, ř-vini acasă

12 Mułaręa al Foto ńvitsă că vini Thanas să z-dusi la el ř-ntręabă tsı s-fęatse bärba-su, cătse nu viie el „tse moi criștină, atselu yasti un omu kırutu, rămasă cătă aco” ř-nasa adună numărăl’i să fudzi

13 Foto, cara rămasă fără ocl’i, părmărăsi di cale să află un ęarbări mare să si-ndipură di năsu să dzăsi „va staü aya s-mor” la aistu ęarbări s-aduna noaptea dăratsl’i tuts dăracu tsel ma mară ntriba ma nıtsl’i tsı fitseš tini adză „mını, dzăsi el, băgai filean z-vatănă filean”

14 Ntribă un alt „am tini tsı fitseš?” — „mını băgai copila să scoase ocl’u a fęatil’i a văsil’elui” ntribă un alt „am tini tsı fitseš?” aistu adună numărăl’i că no-avęa faptă tsiva ič dăracu atsel mară anăltă gärbaču (puljanu) řă-l bătu năvăli di pi ęarbări să pländzea să sta di dzătsi dăracu, cănd dędi di orbu Foto „tsı, nu šti aist măratu s-la daugă peji di aist ęarbări ř-aštęargă och’ să si-l yină videřea”

15 După nilijamă, căntară căcotsl’i să fudzea tuts dăratsl’i di la ęarbări Foto ahulea s-află vără dęagă de ęarbări. acatsă ună dęagă ř-arupsı ndauă peji, aştęarsi ocl’i să-l’ vini luńina ř-videa ca ma ninte

16 Foto nu vrea s-neagă acas că nu avea păradz „a, a, dzăsi, nu lău ndau peji di aist ęarbări s-negu la fęata văsil’elui si-l’ vindic ocl’i tsı si-n da tsiva păradz ca z-duc acasă?” să z-dusi la pălatea văsil’elui, íu era adunats tuts ma bunl’i iatsări, ma văru nu putea s-u vindică ntribă el cafazu s-lo-alasă, cafazu ul sictărsi — „a bre om, dzăsi nipoī Foto, u vindic mını di ocl’i ma lasă-mi”

17. Căvazu lo-alăsă nuntru n casă. u scoasă fęata ř-o vidzu. omu dzăsi „u vindic mını ti vără săptămänă”

18 Sęara Foto lă dəoaă peji ř-li leagă la ocl’i a fętil’ei, li ligă cu nă řämie řă-l’ dzăsi z-bagă pi patu z-bagă ř-mă-sa dęadun tu patu.

19 Noaptea, feata, acătsă z-veadă šă-l' dzasi a mă-sai : dado, minî ved di oc'lî" mă-sa z-dusî la văsil'elu ši-l' dzasi : „feata z-vindică” văsil'elu acălmă djuqară Foto šă-l dzasi : „Foto, vreî s-ti facu zadrazamu ?”.

20 Foto dzădsi : „văsil'el mară, nu pot s-u facu mine aist lucru, alasă-mj s-fug acasă, că n-am văsta tsi mi-așteaptă cu dor, ma de-n, văsil'el mară, tsi vreî šă de-n calea cama-yoniea”.

21 Šă văsil'elu y dedi un hâznă ntregu, il' dedi, ša şaptă sută di cavalaraz su-l ducă până acasă la el. dzua atsea avea iștă tută duňaşa s-lo-aşteaptă tu mesea di atsel' qamini ira ši Thanas z-veadă. s-çudisea cum vini Foto, când el l'-avea scoasă oc'lî

22 Căndu-l vidzu pistupsă că de-arilina era Foto, djuqară s-tură acasă cu frică mari tu soni z-dusî su-l veadă

23. — „G'ini viniș furtate” il dzasi Thanas — „g'ini te-aflai” dzasi Foto. vedz căndo z-dzăteam minî că agyptă driptatea ; tîni dzitseai, nu, sirămbătatę arî s-facă” šă Foto acătsă s-lî spună tută cum pătsă, di când il' scoasă oc'lî Thanas pân tu soni apoia lo-alăsă, nu-l' fêtse tsiva

Același.

XX

1 Ira un fișop di văšal'ě ši 1še kiniye cu qanuri măci di capa z-dusipă tu munti, ši agiumsipă tu un loc plin cu mănaz și lulustpufi, măcașă mult tsi l'-acătsă seapa acotsi.

2 Iu s-neagă s-trăcă noaptea? cum s-indinuia tută, vidzupă aco appoapea ndașo călivă di rămăni. 1še čenici, ši-l' dzăcu kiniyadzil' „ts-avem rișeai mașe, s-nă proki topa seapa că no-avem iu s-nidzem. ti dupnăpe”

3 Čenici il' lo tots tu căliva luî și lă dede s-măcă lapte vinit¹⁾, șală, stpăgl'atu²⁾ și tse avea

¹⁾ Explicat lapte gposu băgatu tu kșale ti jařá

²⁾ Explicat așă

4 Dumdză l'-avęa dată a cenicui un čilimean semin atseă seapă avea triadza a feati'l' di capa intropă tu cālivă, fićopu šidzu tu coľu ši alantsî ma tpicutsil' šidea ma ngos.

5 Dapoja z-băgapă ši dupnıpă. il' neasięa noapteea ši-l' si fuonisipă a fićorui tpe'i mul'epi. Una dzası „acui va l'-u dăm aistă feata?” — „aiştui fićop dit coľu” dzası alanta š-fudzięa treli miipi.

6. Taliina si sculařă ši-ńkisięa tut la munti ti kiniği ağumsipă la un fapsun mapi si fićopu sta di dzătse atsilui ma mapi „noapteea istă mini vidzui trei mul'epi tsı dzătsea fićoru dit coľu va s-u la feata di rămăni”. atuntsęa unu dzası „atseali mul'epi ipa miçili ai s-nidzem s-u fuçäm”

7. Z-dusipă ši-l' dzasıpă a cemicui „tsî fatsim bei hu-zupe, čenic maře, ninga topa seapă va să stăm la tini”. čenicu l'-appukę ši taliina să sculařă tots činicōňa, când vidzu că feata nu yaste ningă năsă, z-băgă să zgilească. a qaspitsloř lă yinęa rău š-alop tsı s-aflařă aco qaspits

8 Feata ipa mult imbră, nu plăndzea și atsel tsı u loăi fu rău s-u vatănă. și neasi păn tu g̑emiu di řenegergi s-u lăsă feata aco tu un haŭ.

9 Acotsi atsel cemicu avea căpâră și căppapu si sculă di arięa căpâră tas pască și ună cappă stpămbă di cupriye și-năvălia (dipuna) diğos tu haŭ Cappa nădzea la čilimeanu, il' šutsa tsătsăli și čilimeanu u sudzea. s-fânătea čilimeanu și capa fudzea nipoj tu cupii

10. Când li dutseă căpâră tu cutapu s-li mulgă, tuti căpâră avea lapti, maši năsă nu avea s-čudisea picupapil'.

11. Vini čenicu la tupăști (stam) și picupapil' iy dzăcu a čenicui „aistă cappă altoařă avea ma mult lapti di tuti, topa yini mulsă că cai u muldzi š-noi nu putem să štim, va s-u avigl'em z-videm cai u muldzi”

12 Š-capă li siligipă căpâră dit masu (cutapu), li loařă n čičoře capa z-dusi ma nsus și s-tupă tu haŭ și el'i u fitsęa seiři. când ved, capa z-dutsi la cilimeanu

ši-l' tuşa tsătsili di sudzea ciliimeanu. u supsi și fudzi cappa.

13. Picumapil' negu ši-l' dzăcu a cenicui. „cappa u sudzi tsiniva, ma nu nădem dot că nă-i făică s-nu hibă văpu řeappi” și scăala cemicu cu picumapil' și năvălesc tu haŭ când vedu aco un čiliimean. sta di dzătse cenicu „va s-u lau s-u acpesc minu tu locu atsil'ei tsı-ni kipu s-facu ună sivapi”.

14. Š-u la cenicu š-u dusi acasă. š-mul'apı-sa u acpiștea. š-șata imbră acpiștea și s-șeatsi mape.

15. S nu yasă nipoj fičopu di văšile tu kiniyi? iši. Alăgă tută dzua tu ună pădupi di scođi și řeapa s-tupă la călivă. șata iši și l-aștiptă cu răkiři și cafe fičopu capa vădu aistă șeata, l-intă t-inimă. tahina și sculă și fudzi cu oamini!.

16. Fičopu sta di dzătsi a ma mapui „minu va s-u lau șeata cenicui nvęastă” — tats, mape, cum va s-lai nă șeata di řămăni dit călivă?” — „si-l' dzăts al tati că minu atsea șeata voi s-u lau vęastă”.

17. Tu tupari acasă, ma mapu dzăsi a văšilelui „hil'-tu va s-la vęastă ună șeata di řămăni” — „ma z-vă, řău li năs fatsi”. fičopu dzăsi „minu u voi’ atuntsea văšilelu pitricu oamini ţea s-u suséască š-u susipa

18. Dicăpa u loapă, șeata să spus mult imbră și bună; tută u vreă mult și ipa cu hapao mape ași agiumsi șeata di řămăni văšiloňe.

Același.

XXI

N U N T A

1. Numtsăle la noi s-fac cătă tă yismăčuni pŕota s-fac zboapăle, s-asusesc fičopyă, apoęa s-căpūnă. fičopyă s-asusesc nica di nits cāpi āpi yingits ań; ndoi no-ap nitsi yingits fetele š-cama nits.

2 Căndo s-asusesc bagă misalea. s-adună soya di la fičop j-di la șeata š-alăcsesc sěmnile. tatău fičorui adutsi ună flăciyă ligată tu nă šamiyă pošă. mă-sa featil'eı

o l'a šāmiya, o dizleagă, j-dzătsı; „z-băneadză, s-kiρdă-
səscă” apoea o bagă dı nă păpti, apoea šad măcă j-bea
păna cătă səapă

3 Cu nă stâmăna ninti dı numtă, s-adună tu casa dzină-
řui fičōpı š-fete təa z-ducă mpădūpı s-adaçă fambuqa šă
s-adună suptsele tă numtă. fičōpyı tayă nă pūptecă dı
yanūpă š-adaçă fambuqa fətile adună suptsele, š-capcă
šă s-toř acas. dipu tsı vinură acas la dzinăřă, fičōpyı
s-alină š-leagă fambuqa dı ugac

4 ġoya ninti dı numtă neg cu ġumile ntpeapă (=întru
apă) s-adună ma mults fičōpı š-fete tu casa dzinăřui šă
z-duc la šoput s-ya apă, ca s-apoind aloțuřă pir călă
căntă

umpli sōp vəapsă fpăte,
să-l' dăm apă ali cpipate,
nu l'-o seti ali mušati,
că l'-o foamă ali cpipate
tsı si-l' dăm, tsı s-o gustăm

5 Apoea s-toř acas la dzinăř, s-apoind aloțuřă tu udă
sănto adunats qaminlă dıt cas un fičōr ntsęařă făpīnă š-ună
fēată apōinde alqatu tots alants mēsc căti un păqă apoea
bagă alqatu tu un tqăst š-u pitpēc cu un fičōp la fēată
mă-sa fēteli ya păqāzyı j-bagă alqatu t-un alt tqăst š-u
da a fičōpui s-o ducă a dzinăřă păqāzyă iy tsane tă fēată

6 Dı un mes ninti păftsăy cos stpāniile tu casa γpāmboluř
el' s-adună t-un udă šă cupesc stpāniile a γpāmboluř, cupesc
šagumi cu cl'mi, dulumič, fustan cu cl'mi dipu tsı bitisesc
təa cuperi, păqintsăy mesc

7 Nappřindu numtă, sămbăta, tută soya pitpēc nimälă :
capı un břebetsı, capı un řiel, vituy. dumănică acatsă
numta.

8 după přändz yini břberu təa-s sūpsească γpāmbolu
atumtsea fete šă mvěste căntă

ġini nă vini břberu
təa s-nă supsească γpāmbolu

me-ašă z-bănedz bîpber măρat
tęa să-ńi-lo fats mušat mušat,
ti la nun š-ti la fūptat,
š-ti la nvęastă ma mušat

9 Apoęa nęg s-cl'amă nunu š-nuna z-duc cu plosca,
dī la nun daū alagă la fūptats dī ca s-adunaρă tots, s-alină
pi cał š-neg la męestă ninti nedze hasidęiaρu si spună că
aüğung cuscępăy s-ł'a mveasta. apoęa yasi hasidęiaρu cu un
cułac tu mānă dinintęa casăleı š-aştęptă cuscępăy.

10 Ninti s-ęas dzinăru din căsă, mă-sa-y bagă tu pęęag
un ęum cu ęapă, un nęf tăl'at, š-ună pānă tu išaρi, ęam-
bolu da cu ćicopu tu ęum šă-ų vęępsă dapoęa s-alină
ńcăläp ša mułepă y-apūcă ęodz. fūptasle neg ncăläp cu
fambuρa tu mānă unu na dęępta, alantu na stānga. dipu
năs cuscępăy

11 Când s-appęokă dī casa fęatăleı, apăkesc cătă ună
bucată dī cułac dapoęa intęa n casă, ncăρcă pāya pi cat
š-alină un fičop pi cat tu ună udă mveasta s-alăcsęsti
iy cos flăpři pi cačułă dī asim, mpultită cu pultăniſt iy
băga telı šă tsipa pi fęäm̄ti, apoęa o scot

12 mveasta mutęeşti ńgōs, nu scoală okyi. baśă māna
la mapă š-nits, apoęa bęa năliamă apă dit šagunęa mă-sař
să-y-si ląctă amăptiyă mă-sa iy da tpeı meępă cu cătă un
cătsith nhıipt tu meępă tu fudzęari tpeıse pęęagu j-vęępsă
cu ćicopu ęumiču dī apă di pi pęęag, apoęa u yaų cuscępăy
š-o alină pi cal'

Atumtsęa fęetele cāntă

Tsăni caļu să-ń-mi cl'nu,
tęa s-ńi fac nă cl'năčuni
ali tatı š-alı mame
tsi-ń mi dęde ahăt dipapte,
tęa s-nu ved nı sop nı tęate.

13 Căndo aüğung la ęambo, mveasta, tu vńęari, nu z-di-
pună dipu cał. l'a tpeı nıts iy baśă š-lă da cătă un męp.

Apoia un fuțtat tsăne caļu dī căpestur să cuscăpăy u
dipun să mivęasta. Ia nihiamă umt să aundzi cu dēdzitu
přagupă, tutiputa z-da multă măcsuli

Atumtsęa fętele cāntă

Sum nă saltse l'išoapă
yrāmbolu š-o ařákı sumsqaapă.
š-azbuapă cu ęa n casă
s-nă băneadză hăpiqasă.
hăpiqasă ša lundzină,
albă ca nă răpăkınă

14. Seapa s-căpuniă căndo bagă căpuňle, cuscăpıy yin
deavăpigăpa š-ařucă ōpdz dipu căpunaă s-tindı misalea.
nunu š-nuna šade tu capu misalălă, apoya yin cuscăpıy
š-ašă bęa š-măcă tută noptea. după męas cathe un da
căti tsiva yrāmbolu adună păpăzyı šă-y tsăni tă mivęastă

15 Luni talina s-adună mulăp šă z-duc la šoput. apoia
yin acas šă fac ęgumbuši pănă seapa

16 maſts rămă̄n maš qaspifsyi la dzinapă Aist Ia funęa
šă leagă soya yrāmbolu šă nu-y lasă pănă nu lă da tsiva
teę beępı š-teę măcăpı seapa tută fug acas

Cutina ali Marușă, 68 ani (Uianic)

XXII

CĂRĂVĂNĂRITUL

I Ninte kiro fătseam lucru cu niułăřă. Fătseam ahăntu
mult lucru tsi căti vařoră, nu puteam z-dutsim tută păpmătiya
tsi o-avęam tă căpcare. rămăneă păpmătiya să embo-
ryi aștipta s-treacă cărvănaryi ca s-o Ia Ma tirtseă, o luua ,
ma nu, rămăneă dzăli ntredz

2 Când nădzeam tu ună pulitie, protea discăpcam
šădēam ună dzuuă, aflam altă păpmătii dī o căpcam
š-apoęa trădzeam calea. Niscântsi rămăneă š-ma multi

dzăli păń věňa emboøyi s-yi caftă, tu itsido ȝoc s-afla ndoi căpvănarî tsı așipta s-capcă

3 Fudzeamcalea, nădzeam deparțe di aȝzundzeam na-foþă di Aþbinișii păńă Cumanuva ši ma nsus păń di Scope. alagam iutsido me-am-dusă Bitule, Veles, Părleap pit tsı dzeń š-muntsi naltsi am tricută !

4 Qatsi tu locuřa anqaste am alagată iutsido. Pe-aþua nu fătseam căl'ur lundzi. calęa tsęa ma lungă ira di Durăs păń Curčaşa nădzeam š-Berat de-aco luȝamcalea di hima š-aȝundzeam păń Férica.

5 Alagam, fpati, tu tuti părtsăli, nă băteă ploya š-nu vre am să štim dip, lucram tă nă păńi tqamna, cănd z-di-puna fumel'le to ſiye, aȝundzeam păń Larisa, Tărcol š Lasona ma veňa primve ara, adoara nădzeam di le adutse am fumel'le la munti

6, Fătseam căl'uřă fără frică , pit cale nu mi-ira frică di furi Apoea š-noi nu šadeam așă cu măńile ngeapi, av am cu tsı s-ne vi g am Cănd nădzeam n căpvane, nu imnam cu măńile gole tu măńă tsâneam noi cari căte ună cangi ke, care căte un pu an di cu p ai, ma tu selafi av am cămbor, rivolveri și c tsut uno ară nă dipunam di pi m aya a di Ndumor ; mizi n-av am dipunat  ng os tu vale, ia că nă i sar  furyi nu n-as  ram, v idzur  că nu ira v r cu noy, nu nă f tsir  v r zh i ne-al sar  š-lo ar calea, fudzir  tu muntsi

7 Ia a cănd ira ar co e imnam viscute g ine pir gos pi sum c mi e e purtam f nel , co i, cum iy  dz tsem noi, š-apoea pisti š agun a, pe asupra, purtam t l gan.  ndoi di C astr n tsi po art  š lv ri, s ln tsi noi purtam  caritsi, stre sum dz nucl  cu c alts vets, apo a yin p rpozle pir pade imn m cu p p uts , nisc nts  imn ă š-cu ts ru ie, ts ru h  cu fund 

8. Pi cali m cam p ni, ca , c ti v r o ar  š-ca  . tse-aflam ma r m neam mult pit căl'ur š-nă cu ma fo amea di iram a u i, m cam s-p ni go la  tă beri av am ap ; c ti v r or b am ša yin purtam c ti un  cin  i plosc  cu yin

9 Un kiro cathe fălcare ș-avęa căpvanęa l'ei ună căpvanęe avea șaptidzăts păń la ună sută dı mule no-avea om tsı s-no-aibă šasi ș-păń la dōusprats dı mulări ma s-tilișea văr čelnic s-řämänä fără fičori, băga kiriğiu ira pătit cu dōusprats dı lire avea ndoi tsı ləa ma mult. el avea ș-păńęa tu casa čenislor totăna s-firmita păni multă căti dzats j-yıngits dı căpvel'. cănd ləa calęa nu nădzęa singuri s-aduna ma multsă ș-fudzęa dadun ma dipuna tu ună puliti, kiriğibašu cäfta părmăti cu ayo. căpcam păpmatiya ș-fudzęam, nădzęam baip mari dı cal'

10 Ləam sari dı Durăs ș-o adutșeam Cavaļa. stăteam căt stăteam aycı, ləam calęa ș-agundzęam Pıkını; qatsı nu ſämänęam mult ș-nădzęam ma departe di agün-dzęam Elbasan. dı Elbasan căpcam altă părmăti, fătsęam dođ dzăli păńa agün-dzęam Curčao dı Curčao dipunam Florina j-de-aco nă aflam Bıtılı

Spiru T. Șănazu, de 67 ani (Pleasa)

XXIII

PRELUCRATUL LÂNEI ȘI ȚESUTUL

1 Lâna ppoa u lăm nădzem la funtăna șă u lăm ȝine. apoęa u լăsăm ună dzuń dođ s-usucă dipu tsı s-uscă ȝine ȝine, acătsăm dı u scămenăm cu măna, iyı scotem tutscal'lı

2 Dipu tsı u copăm ȝine, ȝine, acătsăm ș-o tađzem tu kaptśin šădem padi ș-o tiptsem pit kaptśin tută dı u fătsem păł, păł' dı păł' adăpăm pičoq i fuloq ș-apoęa u toptsim pi fus șă fătsem toqt

3 Acătsăm dı adunăm toptu pi diškitoq (mutuvită) șă fătsem atsă băgăm atsili pi văqtēnitsă ș-li dipinăm pi cătăń.

4 S-făp-că vpeм sa-ntsasim, lom kirele dı la cathe catami ș-li oqdzăm pi muρ, mpadı, cumu s-hibă dipu tsı opdzăm, li adunăm ca s-li năvădim, li tiptsem pi sut

5. Suļu u băgām pī război (*vățment*) războyu are doň suļuþi, unu dininte alant dinăpoi. noi băgām sulu dinăpoi šă li tiptsem tu litsă. di tu litsă hîp, hîp tu spată

6 Dipu tsı li tiptsem tu spată, li acătsăm di suļu dininte, apoëa ahiuplîim să-ntsasim.

7 Šădem pī scamnu dininte, š-cănd lom să-ntsasim călcăni cu čiçopu pī puzupits, ca s-apcam cu suvanitsă. călcam cu čiçopu šă z-dăscăl'ide guşa apucăm cu suvanitsa și tăpdzem co-alant čiçop dí puzupits, ca si-nelidă guşa tăpdzem spata š-acătsăm adqapa

Cutina ali Maruși, de 68 ani (Uianic).

XXIV

NUME DE BĂRBAȚI

Alecsu	Fota	Lecsî	Nacu
Bek��a	Fotu	Le��su	Naki
Bek��u	Gak��	Li��ci	Nasta
Bolea	G��rtsu	Iana	Nastî
Boli	Goli	Ianu	Nastu
Brenda	G��oca	Ior��ak��	Na��u
Bula	Go��ga	Male	Naun��
Co��ca	��umuticu	Mak��	Ndona
Colea	Hali	Mand��	Ndrea
Col��	Hile��	Mangra	Nica
Coritsu	Hrista	Marcu	Nic��aru��
Cota	Jaca	Marca	Nic��uru��
Cu��u	Lia	Mi��ca	Nidh��a
Cu��sa	Lam��bi	M��cu	Nisa
Din��a	Lambe	Mi��ha	Nodh��a
Dina	Lamibri	Mita	Pana��ot
Dini	Lamibu	Miti	Pandu
Docu	Laza	Mitra	Pariza
Ducu	Lec��	Mitru	Petra
Dhami	Le��cu	Naca	Li��i

Pilea	Spira	Tega	Tușa
Poča	Spiru	Tegu	Tsili
Poču	Stefa	Teja	Thanas
Prosa	Stefu	Tira	Thimia
Pulja	Stoyu	Toči	Vangelı
Pustoli	Tacu	Toda	Vangu
Reca	Takı	Toli	Vasil
Rica	Tasi	Tolja	Zdru
Riti	Tašulı	Tota	Zica
Sota	Tefa	Tuna	Zisa
Sotı			

NUME DE FEMEI

Agoče	Hajdă	Ničă	Tanca
Bie	Ianulă	Nitsă	Tasa
Boacă	Ică	Notă	Tină
Catsă	Iorgă	Onă	Tulja
Catselina	Kiratsă	Pande	Tulină
Cate	Lenă	Paraskiva	Theonă
Cola	Lia	Pină	Thimău
Costă	Lie	Rada	Thomă
Costanda	Limbę	Rasică	Tsevă
Costandina	Lita	Ree	Tsevulă
Cutina	Litsă	Retię	Tsocă
Dafa	Male	Rina	Tsulă
Despă	Marină	Rinče	Vasila
Dumča	Măruše	Rušcă	Vasilikia
Dumnică	Mincă	Safa	Vathică
Dhocă	Mită	Sava	Vergă
Epă	Mitra	Senă	Vică
Fie	Nae	Sică	Vită
Fotă	Nasta	Sofia	Vikia
Frosna	Nata	Stathă	Zaha
Falii	Nulă	Stela	Zogă
Gramată	Nelcă	Steryană	Zoră
G'elia	Netă	Sană	Zorică
Goča	Ngelă	Tană	

C PARTEA GRAMATICALĂ

FONOLOGIA

Dintre particularitățile graiului fărșerot, vom începe să ne asemăne pe acelea care nu se întâlnesc în limba Grămustenilor și a Românilor din Pind. După orice formă citată, urmează în paranteză aceeași formă din graiul grămustean.

I *Vocalism**a* protectic sau inițial

Lipsește în următoarele cuvinte *nă proki* (nă aproki) ne primești și XX, — *mi lăcsesc* (me-alăcsescu) *nă lăcsem* *tu stăne nale* ne îmbrăcăm în haine nouă (Imiștea, Muz), — *avem ăgunată* (avem aăgunată) *avem ăgunată doū dzăli* · am flămânzit două zile (ib), — *dăqă* (adără) și *dăqă* o făcă (Libofsha, Muz), — *viglă* și *vigă* (aviglă) păză (Fracula, Muz), — *cătsăm* (acătsăm) *to cătsăm cu căqig* · îl prindem cu cărlig (ib), — *tsea* (ațea) *tsea nu-i amă* aceea nu-i a mea (Carbunara, Muz), — *rămän* (armăń) : rămân, — *rămän*, *romän*, *rumän* (armén) român, — *raftsil* (raftsíl) croitorii (Pleasa), — *qãtsăy* id 6/XXI, — *qa* (aşa) aici, — *yco* (aclo) acolo, însă forma cea mai deasă · *aco*, *ayco*, *aqco*.

În schimb, *a* protetic se arată în următoarele cuvinte *acq̃iscuš* (criscuší) și XIII cf 13/XX, — *aclîmaš* (clîmași) 5 XIII, — *ašeauo* (šeao) „șea” (Fracula, Muz)

ă ăa

Se arată numai în *qarbări* (arbure) *un qarbări mari* 13 XIX, — *năvăli di pi qarbări* se coboră de pe arboare 14 XIX cf 15 XIX etc. — *s-cătsă di un qaqbăq* (s-acătsă di un arbure) s'a prins de un arbore (Imiștea, Muz), — *cădzu di pi qaqbăq* căză de pe arbore (Levanı, Muz)

ă : ā

Este o pronunțare a lui ă care se apropie de e
căqts „cărți” 2/XVIII, — *văqă* „vreun” 3/XVIII; — *măcă*
„mănâncă” 11/XVIII, — *adăqdă* „făcurăm” 2/XXIII, —
intqdă „a intrat” 11 XXI, — *aqcudă* „se făcu frig” (Colonia,
Muz) — *s-tuqdă* „se întoarse” (ib), — *s'aspăqdă* „se sperie” ib, —
muqdăi (mulări) *duisem păqmătiya* *pi muqdăi* ducem
mărfa pe catârî (Ciameria), — *ncăqica* *pi muqdăi* încălecau
pe catârî (Fracula, Muz), — *văts* (văti) *avem și văts*
avem și vaci (Carbunara, Muz), — *măcă* (măcă) *nă si măcă*
ne e foame (Libofăsa, Muz), — *mă-sai* (mă-sai) *si-l bănedază*
a *ma-sai* să-i trăiască mă-sai (Imiștea, Muz) etc

În forma *de-n*, „dă-mi” avem ă > e *de-n*, *vășile mară*,
tsi vreți să de-n calea=dă-mi, mărite împărate, ce vrei și
dă-mi diumul 20/XIX

În poziție neaccentuată
alagam „alergam” 3/XXII, *am alăgata* „am alergat”
4/XXII, — *agărše* „și-a uitat” 27/XVIII; — *făqmats* „ne-
cazuri” 28/XVIII, — *docdq* „ghinde” 11 XVIII, — *cămešă*
(cămeașă) · *cămešă* *di yin* cămașă de in (Fracula, Muz), —
căñ (căndu) *căñ* *va z-yinis?* când o să veniți? (Imiștea,
Muz), — *căñ* (căt). *di căt kiro* *yești ayqa?* de câtă vreme
ești aici? (ib), — *s-hănesc* „se hrănesc” (Fracula, Muz), —
aqăcori (frig) *aqăcoqi* *făqă* *maqdzine* mare frig (Carbunara,
Muz.); — *măqtitse* (mătrițe) *oy măqtitse* oî fătătoare (ib), —
păñ (păñă), *păñ căqăs eqă*: păñă spre seară (ib), — *măhänă*
(măhänă) *il caftă* *măhänă* îi caută prină (ib), — *căliv* (călive)
veqa *șidem tu caliv* vara trăim în colibe la munte
(Bigliști), — *agaqşii* (agărșii) *n-agaqşii* *căřigu n dzęană*
mi-am uitat cărligul în deal 3 VII etc

ă u (o)

Vezi p 121.

Observații Pronunțarea lui ă după un element palatal în poziție
accentuată și neaccentuată șovăie nu numai de la o comună la alta
dar și la individu din aceeași comună, *mi-ncăče* (mi-ncăchă) „niă certă”

Dacoromanica VI

5/XVI, *ngăšem* (ngrăšăm) *lo-ŋgăšem* š-apoža-t tălem îl îngrăšăm și după aceea îl tăiem (Carbunara, Muz), — aše (ași, aşă) *caqə* vidzuqə i aše, *fudzits* s-fudzim dacă văzură aşă, să plecăm repede (ib), aše š-aše pătsäm uite ce-am pătit (ib), — *ascuke* (ascukă), š-jeſte cāqūtsər š-ascuke: își făcu semnul crucii și scuipă (ib), — *ascukə* (ascukă) scuipă (ib), — s-tălem (s-tălăm) s-tălem un nəl = să tăiem un miel (Fracula, Muz), — z-vigləm (~-aviglăm) să păzim (ib) Alături de aceste forme se întâlnesc și cu și *ngăšäm*, aşă, ascukă, tălim etc, pe care nu le-am însemnat

În forma *aspăqəts* (aspăratsı) va vă aspăqəts o să vă speriatı (Bîglișta și în alte localități) avem ga pentru a accentuat, — *s-aspăre* (s-as-pără) s'a speriat (Carbunara, Muz), — *me aspăqeř* (me-aspărař)=m'am speriat (ib)

În poziție neaccentuată *apqoke* (aprökakă) nu-l apqoke=nu-l primește (Bîgliști), *apqoke-ne* primește-ne, — *s-avegle* (s-avęagłă) avem kän s-avegle ogle=avem câinii să păzească oile (Carbunara, Muz)

Trecerea lui și neaccentuată în u, din cauza consonantelor labiale, se arată în *füqtat* „fărtăță” 9/XXI, *furtate* 23/XIX, — *bugă* (băgă) 14/XVII, — *malumă* „aur” 10/XIII, — *malumă* 3/XVII, — *funtänă* „fântână” 17/XVII, — *bugat* (băgat) 16/XVIII, — *Zumbleac* și *Zambleac* (< alb. Zamlak) etc Trecerea lui și în u se arată și în *vatun* (vatân, vatăm) „ucid” 13/XVII

În următoarele două cuvinte prefacerea lui și în u se datorește procesului de asimilatie *sutuqaqă* „săturată” 21/XVII, *suʃuqiseli* „sprincene” 15/XVII

Când -ă urmează după o silabă accentuată, în unele cuvinte nu se audă sau, cel mult, șoptit Această amușire a lui -ă se întâmplă mai ales după s sau q și ducă acăs=să se ducă acasă (Pleasa), — *s-intqā n cas* = să intre în casă (ib), — *alas că va neg* lasă că o să merg, — *Dipu tsı viniră acăs* după ce au venit acasă 3/XXI, — *s-toř acăs* — se întorc acasă ib, cf 4, 5/XXI, — *ninti s-ęs dzinaru* înainte ca să iasă ginerale 10/XXI, — după męas după masă 14/XXI, — *mulāq* pentru *mulaqi* (muierile) „muierile” *lunī taħħna s-adună mulāq* luni dimineața se adună muierile 15/XXI, — *nu te aspaq*, pentru nu tu aspaga (din aspape) 16/XVII, — *acătsaq* (acătară) 2/XVIII, — *apqukaq* „se apropiară” 6/XVIII, — *lqaq*, luară” 10/XVIII, — *dədəq*, „dădură” 16/XVIII cf basmul XVIII În același basm avem și *vätänaqă*, *kısqeq* 11/XVIII, etc În aist, fem pentru aistă, și final, de cele mai multe ori, nu se pronunță *nqapļea ist* 6/XVII etc

Trecerea lui și în i se arată numai în *nipoř* (năpoř, nipoř) „iarăși” 10/V și în *aspirdzem* pentru forma regulată *aspärdzem* „spargem” 15/V

ăm ăm

La o bună parte dintre verbele de conjugarea I, terminația -ăm de la ind (conjunction) prez, de la per-

fectul simplu și de la viitorul întâi pers și plural se pronunță -am

imnam (umblăm) · și așă *imnām*, *imnam* pān tî p̄qāndz și așă umblăm, umblăm pānă la prânz (Pleasa), *imnam* tu avqā=umblăm în răcoare (ib), *imnām* tută noptea să-apigim tu munti am umblat toată noaptea și am ajuns în fapt de zi în munți (Ciameria); —*s-misuqdām* (*s-misurām*) *s-misuqdām* pāqazyi să numărām banii (Pleasa), — nā as-pāqdām (*n'aspārām*) nā aspāqdām să *judzim de-aco* ne-am speriat și am plecat de acolo (ib), *nā scuydām* (na sculām) *nā scuydām* *diznău* să *imnam* ne sculām din nou și umblăm (ib), — va *s-acupāqdām* (va s-acumpărām) dupu tsi va s-u *vindem* (lâna), va *s-acupuqdām* gāq după ce vom vînde lâna, vom cumpără grâu (Dîșnița), — *măcam* (*măcām*) · noi *macām* pāni di misuq noi mâncām pâine de porumb (ib), *no-avem* *kiro nitsi* *s-măcam* n'avem vreme nici să mâncām (Fracula, Muz) —*ncăqcām* (*ncărcām*). *gāqu lo-ncăqcām* p̄i muqdāqī . grâul îl încărcām pe catârî (Dîșnița), *toamna ncăqcām* fumezle și *judzim* toamna încărcām familiile și plecām (Bigliștea), — *scăqminām* (*scărmăinām*) *lana u scăqminam* lâna o scărmăنām (Carbunara, Muz), — *turām* (*turnām*) *turām niham* di *puscă* turnām pușin ojet (Cipleaca, Muz), — *climam* (*climāmū*) *climam yatuřu* am chemat medicul (ib), — *cuqmam* (*curmām*) nā cuqmām di ahătă ayăgaqī am obosit de atâta umblet (ib)

ām, ān . ām, ān ; ām, ān

După auzul nîeu, sunetul nazal al lui ā din ām, ān se audе destul de pronunțat

gqāndine „grindine” 7/XVII, *sāndzi* „sânge” 14/XVII, *šcāmbă* „stâncă” ib, *stānga* 10/XXI, *frāmti* „frunte” ib *mānă* 9/XXI, *cāntă* 4/XXI, *stqāmbă* „strâmbă” 9/XX, — *cāmp* (cămpu) *toamna* nā *dipunim* tu *cāmp* . toamna ne coborâm în cămp (Pleasa), *adunām* *cănnă* di *pit cāmp* adunām cănnă (un fel de plantă) din cămp (ib), —*sāmbăta* (*sāmbăta*) *sāmbăta* *ağumsim n hqā* sămbăta am ajuns în sat (Levanii, Muz), — *sānt* 11/XVIII, — *pām* (pâne) *măcă pām*

12*

goyă mänâncă pâine goală (Bîgliștî) , — *găstăne* (căstâne) *adună găstăne aqă adună castane sălbatece* (Curtesi) , — *gođndină* (grândină), *cădzu gođndină maqî* a căzut grindine mare (Imuștea, Muz) , — *pyđndzi* (plândze) *nu pyđndzi nu plânge* (ib) , — *găru* (gărnul) *găru lo ncăicam pri muđqî* . grâul îl încărcăm pe catâri (Dîșnița) , *găru lu ntseřă gîme* grâul îl cerne bine (Cîpleaca, Muz) , *găru aist nu-i bun,* aqî multă pătîtsă grâul acesta nu-i bun are mult grâu de altă calitate (ib) , — *sândzi* (sândze) *s-umplu di sândzi* s'a umplut de sânge (Imuștea, Muz) , — *căñ* (căñi) avem și *căñ s-avegle oyle* avem și căñi să păzească oile (Carbunara, Muz) , — *scânduqă* (scândură) · *scânduqă di bođad* scândură de brad (ib) , *dutsim scânduqî* ducem scânduri (Libofșa, Muz) , — *lăna* (lăna) *lăna u scăqominam* (Carbunara, Muz) , *măna* (măna) *aqe măna umflată*, tu tsăpă un yaspe are măna umflată l-a înțepat un viespe (ib) , *măňle* (măňle) *vinim cu măňle goli* am venit cu mâinile goale (Cîpleaca, Muz) , — *căñtă* (căntă) *căñtă mušat* căntă frumos (Cîpleaca, Muz) , *dimândă* (dimândă) · *văřu nu nă dimândă anai* nimeni nu ne poruncește nouă (ib) , — *băq* (bărnu) *tsimta cu băq aqoš* încinsă cu brâu roșu (Grăbiani, Muz) , — *măndz* (măndzu) *ayagă dipu măndz,* *kîqu măndzu aleargă după mânz, a pierdut mânzul* (Libofșa, Muz) , — *săñt* (suntu) *năši nu săñt aya* ei nu săñt aici (Fracula, Fieri) , — *fqândză* (frândză) *s-lăi fqândză di meq* să iei frunze de măr (Levanî, Muz) etc

Obscuri rune Alături de această pronunțare care nu este generală, îutălnim și pronunțarea din graful grămustean cu *ă cămpu „câmp”* *no-aqăvdăm tu cămpu* = nu răbdăm îu câmp, — *mâne „mâime”* mâne va z-yuňă dziniřu anost mâine o să vină ginerale noastru (Bîgliștî) , — *săñt „săñt cusuqane ięqe* săñt verișoare (ib) , — *yină „lână”* · *clindu di yänă* = lână scărmănată (ib) , — *pyämse* „a plâns” *pyämse tută dzvuz* (ib) , — *măñă „măñă”* nu tqăpse măna păñă nu-ł dęże păqăzyi (Grăbiani, Muz) , — *măçă „mänâncă”* *măçă păñi goyă* mänâncă pâine goală (Bîgliștî)

Nu lipsește nici pronunțarea *ăn* alături de *ăn*, care este mai răspândită *qađâne „rușine”* *qađâne maqî* rușine mare (Bîgliștî) *cămpu „câmp”* *no-aqăvdăm tu cămpu* (ib) , — *găstăni „castane”* *no-cqî găstăni*:

nu sănt castane (ib) În poziție neaccentuată *tâmbaqă* „tâmbarea” *mi anvălesc cu tâmbaqă* mă învelesc cu tâmbarea (ib).

e z

Se arată numai într'un singur cuvânt *pqr̩ts* de la *pqr̩t* (prefit) „preot” /IX și este probabil alb *p̩r̩t*.

é o

L-am întâlnit numai în forma *yopur* (l'epure) iepure (Uianic) Cuvântul este atestat și la Dal *lopur* De altfel *o* pentru é apare în dialectul aromân și în alte cuvinte *g̩lom* (pl *g̩lomuri*) „ghem” pentru forma obișnuită *g̩lem* (Vlaho-Clisura), *gópe* (pl *góki*) pentru *ȝepe* (turc) „buzunar”, *n̩comir* „mă otrăvesc” și *n̩çamir*, infin *n̩çimirare*, *n̩çumirare* (sl), *mi n̩çornikedzü* „mă întunec” (sl) etc Cauza acestei prefaceri trebuie căutată în elementul palatal precedent

ea : e

Pronunțarea *e* sau *ē* a diphongului *ea* se aude când acesta rezultă din é urmat în silaba următoare de *ă* și *e*

I *v̩eqă* (vărară) *v̩eqa šidem tu kaliv̩i* vara locuim în colibe (Bigliști), — *priv̩eqa* (primăvara) *priv̩eqa judzim si tută v̩eqa šidem tu munti* primăvara plecăm, și toată vara stăm în munte (Pleasa), — *n̩uesta* (nvăesta) *n̩uesta di yu o aî?* de unde ai nevasta? (ib), — *fetă* (fete) *esti fetă ali sōqă* este fata surorei (Imiștea, Muz), *feta m̩ao* (feata mea) fata mea (ib), *fetile p̩oqtă ȝeqdān* fetele poartă salbe (ib), — *ȝeqeū* (grădu) *m̩eqi di lâng̩oqi ȝeqeū* a murit de boală grea (Dușari), — *dz̩edă* (dzadă) *aþindim cu dz̩edă* aprindem cu dzadă (Cipleaca, Muz), — *dzenă* (dzeană) *ne alinam n̩ dzenă*, ne suiam în deal (Carbunara, Muz), — *t̩eqă* (teară) *o sc̩otem t̩eqa* o scoatem smântâna (Fracula, Muz), — *n̩restă nașă* mireasă (ib)

2 *dz̩edet* (dzeadzit) deget (Dîșnița), — *sufruntseli*, *dzeni* (sufruntseale, dzeane), sprincene, gene (ib), — *l̩eme l̩eamne*: *adutsim l̩eme dit p̩ăduqi* aducem lemne din păduie (Bighiște), — *cusuq̩ine v̩eqe* (cusurine văre) verișoare (ib), —

kęptsän (kęaptin și kęptsän) *no-ari aya aftaq kęptsän*. nu se găsește aici astfel de piepteni (Cortesi), — *buqele* (pecurcă) *buqele fąqmäcos* burete otrăvicios (Carbunara, Muz), — *mulęqe* (mulare) *mulęqe qąua* muiere rea (ib), — *nęqe* (năeară) *stuk di nęqe* stupă de muieră (ib), — *pęęcle* (preacăle) *pęęcle di foqtis* pereche de foarfeci (Cipăreacă, Muz), — *fęqică* (făerică) *s-ascumsi tu fęqică* s-a ascuns în feie că (Bubulina, Muz), — *męqe*, *čęęše* măeară, cireașă mere, cireașă (Ilibotșa, Muz), — *stęępę* (stărpe) *oł stęępę* o sterpe (ib), — *creştile di munte* creștetul muntelui (ib), — *θęmină* (θeamină) femeiască (ib.), — *niputęqe* (niputeare) *muqi di niputęqe*. muri de boală (ib), — *ł-este nyercă*¹⁾ îi este vîtregă (Cortesi); — *vęępe* (vrăare) *š-o aǔ vęęqea* se iubesc (Ilibotșa), — *fęędze* (freadze, frâmse) *cădzu di-š fęędze goſu* căzu de-si rupse gâtul (Dîșnița), — *esti* (easte) *căń n-esti* *qącoqı* când mi-e frig (Bigliște), — *s-avegłe* (*s-aveaglă*) avem *kăń s-avegłe oile* avem câinii să păzească oile (Carbunara, Muz), — *s-fętsi* (*s-featsi*) *s-fętsi tu zmęni* a umplut izmenele (Ciameria), *š-fętsę cąqütsea š-ascuķe* își facă seminul crucii și scuipă (Carbunara, Muz), — *dęde* (deade) *il dęde foc* *š-łudzi* îi dădu foc și plăcă (ib), — *łei* (lai) *łei qądzatınă di căńină* și u *łęqg*, *łęqg* iei rădăcină de căinina (numele unei plante) și o fierbă mult (Pleasa)

Observații Pronunțarea lui *e* accentuată ca *ę*, precedat de o grupă de consonante, în care ultima este *r* (r̥) se întâlnește pretutindeni în Albania *üyüg „prag”* 10/XXI etc După un element palatal, *ę* se pronunță *e* sau *ę*

nęqe în *stuk di nęqe* stupă de muieră (Carbunara, Muz), — *kelęa* (kelęea sau kalęea) *mi ustuqä kelęa* mă ustură pielea (Levană, Muz), *kęłqe* (ketsirî lo-avna cu kęłqe) îi goneau cu pietre (ib), *vęępe* (vrăare) cu *iqęqa* lui *s-fętsę* cu vomă lui se facă (Ciameria), — *śidęqz* (śidęare) cu *śidęqz* nu *s-amintă tsiva* = sezând nu căștigă nimic (ib), — *mucęq i* (muceară) *ęste mucęq i* = este mlaștină (Cipăreacă, Muz), — *si-nęęcę* (si-nęęcęa) se certau (ib)

În următoarele forme avem *ę*, *ę*, *a*

i kęłq (kare) *loc tu kęłq* — loc în apus (Bubulina, Muz), — *si-nyq cu-šęzdzä* se înfricoșeză (Curtesi), — *ngąqşarı* (ngrășare) *tu tsänem tu-ŋąq-*

¹⁾ *Şi nęarcă, nęęcęca, nıarcă*

Şeari il ținem pentru îngrăsat (Fracula, Muz), — așezușo (șeauă) lo-acâtsă
di așea^u) il apucă de sea (ib), — șeaqz (id) ul tăle cu șeaqz il tă'è cu
ferestrăul (Ciameria), — șeaqpe (șarpe) ăqsăqi ca mușcat di șeaqpe sări
ca mușcat de șarpe (ib), — nileamă (id) putin (Pleasa), — berbeatse (Bu-
bulina, Muz)

2 hizaqz (hapea) cōpă hizaqza tu năs crăpă fieră într'insul (Pleasa), —
hîâqbę (harbe) după tsu hîâqbę gîne după ce fierbe bine (Fracula, Muz); —
hîuvqă (havră) muoi di hîuvqă aqâșo murî de friguri rele (Pleasa)

3 După y yařă (iarnă) avum yřă gôrəyо am avut iarnă grea (Cor-
tesu), — yasti (easte) yasti aqâ'si este rece (Pleasa), — yali (năse)
yli no-aqâvădă căduqz = ele nu rabdă căldura (Fracula, Muz) După ġ
üögască (urgăscă) va s-lu üögască vrea să-l orbească (ib) După k.
kaptiñ „pieptem” 2/XIII, — iša (ișea) „ieșea” 3/XVII, — yină (yină)
„venea” ib, — kalga (kalga) u vind kalga o vând pielea (Bubulina,
Muz), — tujeka (tufekę) tqâpsę tujeka ši-l vătämă a tras cu pușca și l-a
ucis (ib), După q pøasın (prëasìn) tsän pøasın postesc (Cutali, Muz),
— goâști (grăște) nu-l-si goâști zboq nu-i vine să vorbească (Schepuri,
Muz), — s-cułqambqă (s-cutreambură), tut yocu s-cułqambqă di năs tot
pământul se cutremură de el (Pobratı), — čiqäpu (črëapu) o scotim la
čiqäp o scoatem la cuptor (Fracula, Muz) În pozitie neaccentuată
tâmbaqa (tâmbarę) mi-amvălesc cu tâmbaqa mă învelesc cu tâmba-
rea (Bigliști), — naqz (naręa) cădu di-ş jpedzi naqz=căzū de-și rupse
nasul (Imiștea, Muz) După n n-asti (n-easte) n-asti hîlună = imi
este fină (Bigliști), — n'aqsıqz, n'aqsım (nəqərsirə, nəqərsim) = merseră)
merseräm (ib), — aznă, aznă-l, aznăște (azgunęa, azgunęa-l, azgunęaște,
gonește, gonește-l, gonește (Comisbalta, Muz) După š aušum (au-
šeam) = imbătrâneam (ib), şasi, şapti (ib) = şase, şapte (Bigliști)
q imänem tu munti tsints - şisi, căti vâqoqz i şapti meş: rămânenm în
munti cinci-șase, câte odată şapte lum

În dapoęa (dəapoja) „apoī” avem a pentru ea 10/xxi

e neaccentuat.

Se știe că în dialectul aromân orice e neaccentuat trece
în i, afară de graiul grămustean, în care numai e final se
mai păstrează ca atare În limba Fărșeroților pronunțarea
lui e final oscilează între e, e și i:

I aþqökę (aproakă) nu-l aþqökę nu-l primește (Bigliști), —
ȝone (ib). Tânăr jidz la ȝone du-te tinere, — dəade,
aqpitle (areapitle). ȝ-deade aqpitle s-azboqz. Întinse ar-
pele să zboare, — avegle, oyle (aveaglă), ib. avem cañ

¹⁾ Meglenoîromânu I, p 135 § 59

s-avegle oile avem cîmî să păzească oile (Carbunara, Muz), etc , etc

z sōqte, mōqte (soarte, moarte) · *dîtu sōqte pân tu mōqte* de la naștere până la moarte (Bîgliștea) , — *munte* (munte) *z-duse cu oîl tu munte* (ib) ,—*oile* (oile) *s-avegle oile* (Carbunara, Muz) , — *ayune* (alune) *un sac plin dî ayune* un sac plin de alune (ib) , — *pade* (pade) *ul dădăa dî pade=il trânteà la pământ* (ib) , *măňle* (ib) *nă doq măňle* · ne dor mânilor (ib) , — *minte* (minte) *gucă dî minte* · înebumi (Cipleaca) , — *este* (easte) *este tu păqtsăle anoste* este în părțile noastre (Grabiană, Muz) etc etc

3 qăcoari (arcăpare) *căn n-estă qăcoaqi=când îmi este frig* (Bîgliștea) , — *inatî* (inate) *il tsănu inatî* 1-a ținut necaz (Levană, Muz) , — *qăšăne mari* (arșine mare) *rușine mare* (Bîgliștea) , — *muntî* (munte) , *aqâtsi* (arațe) „*iece*” (Cutali, Muz) etc , etc

Observații În forma *tri* pentru *trei*, avem trecerea lui *e* în *i* în pozitie neaccentuată în frază *unu yasti dî tri an* unul este de trei ani (Pleasa)

e ā

Această pronunțare a lui *e* neaccentuat apare cel mai des după *ř* sau *q*, provenite din *rn* sau *rl*

măqă (marle) *fičōru atset cama măqă* băiatul cel mai mare 4 XVII ,—*soară* (soarele) *nķisim tu hăqăye nintie z-da soară=am pornit din de dimineața, înainte să dea soarele* (Pleasa) , *no-avę dată nica sōqă* încă nu dăduse soarele (Carbunara, Muz) , — *puřā* (purne, prune) *acupărai ndau puřā* am cumpărat puține prune (Cipleaca, Muz) ; — *năqă* (nărle) · *plicaqă năqă și fudziqă=s'au supărat și au plecat* (Grabiană, Muz) , — *lucqă* (lucre) *lucqă făqă cali* (Levană, Muz) , — *cōqă* (coarne) *lo-acâtsă dî cōqă l-apucă de coarne* (ib) , *cōqăle* (coarnele) , — *tqıpuqă* (trupurile) etc Forme ca *šădəam*, *šădem* cu *e > ā* din cauza lui š, se întâlnesc și în graiul grămustean

În forma *dzinăqă*, *dzinăqui* (pronunțat și *dzinăruī*) avem *ă* pentru *e* sub influența lui *ă* *acasă la dzinăřă* „*acasă la gi-*

FĂRŞEROTII

nerele” 3/XXI, *tu casa dzinăruī* „în casa ginerelui” 3/XXI cf 4, 5 etc, XXI Tot un *ă* pentru *e* avem în *pășpadi* „pe jos” 16/XVIII, *numărli* (numirlí) „umerii” 14/XIX cf 8 X/VIII

În forma *pūqitsęa* 2/XVIII pentru *pītritsęa* avem *u* pentru *e*, din cauza labialei De asemenea în *pīstupsi* (pistipsi din pistepsi) „crezù” 22/XIX

Alături de forma *nămal'u* se aude și *nimal'u* cu *i* din *e* păstrat *nă lară un nimal'u* (Fracula).

o *ă*

În poziție neaccentuată apare în *rămăni* 2, 6, 17, 18/XX și *qarbări* „arbore” 13, 14, 15/XIX

qa *o*

Pronunțarea obișnuită a diftongului *qa*, provenit din ó urmat de *ă*, *e*, nu lipsește în graiul Fărșeroților Ca să dau numai câteva exemple, citez *căqqaqęa* (id) *no-aqāvdām căqqaqęa*. nu răbdăm căldura (Pleasa), — *tqamna* (ib) *tqamna ncāqcam fumeyle* și *fudzim* toamna încărcăm familiile și plecăm (ib), — *nqaptęa* (id) *nqaptęa tută scăpiąa* toată noaptea scăpără (Imiștea), — *cqastă* (id) *lo-agudi tu cqastă* îl lovì în coastă (ib), — *scqată-te* etc, etc Cu toate acestea, pronunțarea redusă câte odată până la *o*, predomină în vorbirea curentă a Românilor din Albania *tqă-te* (toarnă-te) *tqă-te*, *yino năpoi*. întoarce-te, vino înapoi 5/I; — *qəă* (qară) *fudz la ġone*, *qəă bună* du-te tinere, într'un ceas bun 20/I, — *bună-ts qqa* bună ziua — *yoī* (loai) *yoī*, *funęa nkisi tı fagu* luai funia pornii să taiu fag 10/I, — *văsilonă* (văsiloană) „regină” 1/XVII, — *hqəă* (hqară) *no-avem hqəă* n'avem sat (Pleasa), — *sqote*, *mqote* (soarte, moarte) *avum, hil'*, *cqipăq di tu sqote pän tu mōqte* am avut, fiule, necazuri, de la naștere până la moarte (Bighiștea), — *gqəă* (goală) *măčă pän gqəă* mănâncă pâne goală (ib), — *tăpəqə* (tăpoara) *lo-agudi cu tăpəqə* îl lovì cu toporul b), — *cqdă* (cqadă) *aqmasi cqdă* a rămas cel din urmă

(ib.) , — *qăngăoă* (lângoare) *muoi di qăngăoă găeū* muri de boală grea (Cortesi) , — *văqoă* (vărnăoară) *căti văqoă* *șapti meș* : câte odată șapte luni (stam în munți) (ib) , — *pomî* (poame) *estan noqî* (din no-apî) *pomî* anul acesta nu sănt fructe (Bighști) , — *lăcăqtqoři* (lăcărtqare) este mult *lăcăqtqoři* este foarte harnică (Carbunara, Muz) , — *soga* (soarle) *no-avęa dată nica soga* nu dăduse încă soarele (ib) , — *aqăcoři* (arcocare) *aqăcoři făqă maqdzine*, tare frig (ib) , — *avostă* (avoastră) : *avostă ʐaste* este a voastră (ib) , — *lot* (loat) *nu-i tu minte este lot* nu-i în munți, este nebun (ib) , — *čoqă* (čoară) *lgat di čoqă*. legat de sfioră (Bubulina, Muz) , — *scotim* (scăpatim) · *scotim mař ti măcaři* căstigăm numai pentru mâncare (Bighști) , — *poqtă* (poartă) *fetele poqtă gărdăń di gušă* fetele poartă salbe la gât (Cortesi) , — *tqotsim* (tqartsim) *lana u scăqmınäm*, *u tqotsim* lâna o scărmanăm, o toarcem (Carbunara, Muz) , *qoqă* (loară) *domniv nă li qoqă* stăpânii (Turci) nă le-au luat (ib) etc

Iată și câteva exemple cu *o* pentru *qa* *tqoqă* (troară) *să sculă tqoqă* s'a sculat de odată (Ciameria) , — *dıunoqă* (diunoară) *vinim dıunoqă* venirăm dintr'o dată (ib) , — *scosi* (scoase) *lu scosi om il făcù om* (ib) , — *fomea* (fămăea) *nă lo fomea* · ne-a apucat foamea (Bubulina) ; — *gropă* (groapă) *s-ascumse t-ună gropă* s'a ascuns într'o groapă (ib) , — *loř* (loai) *loř di uqeakye* am priceput (ib)

Observație În forma *aqoǎă* din *cu fatsăle aqoǎă* cu fețele roșii (Bighști) avem *qa*, atunci când în restul dialectului avem *o* arcșe (aroșă)

i protetic

Se arată numai în cuvântul *yată* (ată) „mamă” (Dișnița) și *yată* în *muyaqr-sa yasti yata fičoquři* nevastă-sa este mama băiatului 24/XVIII ; — *yetă* (etă) i/XI

i . e, a

Această pronunțare a lui *i* în poziție accentuată se arată numai în câteva cazuri izolate *n-išeqă* (n-ișiră) îmi ieșiră

5/III cf 10/III (însă și „ișă „ieși” 8/XVII) ; — *ișeta „ieșirea”* : *tu ișeta bisericălei la ieșirea din biserică* 29/XVIII ; — *ișe „ieși”* etc ; — *agărše* (agărși) își uită 27/XVIII ; — *aše* (ași) . *căn avdžăt aše, în sită le măcaqeа* · când am auzit aşa, mi s'a tătat pofta (Ciameria), *aše z-bănedz* · D-zeu să-ți dea sănătate (Carbunara, Muz) ; — *putsān* (putsan) *kipeqă cătepu tsan*=pișcă câte puțin (Cipleaca, Muz), — *urdzăts* (urdzâtsi), sg *urdzăcă și urdzică* (urdzăcă) · *nădzim di adunăm urdzats* mergem ca să strângem urzici (ib) Tot la Români din această comună am auzit și forma · *cătsan* (catsan) *o adun să-u badz tu un cătsan* = o strângi și o bagă într'o strachină.

În poziție neaccentuată și ca și și se pronunță ca y : *ploŷa* (ploaje) 7/XVII ; — *săqāye* (saraje) „palat” 1/XVII , — *oylı* (oile) 21/XVII , — *doy* (doi) : *fudziqă cu doy pıcuqaqtı* : plecară cu doi păstori (Fracula, Muz), — *noy* (noi) . *nu şıdzu molt la noy* · nu rămase mult la noi (Libofşa, Muz) ; *vini dunoqă la noy* veni imediat la noi (Ciameria) , — *cay* (caș, cari) *cay vă spuse cine v'a spus?* (Levani, Muz) ; — *oy* (oi) *no-avem oy multi* . nu avem oi multe (ib) etc.

De asemenea avem în *şuyiqă* (şuiră)=flueră ; — *soye, yasti* (soje) · *nu ştiș tsi soye di om yasti* nu știu ce fel (neam) de om este (Levani, Muz) , — *yası* (jase) *nu yası di zboq dot* nu ieșe din cuvânt deloc (ib) , — *zyafete* (zjafete) *z-dusıqă la zyafete* s'au dus la petrecere (Imiștea) , *yatuřu* (iaturlu) *clımām yatuřu* am chemat doctorul (Pleasa).

După un element palatal și se pronunță ca ā *dojlă* (dojl'i) 2/XVII , *călicaqă dojlă* încălecară ambii 20/XVII ; — *poňlă* (poñl'i) *aftaqı vint tsi poňlă il dădəa di pade* astfel de vânt încât trântează la pământ pomii (Fracula, Muz) Însă avem și *poňle* (poñl'i) *scote poňle di tu aqădzatină* . scoate pomii din rădăcină (Radostina, Muz) , — *čānušă* (činușă) *u cōpsı tu čānušă* o coapse în cenușe (Bîgliști) , — *čăcoq* (čiçop) picior (ib)

După q : *cuscqāy* (cuscri'l'i) „cusrui” 9 XXI , *ayqă* (aγri) *qmın̄ ayqă* oameni sălbateci (Imiștea) , *socqă* (socrı) *tqapse š-pätsä di socqă lai* , a suferit mult din partea socrilor răi (Fracula, Muz) , — *qäcqän* (läcrän) : *n s-apqesi guqa qäcqän*

iñ cuqa = mi s'a aprins gura, lacrimi îmi curgeau din ochi (Bigliști)

După africate avem pe alocuri ca și în graiul grămusteană, pentru i *numtsăle* „nunțile” I XIX, *poqtsă* „porci”, *gortsă* „pere”, *moqtsă* „morți” etc De asemenea la verbe *aqădză* alături de *aqădz* „râzi”, *shedză* și *shedz* „șezi”, *lucqedză* și *lucqedz* „lucrezi” etc, etc Însă în unele cazuri avem și i pentru i *muntsi* 6/XIX, *multsi* 3/XIX

În dialectul aromân, când i urmează după *dz*, *ts* precedate de o vocală, de cele mai multe ori nu se rostește *badz*, *fats*=bagă, facă, etc Când însă *dz*, *ts* urmează după o consonantă, atunci i se rostește *pindzi*, *muntsi* și *munťă* „împingi, munți” etc În graiul fărșerot, i nu se pronunță, nici în cazul din urmă *dintă* (dintă) dinți (Bigliști), — *tsints* (*tsintsi*) cinci (Dușari), *lindz* (*lindză*) lingi (ib.)

Observații Deosebite schimbări ale lui i se arată în următoarele forme Neaccentuat i u) *fqapsun* (frapsin) 6/XX, — *pistupsešn* (pistpesci) „crezi” 29/XVIII, — (i ä) *tănisită* (tinisită) „cinstit” 27/XVIII, — *uăšile* (vasile) „rege” 1/XX

La sfârșitul cuvântului, i dispare după *r* (q) în *aftar* (alitări) *aftar* *keptsăni* astfel de piepteni (Cortesi), — *cipăčq* (cripări) *avum*, *hič cipăčq* am avut, fiule, necazuri (Bigliști) etc În *dunoră* (dunqară) „dintr'odată” (Ciameria) de asemenea i din e nu se rostește

u

Se știe că -u din dialectul aromân se pronunță după orice grupă de consonante (socru, multu, preftu) În graiul Fărșerotilor, în cele mai multe cazuri el nu se rostește, întocmai ca în dialectul dacoromân

alant (alantu) I/XIX, — *esc* (escu) ib, — *sánt* (sântu) 5 XIX, etc, — *ndqeþs* (ndrepșu) *dăpă tsı-ndqeþs* tute *lucăqă* gini după ce am aranjat toate lucrurile bine (Ciplea, Muz), — *mi-nvesc* (mi nvescu) mă imbrac (ib), — *s-apqind* (s-aprindu) *tsı qomıň săn dıunqoqă* *s-apqind* ce oameni sănt, se aprind dintr'odată (Pleasa), — *cqesc* (crescu) cresc (ib), — *pqăndz* (prăndzu) *adžunsim tă pqăndz* atm ajuns la prânz (Carbunara, Muz), *pqăndz* (Pleasa); — *umt* (untu, umtu) *adusim umt* și *uqdzats* am adus unt și urzici (ib), — *hęqb*

(herbu) *badz steaňile nuntqu ši hęqb, hęqb g'ini* pui haînele înăuntru și fierb, fierb bine (ib), — *mi-nvălesc* (mi-nvălescu) mă învelesc (ib), — *mult* (multu) *aqdi mult* (Bîgliștea), este *mult aqauă* este foarte rea (ib), — *sănt* (sântu) *sănt cusuqine veqe* (ib), — *anost* (anostru) este *fîčor anost* este băiatul nostru (ib), — *s-hqănesc* (s-hrănescu) *s-hqănesc cu glinduqă* se hrănesc cu ghindă (Cortesi), — *s-hăqnesc* (Fracula, Muz), — *vimt* (vîmtu) *fătsęa un vimt zuq* suflă un vînt nebun (ib), — *moqt* (mortu) *lo-afoaqă moqt il găsiră mort* (Carbunara, Muz), — *vind* (vîndu) *kalea u vind* vînd pielea (Bubulina, Muz), — *aist* (aistu) *fîcoqu aist* (Levam, Muz), cf 5 XVII, — *qung* (lungu) lung (ib), — *stqimt* (strîmtu) strâmt, îngust (ib)

În următoarele forme -u apare după o singură consonantă *mi dušu „mă duseiu”* 5 III, — *yocu* (loc), 17 XVII, — *aušu* 6 XVIII, — *košu, năsu* ib, — *elu* 7/XVIII etc, etc Cf 5, 12/XIX — *soqu* (sor, soră) *alea soqu* fă soră (Imiștea), — *sacu* (sac) *loj un sacu plin di länă* am luat un sac plin de lână (Levan, Muz), — *focu* (foc) *uefâniψsiqă di focu* au sărăcit din cauza focului (ib), — *cătsătu* (cătsut) *il dede cu un cătsătu* 1-a dat cu un cuțit (Bubulina, Muz), — *nicu* (nic) mic (ib), — *nicatu* încat, — *tricatu* trecut, — *uscatu* uscat cf p 107 etc, etc.

u o

La sfârșitul unui cuvânt *u* se pronunță ca *o*, ori de câte ori urmează după el un cuvânt care începe cu *a*. Această pronunțare deschisă a lui *u* din cauza lui *a* următor se observă pretutindeni în dialectul român (no-are nu are, no-ascultă nu ascultă, etc) *no-am faptă* n'am făcut (Bîgliști), — *no-aqăvdăm tu cämpu* nu răbdăm în câmpie (ib) etc, etc La Fărșeroți se aude și în *molt* (multu) *nu šidzu molt la noy* nu râmase multă vreme la noi (Lîbofşa, Muz). De asemenea în cuvântul de origine turc *câmbor* „fel de armă” 6/XXII

In poziție neaccentuată avem în *oqdzäm* (urdzäm) „urzim” 4/XXIII, — *coqäm* (curăm) „curățim” 2/XXIII, — *čoqonida*

(čuruñidă) : o aqđi p̄i čoqonidă : o arde pe cărămidă (Cipleaca), — lucuqo „lucru” 4/XVIII, — năso „dânsul” — lo cqiscu(lu—) 4/XVIII; — căndo (căndu) „când” 4, 7, 9, 14, 18,/XVII, 2, 13/XXI, nu l-o seti : nu-i este sete, nu l-o foami . nu-i este foame 4/XXI; — o vñdu (din u vñdzu) 11/XVII; l-o pote ib, · o ligă 9/XII;—sînto (sânto) „sânt” 5/XXI ;—gõqmazdu (grumadz) 102 ; pøoscutită stropită 107 ; pičor 106 , etc.

u : ā

În poziție neaccentuată apare regulat în *căqună* (curună) „cunună” 22/XVII, *căqunle* „cununile” 14/XXI; *s-căqună* „se cunună” 1/XXI De asemenea în *pătu* (putu) 4/XVII. Alături de *fuqñigă* „furnică” (despre care vezi *n. n*), am întâlnit în Carbuñara, Muz. și *făqmigă* „furnică” *yasti m̄plină di făqmñdz* · este plină de furnici, *fârcă* (*fâpcă*) · fârcă, din fure-că „dacă” 4/23.

u . i

Avem, în poziție neaccentuată, numai în : *si-ñdipură* (*si-ñdupură*) „se rezemă” de la *mi-ndoapir* 13/XIX.

2. Consonantism

r . q

Ceea ce izbește mai mult urechea unui strein, care pentru întâia dată aude pe Fârșeroți vorbind între ei, este pronunțarea lui *p*

vęaqă, maqe, căqvănaqe (veară, mare, cărvănare) . *Una vęaqă, maqe maqe, ma ti tori, lai căqvănaqe* · într-o vară mare, mare tot mai vîi măi cărvănare 1/I, — *măqată* (mărată) : *tsi s-mi tor, lai măqată ib* , — *aqe* (are) *no-aqe yaqbă s-pască cali* 5/I, — *Săqună* (Sărună) *s-pitqets caqte di Săqună* 20/I; *vqută „iubită”* 5/II, — *aqumina* (anumirea) , *mi luyaqă de-aqumina* mă luară pe umeri 1/III, — *pøotă* „mai întâi” 1/XXI; — *no-aq* (nu au) ib ; — *qošă* (aroșe) „roșe” 2/XXI; — *uqđă, dzăq* (urdă, dzăr) · *kieqbim dzăq si fatsim uqđă* : fierbem zăr și facem urdă

(Bîgliște) , — *fuqile* (furil'e) *tqăpse măna* di *fuqile* s'a lăsat de hoții (ib) , — *păoă* (pără) *după ndoi an* țaç n'acătsăm di *păoă* după câțiva ani din nou am câștigat bani (ib) , — *quſe „trăznet”* *cădzu rufea pî năs* (Colonia) , — *saqtsină* (sar țină) *eqa saqtsină* , o ălăsă *saqtsină* eră însărcinată, o lăsă însărcinată (ib) , — *d̄oaqă* (id) *nă sculăm d̄oaqă* ne-am sculat de cu vreme (Dușari) , — *maqtu* (martsu) ; *fudzim tu maqtu* , am pornit în martie (ib) , — *sumedou, bourmaqu, ndqelu* (sumedrul, brumarlu, andrelu) Octomvrie, Noemvrie, Decemvrie (Dușari) , — *stămăqia maqi* (Stămăria mare) · *tă stămăqia maqi* *va s-fudzim* o să plecăm de Sfânta Marie (Cortesi) , — *gœus* (greus) *ascumtu sum gœus* ascuns subt un arbore (ib) , — *cokiqošilă* (—) *capqă cokiqošilă* capră roșcată (Pleasa) , — *avqă* (avră) *imnam tu avqă* umblăm în răcoare (ib) , — *þoïq* (aprilie) *fudzim cu fumelle tu þoïq* : am plecat cu familiile în Aprilie (Cutali, Muz) ; — *þequșană* (—) cu bucle (ib) , — *băqba-su* (barbat-su) *băqba-su* yasti fugat tu cseñi bărbat-său este dus în strengătate (ib) , — *focă maqe* (frică mare) *tqapsim nă focă maqe* am pătit o frică mare (Fracula, Muz) , čuștu caqı (čuštiū care) *vini čuștu caqı* a venit cinevă (ib) — *săqmănițsă* (sărmănițsă) prunc în fașe (Pleasa) ; — *fiçoq, muqı* (ficior, muri) *n-avqam un fiçoq, ma muqı tu yinaq* aveam un singur băiat, dar mi-a murit în luna Ianuarie (ib) , — *yo esc singuqă* eu sănăt singură (Ievani, Muz) , — *qădzătină* (rădătsină) *li buqsim cu qădzătină* di cănină le vopsim cu rădăcină de cănină (Pleasa) · — *zboq* (zbor) *avem ligată zboq* maș ti un an ne-am înțeles numai pentru un an (Fracula, Muz) , — *uqdzats* (urdzăți) *adusim umt și uqdzats* am adus unt și urzici (Pleasa) , — *uqdă* (urdă) *jătsem uqdă, caș dit foalı* facem urdă, brânză de burduf (ib) , — *þqota* (prota) *u kēqg, kēqg ġini þqota* o tierbi, bine mai întâi (ib) -- *kindqă* (adunare) *nă kindqă maqe* grămadă mare de oameni (ib) . — *fqapsin* (frapsin) o *buqsim [lăna]* cu *fqăndză* di *fqapsin* vopsim lâna cu frunze de frasin (Dișnița) , — *kēqshaq* (Iunie) *aqămasmu tu kēqshaq* am rămas în luna Iunie (ib) , — *fqamti* (trămte) , — *suʃquntseli*, (sufrântseale), *mequ di fatsă* (—), *nage* (nare) ,

gęun (gruñ), *guęmaz* (grumadz) frunte, sprincenare, umerii obrazului, etc (Bigliști), — *puęnąqč* (purnări). *aęomadim* *jocu cu puęnąqč* aprindem focul cu lenin dintr'o specie de copaciu (ib) — *aęoasă* (aroșe) *cu fatsale aęoasă* cu obrajui roșii (ib) — *guęa* (gura) *aęli mult, ni s-aęesi* *guęa* este tare iute (despre un ardeiu) (ib), — *cęipăq* (cri-pări) *avum hł' cęipăq di tu sęqte pän tu męqte* am avut, fiule, necazuri de la naștere până la moarte (ib), — *cusuqine* *vęqe* (cusurine văre) verișoare (ib) — *päduqtsa* (—) *dusiąq* *tu ună päduqtsa* s'au dus într'o pădurice (ib), — *glinduqă* (—) *s-hęänesc cu glinduqă* se hrănesc cu ghinzzi (ib), — *buęets* (pecurki), *mäcäm j-buęets* măncăm și ciuperci (Curtesi), — *cęqqoř* (cărăpare) *tu cuqicu si agust fatsi cęqqoř maqri*. În luniile Iulie și August este mare căldură (ib). — *cęqdęe* (cărare) *va-l afläm ună cęqdęe* o să-i găsim o deslegare (ib), — *mascqu* (mascur) de secș băibătesc (ib) — *pięon* (penură) *ncaqfusim un pieon* am bătut un cuiu (ib)

rn, rn̄ ī

Este o pronunțare mai tare a lui r, care se audе deosebit de r obișnuit din dialectul aromân

tori (torhi) *Ună vęaqă mage mage ma ti tori, lat cęqvănaqe* 5/I), — *mi tor* (mi tornu) ib, — *toră-te* (toarnă-te) I/I, *yara* (iarna), *yara tu muntsi yaste aqatsi* iarna este rece în munti (Pleasa), — *tori* (torhi) *tori tu cęqdaqea di apă* torni în căldarea de apă (Pleasa), — *spură* (spurnă) *u cots tu spură* o coci în spuză (Bigliști), — *furáz* (furnidz) · *plină di furáz* plină de furnici (Cortesi), — *arňū* (arniū) *căń fudzim tu arňū* când plecăm la iernatec (Dușari), — *s-tură* (s-turnă) *fetsim păzaqe si s-tură* ne-am tocmit și s'a întors (ib)

rn : q

Când r (<rn) se află în apropierea lui ρ, atunci rostirea lui se identifică cu a lui ρ. Eu l-am auzit distinct la o singură formă.

văqoqă (vărnoaia și văriară) *tn munts qămănenem tsintssasî, căti văqoqă ,i șapte meș* în munți rămânenem cincisase luni, câte odată și șapte (Dușari), — *divăqoqă* (divăriară) : *s-nă videm divăqoqă* : să ne vedem la anul (Imiștea, Muz.)

rl t

Ca rostire se identifică cu *t* din *rn* — *cărigu* (cărli glu) · *n-agăqșii cărigu n dzęană, noi cărig ș-atu no-avem* I/VII, — *agăreau* (agărleao) : *s-anurdzءască ș-agăreū* 5/VII, — *soară* (soarele) *ninte z-da soară* înainte de a da soarele (Pleasa), *no-aiea dată nica soară* nu dăduse încă soarele (Carbunara, Muz.), — *dziniру* (dzinirle) · *va z-yină dziniру anost*. o să vie ginerele nostru (Bîgliști) — *hără* (hărle) avea tute *hără* avea toate darurile (ib.), — *sturu* (sturlu) era *sturu a casilei* · era stâlpul casei (Bîgliști)

rl q

Cași *q* din *rn*, apare rar Eu l-am auzit numai în . *doqu* (dorlu) *mi yo doqu* m'apucă doiul (Libofsha, Muz.)

l t

Se pronunță cu articulație velară ca în dialectul meglénit¹⁾

căldăn „jevi” 3/XXIII, — *sut* 4/XXIII ; — *atăsam* (alăsam) ; — *calea* (calea), — *puqtseł* (puitsel) *gręas ca un puqtseł* gras ca un purcel (Carbunara, Muz.), — *łunęa* (lunea) *łunęa nă lęqă* (ib.) ; — *saltsă* (salță) pl *săts* (sălță) salcie pl sălcii (Bubulina, Muz.), — *scułă* (seculă) *viní di mi scułă* · veni și mă deșteptă (ib.), — *vităqdi* (Berat), — *plătitsă multă* (multă plătitsă) *gąqu nu-i bun, ari multă plătitsă* . grâul nu-i bun are multă plătiță (ib.), — *motł* (multu) *nu śidzu motł la noi* . nu rămase multă vreme la noi (Libohova) ;

¹⁾ *Meglenoromânii* I, p 135, § 59

añet (aneu) : *bärba-nu añet* bärbatu-meu (Fracula, Muz), — *cūčăscu* (clocesc). *gäynle cūčăscu* găinele clocesc (ib) :— *căt* (cal), — *cătsăt* (cătăl), — *căculă* (căculă), — *nu t-am vîndută*. nu l-am văzut (Bîgliști), — *tas* (las) : *tas s-mi căcă* să mă calce (ib.), — *tu* (—) · *tu tsăpă un yaspe* · 1-a înțepat un viespe, -*t* (-l). *nu-t viglă gîne*. nu l-a păzit bîne (Fracula, Muz)

l. γ

Este un sunet care s'a desvoltat din *t*, pronunțat cu partea posterioară a limbii El se aproape de *γ* (gama) din limba greacă modernă În grecește partea posterioară a limbii nu se aproape prea mult de vălul palatului La Fărșeroți ea se aproape și sunetul care se produce se aude între *h* și *γ* *yot* (loai) *yot funęa nkisi tı fag* · am luat funia și am pornit ca să aduc lemn de fag 10/I; — *dəayag* (dealag) *n-o dedəam dəayag dəayag, moč vəqută* 1/II, — *yumęa* (lumea) 10/IX, — *yocu* (locu) 17/XVII; — *nă scuyăm* (nă sculăm): *ninte di hăqayıe nă scuyăm* înainte de revărsatul zorilor ne sculăm (Pleasa), — *ayant* (alantu) *unu yasti di tri an*, *ayant sǎqmāntsă* unul este de trei ani celălat prunc în fașe (ib), — *pyämse* (plămse) *tută dzuuya* *pyämse*: toată ziua a plâns (Bîgliști), — *căycăń* (călcăń) · *fqändzi-l un căycăń* rupe-i o bucătă de pâine (Dîșnița), — *dayă* (delta) · lapte acru (Pleasa), — *yunęa* (lunęa). *nă sculăm di yunęa* ne-am sculat de luni (ib), — *yumbadă* (lumbadă): *apqəase ună yumbadă*. a aprins o lumânare mare (făchie), — *yänă* (länă). *un cländu di yänă* · o mâna de länă scărmănată (Bîgliști), *yumi* (lume): *eqa yumi* *multă* era multă lume (ib); — *yutsitlu aňeo* (lușitlu aneū). scumpul mieu (ib), — *yală* (lală): unchiu (Dușari); — *yuntă* (nuntă, numtă) *nədzim la yuntă* mergem la nuntă (Dîșnița), — *yuom* (lom) luăm *yuom apa š-u viqsäm* · luăm apă și o vârsăm (Dușari), — *yuo* (lo) · *yuo apa*: luă apă (ib), — *mizia š-yo vetęa* · abia și-a venit în fire (Carbunaia, Muz), — *yungă* (lungă). *fetsim cale yungă*. am făcut un

drum lung (ib.) , — *yuom calea naparti di munti* : am luat drumul dincolo de munte (ib.) , — *yuna luna* (Dușari) ; — *amayāmă* (amalămă) : *easti di amayāmă* . este de aur (Bîgliști) ; — *yoc* (loc) · *yoclu va nă-nglită* pământul o să ne înghită , *deanda gucăm dit yoc* de când ne-am mișcat de aici (Uianic) , — *yat* (lai) : *yat foati, yat* măi frate, măi (Imiștea, Muz) ; *yo* (lu) · *pi guse s-yo-at* să-i duci păcatele (ib) , — *uy* (lu) · *uy ligaqă cu funile* · 1-au legat cu funile (Grabiani, Muz) , — *yu (lu) · aqiküs-yu . răpişi-l (ib) , — *yumăk* (lumăkî) *cădea di pi yumăk* cădeà de pe ramuri (ib) ; — *ayune* (alune) *sac plin de ayune* (ib)*

l q

Se aude mai rar, în cele mai multe cazuri, când se află în apropierea unui ρ din r Rostirea lui se datoră, probabil, fenomenului de asimilație La bază trebuie să vedem un γ din l

daqă (dală) 14/XVIII , — *qoc* (loc) 25/XVIII ; — *qale* (lale) unchiule 26/XVIII ; — *qälcq* lăcrămă 28/XVIII ; — *qäcäłqare* : zi de lucru 23/XVIII ; — *muqaqi* (mulare) „catăr” 5/VII , — *aqäntoq* (alăntor) celorlați 12/XVII ; — *muqdqi* (mulări) · *gäqu lo uncäqcäm pri muqdqi* grâul îl încărcăm pe catâri (Bîgliști) , *uncäqcä pri muqdqi* încalecă pe catâri (Carbunara, Muz) ; — *qäcäñ* (lăcrăñ) . *n-s-aqesi guqa, qäcäñ iñ cuqa* · mi s'a aprins gura, lacrimi îni curgeau (Bîgliști) , — *qucqu* (lucru) *avem mult quucqu* : avem treabă multă (Dușari) , — *qoqä* (loară) *säqäiy nă li qoqä* Sârbii ni le-au luat (Carbunara, Muz) , — *qutuqgüe* (luturăye) *dusim nă qutuqgüe* · am dus [la biserică] o prescură (Grabiani, Muz) , — *yumăqiçqu* (yumăričlu) · măgărușul (ib)

Forma *qoc* pentru *yoc*, am auzit-o rostindu-se o singură dată, deși în apropierea lui l- nu se afla un ρ, la o femeie din Radostina la întrebarea care mi-o facă *di tsı qoc hıts?* din ce loc, din ce țară sănțeți? și în *aqäcsı* pentru *aläcsı* de la *aläcsıqe*

l · r

În *de-arîhina* (dêalilișea) „adevărat” 22/XIX, ct p. 204.

l nu se pronunță.

Am urmărit cu atențiune acest fenomen și la auzul tięcărui cuvânt în care *l* nu se rostea, am avut impresia că vocala imediat premergătoare se pronunță cevă mai lung. O formă ca *mută* în fraza *adusiră pâye mută* · au adus multă zestre (Bîgliștî), am auzit-o rostindu-se mai mult *mută* sau *muută* decât *mută*.

La formele în care *l* era precedat de o consonantă, rostirea șovăiă între pronunțarea lui γ pentru l, ca în cazurile dinpa ragraful de mai sus, și între pronunțarea în care nu se simțea nimic din urma lui *l*. pe *umfată* (umflată) l-am auzit pronunțându-se *umfyată* și *umfată aqe māna umfată*, *lu tsăpă un yaspe* are mâna umflată, l-a pișcat (înțepat) un viespe (Lîbofşa, Muz) *mudzem* (muldzim), *mugu* și *mug* (mulgu), (Carbunara, Muz), — *căduqă* (căldură) : *yali no-aqavdă căduqă* · ele nu iabă la căldură (ib), — *sâts* (săltă) *cqesc sâts* · cresc sălcii (ib); — *psaytu* (psaltu) cântăreț 23/XVIII; *psăytisə* · cântă la strană 26/XVIII; — *pubiqe* (pulbere) pulbere (ib), — *čenic* (celnic) : *cenicu anost nu ɿest̚i aya* cel nîcul nostru nu este aici (Imiștea, Muz), — *čenitsiy* (celnitsli) (Lîbofşa, Muz), — *čemislor* 9/XXII *sabă* (slabă) 24/XVIII; — *aʃaʃ* (aflai). *n-afat hazmu n caqea maqı* 10/VII; — *atu* (altu) : *noʃ cäriq š-atu nq-avem* 1/VII, — *fambuqa* (flambura) 3/XXI; — *aco* (aclo) : *nă as- paqđan šă fudzim de-aco* : ne-am speriat și am plecat de acolo (Pleasa) Această din urmă formă este singura care se pronunță consecvent fără *l* la toți Fărșerojii; însă avem și *arco*, *aqco* și *ayco* cf. 10/XXII — *ayataq* (aqualtari) : *ayataq vinim* : alaltăeri am venit (Cortesi), — *aušaticuy* (aušaticului) · *nu-l tsăñ tñnia aušaticuy* nu cinstesc pe bătrâni (Sche-puri, Muz)

l γ

Este același proces de evoluare a lui *l* palatal spre *i*, aşa cum se rostește în dialectul dacoromân, pe care l-am observat pe alocuți și în dialectul meglenoromân. El nu este general. De aceea aproape mai toate formele se întrebunțează când cu *y* când cu *l* păstrat *ney* și *nel* miei, *puy* și *pul* pui etc.

păqazyi (părazlî) *c'am păqazyi di la dada* 5/I; — *coqgyi* (corgîl') 10/VI, — *domniy* (domnîl') 10/IX, — *fičeqyä* (fičorlî) 1/XXI, — *vituy* (vitul') 7/XXI, — *văsiyä* (vasilă) 1/XVII, *meqyä* (merlî) 3/XVII, — *picuqeqyi* (picurarlî) 21/XVII, — *ocyi* (oclî) (ib), — *nasyi* (natslî pl. de la natû). *nasyi anoști* · pruncii noștri (Schepuri, Muz), — *luyarazmazyi* (luyarazmazlî) · socotilele (Poiani, Muz), — *dzänucyu* (dzänuclu) · *čičoq*, *puyră*, *căycän*, *dzänucyu*. picior, pulpă, călcâiu, genuchiu (Dîșnița), — *vigyari* (vigl'are) *tutiputa va vigyari* marfa trebuie păzită (Bigliștea), — *săqgyi* (Sărgîlî) *săqgyi nă li qoqă* Sârbii ni le-au luat (ib), — *corgiy* (Corgîl'). *muqiqă coqgyi di năs* au murit sărmâni de ei (Carburăna, Muz.), — *domniy* (domnîl') *domniy nă li loqă* Turcii ni le-au luat (ib), — *fıqoyi* (furlî) *l-acätsaqă furyi* i-au prinș hoții (Grabianî, Muz), — *puy* (pui). *ca doi puy ca doi pui* (ib), — *fičoqyi* (fičorlî) *di fičory anoști din partea băeților noștri* (Libofşa, Muz.), — *yin* (l'in) *cämeș di yin* cămăși de in (Fracula, Muz), — *fumey* (fumel') *no-aqe fumey n'are copii* (ib), — *gäyinle cučascu* găinile clocesc (ib), — *neyi* (hell'i) mieii (ib), — *y* (l'i) *y-acätsam cu măna* · îi prindeam cu mâna (Uianic), — *mayu* (mal'lú) maiul (ib), — *yuftă* (voinic) *ma tsı yuftă yasti* ce mai voinic este (ib), — *yofiq* (fepure) iepure (ib), — *yaqă* (fară) : *caþqă yaqă capră* pestriță (Vârtopî), — *payu* (paľu). paiu pl. *payă* (pală) paie (ib), — *scay* (scal'u) *s-acatsă di scal* s-a prinș de scaiu (Chelbâsîra), — *amıräqye* (amîrărîlê) împărătie (ib), — *cyiničun* (*nclînäčun*) · *cyiničun cu sănătăti* închinăciuni cu sănătate (ib), — *uqecye* (uręaclé), ureche (ib); — *gyets* (gl'ets) *apatsi gyets* rece ca ghiața (Conisbaltă), —

uqecyi (urecl'i) : urechi (ib) ,—*yı* (l'i) , *nu yı ngqeacă* nu-i vine greu, nu-i stă povară (ib) ,—*cayıyı* (cal'l'i) : *cu cayıyı aloq* cu caii lor (ib) Numai în forma *orgē* (orgıl') · orbii avem *e* pentru *yı* (Uianic).

l' i

L-am auzit foarte rar
jumeile familiile · *toamna căpkäm jumeile și judzim* · toamnă încărcăm familiile și plecăm (Bigliștia) ,— *cayıyı* (cal'l'i) : *cu cayıyı aloq* : cu caii lor (Comisbaltă) ,—*ñezyı* (ne'l'i) · *n-ascäpaqä ñezyı* ; ne-au scăpat mieii (ib.)

l' nu se pronunță.

În formele verbale de la *veglu* „păzesc“, *l'* câte odată se audе, câte odată nu · *vıg'a* (vig'l'a) „păzeа“ 7/XVII , — *z-vegä* (s-veaglă) „să păzească“ 6/XVII , *va z-vegū* (va s-vegl'u) ib., însă și *z-veg'lă* „să păzească“ 9/XVII De asemenea în *dış-kitöq* „răschitor“ 3/XXIII, despre care vezi p. 200

in n

Este același fenomen care se observă peste tot în dialectul aromân În centrele în care nu se obiceină să se rostească un *a* protetic în locul lui *i* din *in* (andreg, antreb, ancarcu etc) avem în totdeauna pronunțarea lui *n* silabic

nķisim · pornim *nķisim di runi di dimineatsă* am pornit de luni dimineața (Libofşa, Muz) ;—*nvesta* și *nvesta* : nevasta (ib) ,— *ndau* . câtevă : *după ndau zboqä s-aqirkıqä* după câteva cuvinte se luară la bătaie (Radoştina) etc , etc.

În · *si vinit*să s'a învinețit (Pleasa) , *si vinit*săqä s'aînvinetit (ib) avem mai de grabă căderea lui *n* decât un derivat de la *vinit* (vânăt) fără prefix

mn : m

Apare rar, numai în câteva cuvinte :

leamı (leamne) „lemn“ 5/III ;— *dom* (domnu) *z-dusi la dom-su* : s'a dus la stăpânul său (Bigliști) ,— *nă pçimam*

(nă primnăm) ne plimbăm (Lıbofşa, Muz), — *stamă* (stamnă) *no-aq i apă tu stamă*. nu este apă în urcior (ib.); — *lem* (lemn) · *s-alină pî un lem* s'a suit pe un arbore (Fracula, Muz), — *leme* (lăamne). *s-nă dutsim s-adunăm leme*: să mergem să strângem leme (Levani, Muz).

m nu se pronunță

În · *ş-acupără* își cumpără 21/XVIII.

n : ñ

Apare numai în cuvântul *făqmigă* (*făqmigă*). *yasti mphină di făqmīdz* este plină de furnici (Carbunara, Muz) *alagă ca furñidz* aleargă ca niște furnici (Dışniță)

Observațune În numele orașelului albanez *Pikindă* pentru *Pikină* (alb Pekini) avem *nd* (cf p 98), cuvântul arată aceeași prefacere ca *pendură*, obișnuit în Albania (cf Mih) pentru *penură* „cuiu”

r nu se pronunță

Acest fenomen se arată regulat la pronomenele posesiv *anost* — *anqastă*, *avost* — *avqastă* cu plur *anošt* — *anqaste*, *avošt* — *avqaste*, despre care vezi mai pe larg capitolul despre pronomene De asemenea în *nuntu* (nuntru) înăuntru 20/XVII; -- *cătă* (cătră) 1, 2, /XXI; — *Arqirocast* (Aqirocastru) p 101

b . y

La palatalizarea consonantelor labiale avem de observat numai forma *tseqy(ă)* pentru *tsepğ(ă)* (tsergh) cerbi în care *b* este pronunțat ca *y*, ca și cum ar veni dintr'un *v*.

Pref *în-* lipsește

În următoarele forme · *calic* (ncalic) „încalec” *călicat* 1/IV; *caqc* (ncarcu) „încarc”: *căqcam* 2, XXII, *căqcare* 1/XII,—*mi soq* (mi-nsor) „mă însor” si *suqa* 22/XVII,

si sură (se nsură) 27/XVIII, — *văstă* și *văstă* · nevastă 1/XVIII, — *vătsă* învață 7/XVII

Alte schimbări mari avem c. g în *găstdăne* (căstâne) *găstdăne* *ayqă* castane sălbatrice (Curtesi); — *agătsă* pentru *acătsă* (Conisbalta, Muz); — g: g în *găq* (grâu) · va *s-acumpărădm* *găq* · vom cumpără grâu (Dîșnița, Ciupleaca, Muz); — č ts în *tsiçaqe* 25/XVIII, — s · š în *a vășilelui* regelui 14/XIX; — b · v în *sivapă* pentru sibapi (turc) 13/XX, — ht ft în *aftar* *Keptăni* (Cortesi) pentru *ahtări kaptăni* · astfel de piepteni; — θ: s în *șeamin* (θeamin) *șeamină* p 101; — p b în *băldămă* pentru păldămă cf p 104

MATATEZĂ

Avem în următoarele forme *Mizuchiar* pentru Muзичiar cf p 19 — *Mizuchea* pentru Muзачия cf p 78; — *tiqsem* (tritsem) „trecem” 5/XXIII, cf 12/XVII, — *căpestur* (căpestru) „căpăstru” 13/XXI, — *pirgos* (prigoș) „dedesupt” 7/XXII, — *pir* (pri) *pir pade* pe jos 7/XXI cf 16/XVII, — *de-aqumina* (anumirea) „pe umeri” 1/III; — *cuqeri* (cruire) „croire” 6/XXI, — *mpultesc* (amplitescu) „împleteșc” cf 11/XXI, — *fuqnisiră* (din färnusiră—fărenusiră—fănerusiră ngr) „apărură” 5/XX, — *s-avdatsi* pentru *s-adavdzi* 1/XI, — *s-făñatea* (s-năfătea) „se sătură” 9/XX; — *sufluqtseli* (sufruntșale) 15/XVII, — *starhi* (strañi) ib; — *dipäqpoya* (dea-poia) „apoi” 14/XVIII, — *kinduqi* pentru *kindrui* 15/XVIII, — *ngăqşarı* (Fracula, Muz), — *qădzălină* (arădătsină) „radăcină”; - *culčascu* (clučescu) „clocesc” (Lîbofşa). Interesantă este forma *lišcător* (p 107) pentru prefacerile prin care a trecut din răšclitor sau arăscător, forma obișnuită la Aromâni, am avut răškitor (cu înlocuirea lui l prin i), care, prin metateză, a ajuns rišcător și pe urmă, prin disimilare, la forma de mai sus · *lišcător*. Însă în vremea când răšclitor ajunse răškitor, prin substituire de prefix, a rezultat forma *diškitōq*, care există alături de *lišcător* (p 107)

EPENTEZA

Vocalică · s-o tăqagă (s'o tragă) cf. 2,7 XVII , — taratsru (trastu) : traistă 104 , — căruts ea (cruțea) 1/XIX , — dărac și darac pretutindeni, cf bucata XIX ; — lucără și lucuço 4/XVIII ; — ayăqe (ayre) „ogoare” 14/XVIII , — căsen (csen) „strein” 16/XVIII etc ; — sujăru (sufră) „masă” 18 XVIII , umbără (umbră) 17/XVII

Consonantică imbogă (imiră) „liniștită” 8/XX cf 14, 18/XX , — distimbelă (distimeľă) „ștergar” ; — Zumbleac și Zambleac, nume de loc alb Zamlak

3 F L E X I U N E A

1 ARTICOLUL

Lipsa articolului masculin -l apare în rostire aproape ca un fenomen general .

unu (unlu) unul (Pleasa) , — focu (foclu) aþqindem focu cu puqnaqî . aprindem focul cu lemn de copaciu (Bigliști) , — măndzu (măndzul) kîqu măndzu s'a pierdut mânzul (ib) ; — lemnu (lemnul) . lo lemnu și-l dădi a luat lemnul și 1-a dat (ib) ; — gâqu (gârnul) . gâqu lu ntseřă grâul îl cern (Cipleaca, Muz) , — kîqu (kîroulu) . șidem ș-tu yizmăčumi , cum s-kibă kîqu · stăm și în Septemvrie, cum să fie vremea (Bigliști) , — mequ (merlu) : mărul (Levanı, Muz) ; — zhoqu (zborlu) l-iși zboqu 1-a ieșit vestea (ib.) etc.

În fraza . este fișoq anost (easte fișorlu anostru) este băiuatul nostru, -u pentru -ul nu se aude de loc (Bigliști)

2 PRONUMELE

Observăm mai întâi pron. pers de pers I uy „îl” ; yu „îl” cf. p 195 , u „îl” : u pitqec : îl trimet 5'XXI , după aceea formele de la pronumele posesiv care se întâlnesc și în restul dialectului aromân

Persoana I sing (masc) : amet (ameu) · frateļi amet fratele mieu (Bigliști) , — ahet (ameu) · bärba-nu ahet · bär-

batul mieu (Fracula, Muz) , —*año* (aneu) · *qutsitlu año* scumpul mieu (Bigliști) ; —*anel* (anei, amiei) · *fqatslı anel* frații miei (Bigliști).

Persoana I sing. (fem.) : *məao* (mea) : *fəta məao* : fata mea (Bigliști) , —*dada məauă* . mama mea (Levani, Muz)

Persoana II sing. (masc.) · *atăt* (ataū) : *omu atăt* · omul tău (Catali, Muz) ; *stepsu atăt* : vina ta (ib.) ; — *atăl* (atăi) . *luyarçazması atăl* . socotelile tale (Poiană) , *pă. qaziyi atăl* banii tăi (ib.)

Persoana II sing (fem) · *atao* (ata) : *cufına tao* . coșul tău (Radostina) ; *fuməla tao* familia ta (ib.).

Alături de aceste forme, am mai dat și de *tșəao*, *tșəuă* (atșea) . *fəta tșəao* : fata aceea (Cortesi) , *fəta tșəuă* id

Persoana I (masc) : *anost* (anostru) : *măne va z-yină drinru anost* · mâine va veni ginerele nostru (Bigliști) , *paplu anost* moșul nostru (Levani, Muz) , este *fičoq anost* e băiatul nostru (ib) , — *anošt* (anoștri) · *tu muntsăł anošt* . în munții noștri (Bigliști) ; *fičoqyi anošt* copiii noștri (Levani, Muz.)

Persoana I (fem) · *anqastă* (anoastră) ; *hqaqə noastă*anqste (anoastre) este tu *păqtsăle anqste* (Grabiani, Muz)

Persoana II (masc) · *avost* (avostru) · *zboğu avost* cu-vântul vostru (ib) , — *avošt* (avoștri) · *bıqbetshı avošt* · berbeciu voștri (Levani, Muz.)

Persoana II (fem) · *avostă*, *avqastă* (avqastră) . *yu əasti hqaqə vqastă?* · unde este comuna noastră? (ib) , *zaste avostă* : este a voastră (Carbunara, Muz) , — *avostę*, *avqaste* (avqastre) · *mutără avgaste* · catărui voștri (Grabiani).

Pronumele posesiv de persoana III enclitic, care se obiceinuește foarte des în graiul Aromânilor din Pind (sora-ı, feata-ı etc), nu se aude aproape mai deloc

3 NUMERALUL

Este același ca peste tot în dialectul aromân. Numai *tsints* (tinți) . cinci (Dușari) se deosebește prin lipsa lui

-i final. Această formă se întâlnește și la Megleniți. În graiul fărșerot fenomenul acesta se explică prin lipsa de pronunțare a lui -i, care se observă și la alte cuvinte (cf. p. 188).

4 VERBUL

La verb avem de observat mai întâi conjugarea verbului auxiliar „a fi” la ind. prez. .

I *esc cuqmat* „sânt obosit” 16/XVIII și *escu*, (o singură dată) -s. 2o -s *singură* (Levani, Muz) 2 *yešti*, 3 *yasti*, *yaſti*, *ęſti*, -i, 4 *hım*, 5 *hıts*, 6 *sănt* (sant și sănt) 11/XVIII Acăi observ că nu există forme *hiū*, *hił*, care se întâlnesc numai în graiul Aromânilor din sud.

La imperf. avem: *eram* și *ıram*; încolo regulat ca în dialectul arom De la *am* avem pers. 6 *aq* (ar) 1/XXI cf 190

La formele verbale de la cele patru conjugări se observă mai cu deosebire trecerea mai frecventă a verbelor de conj III la conj II. Această trecere se arată și în restul dialectului aromân (avem *fätsem*, *fätsəri* pentru *fatsem* *fatsire* etc), însă se pare că ea nu este atât de deasă ca în graiul Fărșeroților La aceștia forme ca *tıqtsem* (tritsem) pentru *tręatśim* „trecem” sau *täqdzem* (trädzem) pentru *tradzim* „tragem” sănt cele curente

Sânt cazuri când chiar verbe de conjugarea IV au trecut la a II *judzəri* pentru *tudzire* 12/XXI, *vinęari* pentru *vinnire* 13/XXI sănt forme foarte obiceinuite

Verbul *dipun* „mă cobor” a trecut la unele forme verbale de la conj III la conj I Astfel la ind prez la pers. 1. 2. 3. 6 se conjugă regulat *dipun*, *dipun*, *dipune*, *dipun*, însă la 4. 5. *dipunäm*, *depunats* pentru *dipunim* *dipunits*.

Tot așă la imperfect. *dipunam*, *dipunaš*, *depuna*, *dipunam*, *depunats*, *dipuna* (cf. 5/XXII) pentru *dipunęam*, *dipunęaš* etc. La fel se conjugă la perf compus *am dipunatā* (cf. 6/XXII) pentru forma regulată *am dipusă*. Numai la aorist uzul șovăie între *dipuš*, forma regulată și singura întrebuințată în restul dialectului aromân, și *dipunaš* *dipunaš*, *dipună*, etc auzită de mine foarte des în vorbirea

zilnică De la *dormu* avem înf *dugndęę* 2/XX; tot aşă de la *arsar* „sar” avem aor *arsărù* 11/XIX. De la *dă* avem imperat pers 2 de pentru *dă* în *de-n*, *vășile mară*, *de-n calea*, *dă-mi* 20/XIX.

Verbul *neadzire* și *nidzare* „mergere” se conjugă în felul următor. ind prez.: neg, nedz, neadze, neadzim, nədzim și nidzem (nədzem' 15/V), neadzits și nidzets, neg, alături de forma tot aşă de uzuuală *neg*, *nedz neadzzi*, etc

La imperfect avem *nedzəam*, *nidzəam*, *nădżəam* (cf 2/XVII) și *nedzəam*, *nidzəam*, etc. La aorist *neşü* (ńešü), *niseš* (ńiseš), *nəase* (ńase), *nəasim* (ńasim) *nəqsim*, *nəasit* (ńasit) și *nəqsit*, *nəasiră* (ńasiră) și *nəqsiqă*

Modificările ce se arată la celealte verbe provin din cauza schimbărilor fonetice Verbul *es* (ies) la pers 6 de la aorist face *išāra*, *išaqă* și *išeqă* pentru forma regulată *iširă*, cum se aude în restul dialectului De asemenea de la *yin* „vin” imperfectul face regulat *vinęę*, însă foarte des și *yňam*, *yňat*, *yňa* (cf 3/XVII, 20/XVII) sub influența pers 1 de la aorist, care face *vnił* și *vnū* În unele locuri se aude și *venam*, *venat*, *vena*

Despre schimbările ce arată verbele *laū*, la formele cu accentul pe terminațiune din cauza trecerii lui *l* în *y*, vezi la consonantism

La adverb observăm *iu* (16/XIX) pentru *ju*, —*arihina* (22/XIX) „adevărat” pentru aliiura din aliiua (aliięa și suf -ura cf. p. 137)

*

La formarea cuvintelor atrag luarea aminte asupra numelui de oraș *Sämsaranda* p 101 pentru Santi-Quaranta, în care *Santi*- este înlocuit prin *Säm-* (ca în *Sämketru*), iar Quaranta disimilat sau înlocuit de ngr *çapávtä*

TH. CAPIDAN

Notă Dintre reproduseri nr 4 este luat din Leonard Schulze Jena și nr 42 din Ekrem-Bet Vlora

INDICE

I. Cuvinte

a) *aromânești*

aco 176, 196, aftar 200, agăreană 155, agust 192, ațag 153, ațant 194, ațăpe 201, aco 176, 196, ațune 195, ahuri 28, aică 109; aist 178, aletpă 105, amalămă 121, 122, amalomă 122, amalumă 121, 122, ară 137, arco 196, arh'ina 204, așău 192, așap 101, așco 176, 196, așie 154, apumina 154, 190, așeașo 176, ata 28, atăi 126, atei 126, atsă 173, așataș 196,

bajur 24, baltsu 86, bandilă 154, băr 22, bap 22, bărdila di ყის 105, bărdila di ყის 105, barduše 154, bapză 101, bayop 24, bayur 24, bektaș 48, bep 22, beșică 135, bilinğucă di măna, binec 105, bizlică 103, brecuše 23, břecuše 142, bricuše 23, břumaňu 191, bučicse 157, bucuvală 107, budzâlă 102, bufaru 28, bugat 178, buñgur 108, burets 108, bute 103,

căbure 105, căculă cu flori 24, căchulă 20, căchuă 20, cădupă 196, caer 107, caică 163, cațsavetă 23, caf ყიი 105, cahamă 173, călăin 173, călăruș 106, cale 154, calic 199, călistru 105, caltsavetă 23, căluz 102, cămbăcuk'ı 107, cămbor 189, cămășăi 21, 154, cămășe, cămeșă, cămeșăi 21, cănepă 135, căniă 191, căntecu 135, cap di sul 106, čapăp 23, čapape 23, căpestur 200, capituli di pultări 103, čapote 22, cařă triptă 107, cařă cu urizu 107, cárâdzel'u 103, carasă 101, cărvănar 97, capc 199, căruń 107, căpună 161, cărvănar 97, casa tsi tsăne plazu 105, cașu tingăsít 108, cătun 89, cătsut, 105, čenic 196, čereaj 103, chırığibaş 98, ciceroană 86, čičerqane 23, čičqară di čicrik'ı 106, čičrică 106, čicrik'ę 106, čidic, 23, čliméan 167, čipape 23, čipăp 183, coačă 21, coadă 103, coadă di căpestru 103, coarda 106, coasta 103, 37, condoander 22, čopoňidă 189, cučăscu 197, cudițsă 103, cuťastčă 108, culanęa di la k'eptu 104, culăscu 200, cuťek'ı 104, culăšu 107, culeu 107, čumagă 104, cumašu 28, cundăndir 22, cundušu 22, čunili 106, čupare 86, 23, čupocu 103, čuprak'ı 24, cuťauă 103, cupicu 192, curil'i 103, curtsori 103, čută 101, cutsăj'ı 104, cutsák'ı 104,

dămăl'ug 105, darmă 125, de-arh'ina 196, de-apumina 200, de-napoł 135; denente 126, deparate 135, derept 135, desfierdătoru 135, dinănte 126, dinunte 126, dloapă 191, dipăppoya 163, dišk'itor 107, dišk'itđo 200, 173, distimbel'ă 201, distimbeleă 153, dižgă 24, docăp 177, dom 198, domne 127, drămă 125, dremă 125, dulumă 22; dulumič 22, dumani 101, dumuč 22, duymuč 22, dzamă 107, dzânucl'u 103, dzedzet 135, dzunjete 135.

esc 191, 203, 188

fălcă 102, fămbupa 196, fănătescu 200, făntănă 121; 122; fărcă 190, fărmac 22, fărnigă 190, făpnigă 199, făru 103, festi 20, fieru 103, formac 122, frămpătă 126, frămtă 126; frămtęa 102; frămtu

126, fapsun 188, frempă 126, fremtia 126, fremtu 126, ful'or 107, ful'op 173, funtăna 121, 178, furcăci di čicrik'i 106, fupnigă 190, 199, furti 104, fus 107,

gădăvuše 105, gală 102, ģamandan 21, ǵap 200, găstăne 200, ģeaman dan 21, ǵelă rămănească 107, ǵimandan 21, gl'indupă 189, gl'om 181; ǵope 181, gortsă 125, gorțe 125; gravand 22, gpeuš 191, ǵuman dane 21, gunelă 24; guřmadzu 103, gupa 174,

jală 194, ȳnă 194, ȳpă 197; ȳco 176, ȳco 195; ȳuftă 197, ȳum badă 194, ȳumi 194, ȳuntă 194, ȳuna 195, ȳungă 194 ȳuom 194, hăpăhopă 154, hasidăpu 170, h'irele 173, hopă 155,

janură 28, jată 186, 156, jetă 186, il'ihi 103, imbră 201, intenje 126, iu 204, k'aptsh 173, k'atrăom 88, k'epetu 103, k'epšag 191, k'indpă 191, k'irigē 97,

lăndă 125, lăndură 125, lăndzetlu 125, lăptare 108, l'apa 153, leamă 154, lem 199, lemn de-a-mplatę 106, lemne di čičopi 106, lenă 125 lendură 125; lendzetlu 125, liščator 200, 107, l'itsă 174, l'itsili 106; l'opur 181, lucanits umpluts 107, lulustpuhi 166,

măjăuă 142, malumă 178, măňă d ičicrik'i 106, mănaz 166; mandra 28, măňi di bărdilă 105, maniť 22, măňile di damal'ug 105, mară 101, mapă 101, 153, mărītsescu 143, maptu 191, maťă 125, maťe 125, măyle 154, mayu 197, merge 102, mepău 101, mepu di fatsă 191, mes 105, mizavírki, 161 mizulišti 155, molt 189, monok'uri 24, mopă 155, mos 7, mpultesc 200; mug 196, mugu 196, munts aroš 80, murg 91, muťă 196, mută 101, mutuviťă 173

năearcă 182, nană 108, nănte 126, năpă 102, nărcă 182, năvădum 173, năoamir 181, năomir 181, năornik'edzü 181, ndau 198, năpelu 191, nărcă 182, nele 24, nente 126, ngăm 133, nh'amă 155, nh'eamă 183, ninte 126, năpărticuše 154, năercă 182,

oarbări 176, ocl'i 102, ocl'i di disagă 164, opdzäm 173, pădupișă 192, pal' 107, păl' 173, păldămă 104, pałmă di ungl'a 103, păltare 121, păndicu 103, pănticu 103, păpupsă 23, păpupsă kip-geşt 23, papamandă 143, papamändă 105, păpmăesc 161, papcdz 23, păstrămă 107, penură 199, pendură 199, pepeňi 135, perčea 102, 103, pericul 135, petică albă 23, peturi 108, peturic'l'e 135, pičop 173, pičur 107, pir 200, pirgös 200, pită di vęardză 108, pitrugaňe 108, pistări 104, pisuridză 108, plazu 105, plentsă 28, poçalili di sumaq 104, pravdă 125, prevdzile 125, ppift 181, ppifte 155, ppip 191; prisim 107, pruscutită 108, psautu 143, pubipe 196, puðggao 24, puðuritsili 106, pul' 101, pultare 103, 121; pul'u 103, purčeo 24, pužană 125, pu-tenă 125, putusă 133, pužupitsă 174,

rădzatină 191, 200, rămăń 176, rămăń 176, răteale 106, răteaya di čicrik'i 106, război 174, rivole 105, řomăń 176, rufea 191, řumăń 176, rusa 154, păčatoape 163, păză 153, pipă 153, piză 101,

sabă 196, šágune 22, šágune 22, šaguni 22, šálvări 23, šárvără 23, šám 51, sámar 103, sárăcuște 24, sápăcuști 24; sápacuști 24, sá-paye 158, sapca 22, sarica 22, sérmai 104, sárme 125, sazmă 104, scănduri 104, scăndupa di dămăl'ug s pl'ořu 105, scări di funi 104, scay 197, sečamin 200, seatser 135, ſeauă 103, selnică 21, seudzile 125, serme 125, ſfiniye 104, ſigune 22, ſigurimea măňilor 105, ſileafă 105, ſívări 23, ſin 51, ſiryani 154, ſivapi 200, sk'epi 24, sk'inirat 103, ſomu 154, ſoră 127, ſop (m) 199, ſpată 105, ſpată 174, ſtamă 199, ſtane 40, ſtanę 28, ſteyli hărtă 108, strig'l'atu 108, strozma 104; ſtăgl'atu 166, ſtpi 255, ſufăru 201 ſuř 173, ſulu di dinapoi 105; ſulu di dimunte 105, ſumcqadă 104, ſumedpu 191, ſumk'etru 154, ſuvaltsă 105; ſuvanitsă 174

tăgărăcic 104, tătăgan 22, talagan 22, tălägan 22, tană 101, tăpoapă 154, tarapașu 108, tărastru 104 201, tărhâna 108, tărhânoanu 108, tărtă 125, tati 154, terță 125, tîmbară 23, tizgă 24, 28, triadza 167; tort 107, totna 133, tsap 101, tsarcu 28, tsăruhe 23, tserb 101, tsicopă 200, tsigăridz 107, tsints 202, tsulak' 103, tucă 101, turaștia 28, -ura 137, ublăncu 103, umbără 201, unglă 103, ureacl'i di sumăp 104, urecl'i di sul 106, urecl'ile 103, upeçye 197,
vălmint 105, 142, vafment 173, vărteneșă 107, văpteneșă 173, vaše 102, vașil'elu 103, văsilonă 158, văsiyă 158, văcastă 200, veri, vestă 200, vrăpă 142,
yinap 191; yincăla 104, yingălă 104, yopur 181,
zănozu di dimpoi 105, zănozu di diminte 105, zărculă 22, zmelgi 107, zverca 103, zverca di sumăp 104

b) *albaneze*

bardh 90, brekaše 142,
frashen 118, frasher 118,
rambaris 143 temp 143.,
keshitere 50
llter 50,
mahkuam 143, maje 142, małekonj 143, malje 142, maltzohem 143,
meshe 50, murgu 91, murk 91,
premte 51, prift 50, 181,
sheut 50, skjap 88,
temp 143

c) *grecescă*

γύρτος 85 λαμπάρω 143.

II Nume de localități

a) *aromânești*

Aghjuughiana 8, Arăirocast 100, 101, Avlona 100,
Barza 90, 91, Berat 80, Bestrova 83, 86, Bigliști 13, 14, 41, Biucu 15, 40, Bitolia 5, Bituli 99, 173, Boboștița 15, 24, 35, 41,
Cavaia 45, 51, 58, 59, Căliva-Pașa 92, Căliveri 91, Camia 46, Camiuja 95, Cărădac 98, 99, Cărarea-1 Lampi 92, Carburăre, 78, 95, Castru 83; Cătsuri 100, Catuna 89, Cătunet 89, Cavaia 98, Cavala 99, Ceremenica 51; Chelbăsira 73, Chelbsira 83, 86, Chiufsăz 40; Ciameria 19, Ciorlu atsel Lungu 15, Cipleaca 73, 95, Clisura 29, Coloma 19, 45, 68, Corča 99, Corfu 19, Corița 10, 14, 15, 16, 68, Costi al Manduca, Crușova 9, Cumanuva 99, 172, Curčao 14, 100, Curtesi 19, 25, Custreț 19, Cutali 77, 83, 87;
Danghi 68, Darsi 75, Delvin 101, Devol 79, Dișnița 13, 14, 17, 24, 26, 26, 68., Drivjacu 95, Dragor 5, Drenova 15, 36, 41, Dumră 75, Durăs 173, Dufăs 73, 98; Durazzo 43, 73, Duřus 73, 98; Dușari 40, Dușnic 85, Dyrrachium 46, Dzegă (râului al-) 32,
Edrinești 99, Elbasan 43, 48, 51.

Fearica 79, 92, Făearica 100; Fersali 156, Flărina 99, Florina 9, 10, 99, Fracula 73, 83, Frasari 25, 118, Găl'ma 89, Ghinucastia 100, Glava 96, Gopeș 6, Goră 15, Goruța 82, Grabiani 73, Grabova 121, Grabovița 40, Gramos 15, 26, 121, Grămoși 51, Gramoste 20, 121, Grascu 99; Grebeni 101, Guriza 78, Guva lui Mima 92, Ianina 101, Ianitza 99, Jarcani 19, 25, Jareza 88, Jitomî 96, K'arî 90; K'astră-lată 92, K'atra Tsap 88, 95, K'atrom 88, Komija 51, Kruecuchi 95, Lacatun 89, Lângă 121, Larisa 101, Lascovîkî 68; Lăson 101, Lăsonă 172, Lăsun 101; Lemnusa 92, Leșa 99, Leșniă 15, Levani 83, Libofsa 77, 95, Lingupă 155, Liscovick' 100, Livădz 42, Lușnia 76, Magarova 5, 6, Malacastra 86, Malic 43, Mboli 99, Mboria 15, 36, 41, Mecati 83, Meci 95, Meglen 42, Metropola 34, Metsova 101, Mifoli 86, Milot 99; Mizuchea 78, Mizuchea 200, Mizuchjar 200, Mocra 46, Moloviște 6, 7, Moiava 15, 26, 83, 85, Moscopole 17, 24, 30, 121, Mujgagă 7, Muntele Sec 15, 95, Murgana 91, 96, Murgaș 91, Muzachia 19, 45, 75, Muzecké 75, Nădumor 79, 96, 172, Nemerčica 96, Nicea 17, Nijopole 9; Nșear 99, Ohrida 46, Ohrida (lacul) 43, Opari 15, 31; Osum 85 Padea șoarclui 92, Panaghia 40, Panaritii 15, Părleap 99, 172, Părmeti 100, Pekini 43, 51, 98, 173, Peristera 5, 46, Peștami 83, Peștăpi 15, Petrova 78, 95, Pikină 98, Pikindă 98, Pind 20, 40, Pisuderi 11, Pleasa 13, 14, 17, 24, Pleasa 99, Pogradeț 44, 99, Poiaș 94; Protopapa 40, Preaspa 99, Premeti 40, 68, Prespa 46, Preveza 101, Profețul Ilie, Puka 51 Radostina 78, 94, Remanița 83, Remeni 40, Sămitră 45, Sămsaranda 101, 204, Sămtu 8, San-Stefano 64; Sărună 99, Scârpa-lată 92, Schepuri 83, 87, Scrapar 83, 86, Scrapari 68, Școdră 99, Scrofotina 83, 86, Șcumbi 46, Sec 15, 34, Șiac 73, Șipasca 17, 35, 121, Șiyac 99, Skâpuri 100, Șkoză 93, Șoput 96; Spiraka 96, Stropani 13, Strunga 46, Sucha 4, Tărbuf 76, Târcol 101, Târcol 172, Târnova 5, 6, Tesalia 20, Tipilina 100, Tirana 60, Tomor 79, Tomorița Mare 80 Tomorița Mică 80, Trebușina 96, Tsitate 83, Uianic 19, 84, 87, Valeamari 88, Valearatsi 88, Valea Caldă 88, Valona 94, Vărtopî 83, Vărtopî 77, Velis 99, Veria 40, Verja 99, Vilar 80, Vila 59; Vilardi 80, 81, 99, Vlahamî 92, Vlahina 92, Vlahova 92, Vlaho-Gorangi 92, Vlaho-Psiloteră 92, Zavarî 78, 93, Zumbleac 14

b) albanese

Bardhami 91, Bardhasneshi 91, Bardhoči 91; Batai 58, Bilishti 13, Bithkuq 40, Calivaci 92, Calivet e Stropani 92, Cuci 79, 69, Džura 47, 46, Fălărimă (Felerine) 9, Fieri 79, 92, Frasherî 118, Frashëri Kelepër 118; Geamia e madhe 16, 60; Ghéortcha 14, Ghuni 51; Gjorge 15, Gurë Tsap 88,

Katonet 89, Katund 89, Katundası 89, Katundi 89, Katundi i rr 89, Katundi i vieter 89, Katundiști 89, Kelcure 100, Kerkovici 113, Kodra e Şimilit 51; Korça 14, Lakatundi 89, Liga e Prizrenit 64, 68, Lumi 45, Lumi Beratit 79, 83, Mal i thatë 15, 46, Malet Dumres e Darsise 75, Malet e Gores 15, Malet e Oparit 15, Manastiri i Catunes 89; Mănilisti 45, Muzeke e Mădhe 78, Muzeke e Vogel 78 Nikinče 113 Peshshtepi (din pese sthepi) 15, Pekini 57, Pîkîndă 199, Piscupati 45, Porades 44, Qafezezi 40, Qatrom 88, Şämäri 52, Şämabetra 52, Şämili 51, Şämitra 51, Şämruia 52, Şänderița 53, Şancolassi 52, Şändrenița 53, Şängherghı 52, Şânghini 51, 52, Şânghini e madh 52, Şânghini e vogâl 52, Şânmrrua 51, Şânpietăr 52, Şânpremte 51, Şânvâsili 53, Shemerija 52, Shemilli 51, Shemutra 45, 51, Shendremica 53, Shen e Premte 15, 16, Shenendrica 53, Shengjini 51, Shenkolassi 52, Shenmeri 52, Shenmrija 51, Shenpieter 52, Shenvasili 53 Shumriza 52, Shinapremte 51, Shinapremtia 53, Şincolassi 53, Shinemas 51, Shingergi 52, Şimilachi 53, Şimomi 51, Shinjom 51, Shinkolla 51, 52, Shinpieter 52, Uciști 155, Udânuști 45, Ulkun 68, Uri Hasanbeut 85, Vallamari 88, Vila 58, Vlore 100

c) *grecesti*

Begljuçrudi 80

d) *slave*

Belgrad 80,
Drenkovo 36,
Ermensko 11,
Gradtsko 99,
Hlerin 9,
Kumanovo 99, Kupruli 99,
Nerečka 11,
Scopie 99,
Veles 99, Vraňe 99.

III Nume proprii

Abdul-bei Fraşari 64, 67, Adamı Hagi 30, Ahmed Muhtar Zogolli 72, Albanezi creştini 48, Albanezi musulmani 48, Ali-Paşa 64, Antonio Baldacci 82, Armâni 116, Baiașit II 15, Bektaș 49, Calcheu 30, Căstrămoți 19, Ciămeriană 19, Constantin Araia 26, Constantin Zega 25, Culoniați 19, Curtișană 19, Cușu Giogia 78, Cutina ali Mărușe 84, Damil Mihali 30, Dhori Koti 141, Fărserot 118, Gagă 7, George Ciamba (Dr.) 6, Gogia Mirahori 15, Hagi Ceagană 30, Hahn 2, 60, 61, 73, Haralambie Balamace 17; Hodo Paşa 64, 67,

Dacoromania VI

14

Ilie Qafezezi 19, Iljo 15, Iljo-bei 15, Ioan Vreta 67, 69, Ioasaf 30, 35, Iorga 50, Iorgu Steriu 19, Ismail Kemal-bei 71, Järcănoți 19, Kahram Paşa Vrioni 93, Kurt Achmed Paşa 93, Lambi Spânu 27, Leake 1, Lumo Skendo 68, Manduca 30, Mbret Wilhelm i pare 72, Mevlevi 49, Midat Frașari 66, 68, Mizuchiari 19, Mohamed II 15, 48, Muzichiaři 19, Naim-bei Frașari 69, Nazi O Mamaki 141, Omer-Paşa 93, Omer Paşa Vrioni 93, Pandeli Sotir 67, Petro Poga 66, Plesoți 19, Prenk Bib-Doda 64, 67, Prenushu 140, Rămăni 116, Romăni 116, Rumăni 116, Sami-bei Frașari 66, 67, Șănazu 97, Spiro Risto Dine, 141, Steriu Papa 93, Tekl Selenica 114, Țințari 114, Uianit 19, Vas-Paşa 66, Vlahi 114, Weigand 81, Wilhelm de Wied 72, Zogu I al Albaniei 72
